

Napkelet

1987

F/13739

SÉTA A SZENTMIHÁLYI PARKBAN

Valamikor vándorló erdők járhattak erre. Vándorló tölgyek rengetegje, szőke bükkösök, tulipánfa-ligetek, ballagó nyírek, zúgó topolyák. És királyaik mind itt maradtak a százados pagonyban. Óriás koronáik alatt még ma is tanácsot tartanak a hűvös, úri csendben, míg odakinn, túl, virágos paraszti subáját szabadon a rétre teríti a nyár.

A nap forrón hevert a nyár subáján és elnyújtózott a Sárret ingoványai felé, ki az ugarbatikkadt messzibe, hol már csak mesében kísért az ős zombékos, a farkasjárta régi nádas vadona.

Lassú lépésünk alatt finoman csikordult a kavics. A fordulónál felkápázott és elmerült a kastély magas tetőzete.

A nagy park a multról beszélt. Változatlanág zöld tűnődése a roppant változásban. Egy kert, amely túlélte egy birodalmat... Üstökös vén királyai még helyükön állnak a síma gyepen, mint tíz, húsz, száz év előtt. És állnak a falak, a sövény ott van, ahol tegnap volt és azelőtt. Itt minden úgy maradt. Az országfalak pedig leomlottak, királyok dőltek ki, ország sövényét ezeréves helyéről elhordták azóta.

Ebben a pillanatban egyet gondolhatunk valamennyien. Az ország elveszett, a lecke él és kínoz... Alkonyodott. Körülöttünk puhán, nesztelenül dült el a fűvön a fák árnyéka. Az este előkúszott a sűrűből. Az óra elszomrodott és benne volt a végzetünk hangulata.

A növekvő homályban már csak a kert asszonyának fehér ruhája világított, mint egy bolyongó nyírfa ezüstje a rőt fatörzsek között. A Philosophus pápaszemén felcsillan valamilyen kósza fény. Bársony mellénye nem látott többé a szürkületben. Hosszú redingót-ja szárnya egyenletesen harangozott nyugodt lépése körül, mint Schubert tubákszínű kabátja a régi képeken. A Historikus elgondolkozva kissé felhúzott vállal, zsebredugott kézzel, simán, nesztelenül járt az útmenti fűvön.

Egy gally recsent, mintha a csend üvege törött volna ketté.

A kert asszonya felvetette a fejét. Szava úgy hatott, mintha hosszú, néma tépelődésekre adott volna választ:

— A vesztett háború és a forradalmak egymagukban nem juttattak volna bennünket ilyen mélységekbe. Katasztrófánk azóta készülődött, mióta a magyar politika elszakadt a nemzet nagy érdekeitől, a tudomány és az irodalom pedig eltávolodott a nemzet lelkétől.

— Igaza van, — felelte a Historikus. — Ezért romlott meg nálunk a közszellem. Eleinte észre se vettük... A régi nagy tradíciók lassanként minden téren elapadtak. Az irodalomban nem volt folytatása Aranynek és Madáchnak, az államtudományban Eötvösnek, a történelemben Szalay Lászlónak, szellemi életünkben fajunk szinte gazdátlan tért hagyott, magunkra vessünk, ha a gazdátlan térben az idegen szellem szinte ellenállás nélkül terjeszkedhetett.

— És — mondotta az Író keserűen — kiírtotta a hagyományaink emlékét, az önmagunkba vetett hitet, sietve elrontotta a nyelvünket, a faji egyéniségünk emlékét, hogy elfeledjük a saját dalunkat. Azokat pedig, akik még emlé-

keztek rá, a maga gályájához láncolta, hogy az ő előrejutásáért húzzák az evezőt. A gályarabok engedelmeseek... Magyarok segítettek, azért történt olyan észrevétlenül. És odáig sülyedtünk, hogy már szégyelték magyarok Magyarországon kimondani azt a szót, hogy hazám.

— Nem csodálkozhatunk felette, — szólt közbe a kert asszonya — hiszen gyakran maga az államalapította katedra is ilyen irányba nevelte a felnövekvő nemzedéket.

— És kritika és nemzeti felháborodás nem volt többé sem a katedra, sem az irodalom idegen szellemű szertelenségeivel szemben — mondotta a Historikus. — A marxi államtudomány a Galilei Körön át már beszivárgott, utóbb beleömlött a sajtóba és ezen a csatornán át be a tömegek lelkébe.

— Amelyektől, — szólt közbe a kert asszonya — elvették az emberi és nemzeti ideálokat.

— Csakis így tenyészthették ki a magyar népben a megvetést és bizalmatlanságot önfaja és a fajából kinőtt vezérszellemek ellen — mondotta az Író. — Ezt a munkát kizárólagosan tollal végezték el. A nemzeti tekintélyekkel a sajtó végezett. Míg az irodalom és a színpad tervszerűen undorította el a tömegeket a régi magyar történeti nemzetségektől, a hivatalnoktársadalomtól, a magyar értelmiségtől, a magyar paraszttól. Elválaszthatatlan bomlasztó jelzőket adott a szavak mellé: vízfejű mágnás, hülye gentri, naplopó hivatalnok, buta paraszt... És ezek mi voltunk, a magyar nemzet fenntartó erői és a tömegek mondták és hitték, mert az országnak nem volt többé se sajtója, se irodalma. Csak Budapestnek volt...

— A budapesti irodalom pedig jóformán csak két hangon beszélt, — szólt közbe a Historikus — a pénz és az erotika hangján.

— És emelet a két hang mellett növekedett fel Magyarország sorsdöntő nemzedéke, — mondotta szomorúan a kert asszonya. — A nemzedék, mely az irodalom útmutatása szerint élete legfőbb célját az erotikában látta és az úgynevezett „egyéni boldogság“ jogával rátiport az emberi közösség érdekeire.

— Pedig, — szólt elgondolkozva a Philosophus — az életnek vannak más, nagyobb és szebb küzdelmei. A testiesség túlértékelése hazugság a magyar életfelfogással szemben. — Egy pillanatra megállt az út szélén. Az esti homályban már csak a szavainak volt körvonala. — Az erotika túlértékelése ellenkezik a magyar méltósággal és komolysággal — mondotta gondolkodástól nyugodt hangján. — A méltóság sohase adja át magát korlátlanul a szenvedélynek, a komolyságban pedig mindig van melankólia. A melankólia elégedetlen a világ konstellációjával. A magyar elégedetlenségnek jellemző vonása a tépelődés... A magyar tépelődik, mert lealázottnak érzi magát és mert erkölcsi ítélkezés az alapja a természetének.

— Erkölcsi ítélkezés? — kérdezte a kert asszonya, — de hát akkor hogyan fejlődhetett olyan gögössé és olyan szenvedélyesen elbizakodottá a mi fajunk?

— Ne általánosítsunk, — folytatta a Philosophus szeliden, — nézzük a történetet. Mi volt a közös vonás a történet nagy magyar bölcseiben? Pázmány, Széchenyi, Deák, Arany... Mi volt bennük a közös vonás?... Mind tépelődő lelkek. És a tépelődésüknek alapja az erős erkölcsi kritika, mely önmagával elégedetlen és önmagától sokat követel. A léha és silány ember mindig elégedett önmagával. Pascal mondta: A szentek magukat mind hitvány embereknek tartják, a hitványak mind szenteknek.

— Úgy kevés igazi szent és sok furcsa szent jár manapság közöttünk, — mondotta a kert asszonya — és bár nem látszott a sötétségen át, valamilyen halvány mosolygás káprázott a szavaiban. Nem értem, hogyan fér össze teóriájával a magyar zabolatlanság és a magyar tobzódásban rejlő erotika?

— Amit a nagy lelkek mutatnak, — felelte a Philosophus, — az az igazi

magyar lélek. Faji bűneink csak éretlen formái a nemes tulajdonságainknak. Ugyanegy forrásból erednek. A gőg az önérzetnek az éretlen formája. A sírva-giadásban benne van a később kiérő melankólia és komolyság. A zabolátlan pártoskodásban benne van a nemzeti büszkeség csirája. Azok a típusok, melyekre rámutattam, a lehiggadt magyar lélek képviselői, akik sok belső harc és tusakodás után jutottak ebbe a leszűrődött életfelfogásba. Platonnak igaza van: a dolgoknak lényege a dolgoknak az ideáljában van... Az eszményi magyar lelkek mutatják a magyar lélek maradandó vonásait, melyektől távol áll a materializmus, a radikálizmus, a hedonizmus, a túlfűtött erotika. A nagy lelkek kivonatai a nemzet lelkének. Amit tehát a nagy lelkek mutatnak, az az igazi magyar lélek és azokon kell nevelni a magyarságot és vinni át a lelki feltámadásba...

— Amely már útban van, — mondotta az Író. A hangja mintha visszhangba ütődött volna, megismétlődött és ez olyan volt, mintha a sötétből sok hang mondta volna ugyanazt.

— De hát akkor?...

A Philosophus egy pillanatig hallgatott, aztán nyugodt erővel mondta:

— Aki szereti a magyarságot, hinni tud abban, hogy rossz tulajdonságait át lehet értékelni erényekké. Csak irányításra van szüksége, mely az egész életen át ható tényező. És ilyen tényező csak egy van... az irodalom.

— Igen, igen, — mondotta a Historikus — és hangja átmelegedett a lelkesedéstől. Állítsanak a nemzet elé új nemes ideálokat, teremtsenek egészséges közszellemet. Ezt a munkát a politika nem végezheti el. Bár a politikus azt képzeli, hogy beszédeivel, cikkeivel közvetlenül irányítja a nemzet gondolkozását. Pedig nagyon meg lehet elégedve, ha egyáltalán számottevő befolyást képes gyakorolni a kialakulásra, ha más hatóerők mellett egyik tényező tud lenni ebben a rejtelmes folyamatban. Higgyék el, azok között az erők között, melyek a nemzet lelkivilágát képezik, vagy időnként átalakítják, a legelső a szép-irodalom. A költő, a regényíró, az emberi lélek örökké nyitott kapuján: az érzelem révén viszi be oda a maga erkölcsi felfogását, a maga világnézetét.

— Vagy a maga erkölcstelenségét és jellemtelenségét, — mondotta a kert asszonya.

A Historikus keze olyan mozdulatot tett, mintha valamerre büszke meszszire mutatna: — a XVIII-ik században volt latinnyelvű, de magyar szellemű irodalmunk. A nagy Katona latinul írott historiája csak úgy leheli ki magából a legegészségesebb nemzeti szellemet. A XIX. század két első tizedében magyar volt a nyelv és a szellem egyaránt. Az utolsó ötven évben, — a Historikus keze lehanyatlott, — már csak a nyelv volt magyar, a szellem az többnyire idegen volt. Berzsenyi, Kölcsey és Vörösmarty hazafiságának tisztasága, Petőfi tüze felszívódott a nemzet lelkébe. Innét volt azoknak a nemzedékeknek a lendülete, lelkesedése. Ők és nagy társaik telítették a hazai légkört azzal a feszültséggel, melyből aztán Kossuth kipattantotta az 1848-ik év villámain. Ilyen miljöben dolgoztak és alkottak József nádor, Széchenyi és Deák. Jókai előregedésével a nagy tradíció szinte megszakadt s a millennium után a nemzet szellemi atmoszférája megtelt fojtó gőzökkel, melyekben a képességek, a tehetségek jóformán ki sem fejlődhettek. Még az ifjabb Tisza titáni ereje sem tartóztathatta fel a végzetet, mert nemzedéke a nagy érzéseket nem volt képes vele, vagy legalább utána érezni...

Valahonnan a Bakony felől, hirtelen szellő repült át az esti sötétben. A lomb zizzent. A kert megborzongott tőle.

— Illúzió volt, — folytatta a Historikus, — mikor a proletárdiktatura bukása után sokan azt hitték, hogy lelki előkészítés nélkül a politika újjászületése előtt állunk. Csak a vak nem látja, hogy ott folytatjuk, ahol 1918-ban az

összeomlásokor abba hagytuk, talán csak a színvonal lett még alacsonyabb. Csupán a nemzeti lélek megújódása hozhatja meg a változást. Az átalakulást csak a szépirodalom kezdheti meg, majd lassan, lassan nyomában fog járni a politika is.

— Igaz, — mondotta az Író, — hogy az irodalom isteni és démoni hatalma szinte határtalan. Folyóiratok és újságok országot tudnak veszteni, lázadást és forradalmat tudnak csinálni és egy könyv elveszett tartományokat tud visszaszerezni, egyetlen költemény ütközetet tud nyerni. Mikor az osztrák tábornokok már elvesztették a csatát, Czinka Panna dala még győzelemre bírta vinni a magyar huszárokat... De a mi irodalmunk magára hagyta sorsdöntő órájában a nemzetet. És mialatt a nemzeti lélek szóval kínjának a kifejezését, az önmegvallás enyhülését várta tőle, az csak tovább beszélt tegnapi hangján, melyet az idegen szellem sügallt neki. Így történt aztán, hogy a nemzeti újjászületés lelki előkészítését elvégezte az irodalomnál és politikánál nagyobb hatalom — maga a szenvedés és az élet.

Egy pillanatra olyan mélyen hallgatott a kert, hogy egy száraz levél esése hallatszott a csendben.

— Higgyék meg, — folytatta az Író, — nem arról van szó, hogy a nemzet értse meg irodalmát, hanem arról, hogy az irodalom értse meg nemzetét. Értse meg végre csak úgy, mint a politika is, mit vár, mit követel tőle a nemzet, melynek nevében ma harcba kellene szállnia egy félrevezetett ellenséges világgal, elveszett országrészeket kellene visszaszereznie, rohamra kellene mennie, csatát kellene nyernie. Mert egy népnek, amelytől elvették határait, hogy ne védhesse magát, amelytől elvették fegyvereit, hogy ne támadhasson — nem marad egyebe, mint az irodalma... A nemzeti lélek érzi ezt és — érezzük mi is, szabad, dacos magyar írók, akik nem lettünk az idegen szellem gályarabjai. De mi csak szétszórt őrszemek vagyunk. Szegény, magányos őrszemek, akiket a vártán lassan befúj a hó. Pedig ha összehordanók a fegyverünket, sok magányos őrtüzünk zsarátnokát, nagy világosságot tudnánk teremteni, — szellemi honfoglalók tudnánk lenni. Míg ha így marad, ha nem történik semmi, magányunkban külön-külön kiég az őrtüzünk és befúj és eltemet a hó.

— Valamit tenni kell, — mondotta a kert asszonya. — Hívjuk össze az őrszemeket, jöjjenek hozzám, találkozzanak nálam. Ajtót nyitok magamnál.

— Az az ajtó, — felelt az Író, — a rég bezárult, egyszer volt, hol nem volt magyar irodalmi szalon ajtaja lesz...

— És ne révedezzünk, hanem tegyünk, — folytatta a kert asszonya. — Igaz, hogy csak négyen vagyunk, de itt vagyunk és ki tudja, hányan vannak még együtt négyen-négyen, akikről nem tudunk, akik nem tudnak rólunk és mégis ugyanazt akarják, amit mi. Hívjuk össze őket, a szétszórtakat, a magányosokat, az igazakat, a fiatalokat, azokat, akiknek nincs hol megszólalniok.

— És adjunk nekik hajlékul egy folyóiratot...

— Igen, — mondotta a Philosophus, — folyóiraatra van szükség. Nem könyvkiadóvállalat kell, nem könyv, de folyóirat! Goethe mondotta, hogy: az igazságokat szüntelenül ismételni kell, mert a tévedéseket is folyton ismétlik. Könyvben csak egyszer lehet az igazságot elmondani, folyóiratban újra és mindig újra...

— Míg életté, míg irodalmi és nemzeti újjászületéssé nem lesz: — mondotta az Író.

Egy alvó madár riadt fel ekkor a sűrűből és nagy szárnycsapásokkal átszállt a bokrok felett, ki az éjszakába, az ingovány álmát zavarni.

A Sárrét mintha felriadt volna, mesélni kezdett a messziben. Valamikor régen, valamikor... Pásztorok tudnak róla. Hajdanában, egy éjszakán rejtjel-

mes fekete lovas vágatott neki a zsembékos ingoványnak. Elindult, még visszaintett, a nád ringott a lova körül, aztán eltűnt és soha többé nem látta senki és soha partot nem ért.

Vajjon ilyen fekete lovasok leszünk-e mi is, akik elindulunk?

A nagy csendben valami, ami a lelkekből áradt, hangtalan erővel felelt:
— Mi partot érünk!
Tormay Cécile.

ZÚG A FENYVES.

Este volt: a vendégek oszladozni kezdtek a terrászról.

Én összehúzódtam az egyik sarokszékben s a vizet néztem. Millió csillag remegett a Balaton fenekén. Messziről átszillogtak Füred parti lámpásai. Hűvös áram csapott meg olykor a túlsó oldal felől: mintha az éjtszaka lélekzett volna egyet-egyet. Utána még nagyobb hallgatás következett. S azalatt szünetlenül zsongott a víz.

A terrász üres volt s én felgyűrtem a galléromat. A pincérek lecsavarták a villanyfényt: csak egyetlen nagy égő szikrázott még a sétány felőli részen. Túl a sétányon zenekar játszott.

Egész nap szomorú és levert voltam, de e szomorúságomnak nem tudtam okát adni. Most, amint ott ültem az egyik sarokszékben, régelmult dolgokra gondoltam. Olyan emberekre például, akik nagyon közel álltak hozzám valamikor és akikről esztendőök óta nem hallottam semmit. Az ilyen gondolat rabul ejt nem egyszer, ha igen egyedül érezzük magunkat. S különösen késő estén.

A pincér fekete kávéhozott. Vagy félórája ülhettem így, magam elé nézve. Azt hiszem, akkor már nem is gondolkoztam és ha mégis lettek volna gondolataim, szétfolytak a semmibe, mint a Tejút sávja a határtalan mennybolton.

Mikor a pincér is elment, feltekintettem. Félhomályban volt a terrász s feltűnt, hogy egészen egyedül vagyok. Azaz mégse... Szinte meglepett, hogy szemközt a terrász másik sarkában még ült valaki. Ugyanúgy, mint én: maga elé gondolkozva, fülére takart gallérral. Nem tudtam, vacsora után ragadt-e itt, vagy csak később sompolygott-e a szemközti sarokba? Hirtelen gyanum támadt, hogy az az ismeretlen valaki most engemet figyel s csak azért tart ki oly konokul a túlsó szögletben, mert valami célja van velem.

Néhány pillanatig szembenéztem vele, de az arcát nem tudtam kivenni a homályban. Éreztem, hogy óvatosan figyelget reám. Egyszerre nyugtalan lettem s felálltam, hogy vagy a szobámba megyek fel, vagy elsétálok kissé a parton.

Felálltam és kifelé indultam. Az idegen mellett kellett elhaladnom. E pillanatban tudtam, hogy az ismeretlen alak határozottan engemet néz. Már az asztala előtt lehettem, amikor váratlanul megmozdult:

— Szervusz.

Visszafordultam s pillanatig szembeálltam vele. Akkor már felállt s a kezét nyújtotta:

— Nem ismersz meg?

Egyike volt ama régi barátainknak, akikre csak negyedórával előbb gondoltam vissza némi szorongó meghatottsággal. Anélkül azonban, hogy erre a meghatottságra valami egyéb okom is lett volna. Csak éppen, mert az eszembe jutottak véletlenül. Ez a bajtársam, aki ily váratlanul lépett most elé, talán a legközelebb állt hozzám a kevesek közül is. Nyolc esztendeig jártunk egy osztályba. Ugyanegy zászlóaljban találkoztunk össze a háború első hetei alatt. Akkor elvesztünk egymástól. Ennek nyolc esztendeje éppen. Kezet adtam neki:

— Isten hozott Kálmán! Tudod-e, hogy rád gondoltam az elébb is...

Láttam rajta, hogy örül a találkozásnak:

— Én pedig egy órája figyeltelek már. Nem akartalak megzavarni...

Nem értettem...

— Tudod, — folytatta kissé zavartan, — az íróféle emberek nem szeretik, ha ajtóstul rohanják meg őket. Úgy láttam, mintha gondolkoztál volna valamin. De foglalj helyet, ha nem vagyok terhedre!

— A legnagyobb örömmel!

Leültünk, szemközt. Barátom csemetett a pincérnek s bort kért. Cigaretta-val kínált meg, maga is rágyújtott, puha kalapját letette maga mellé, hátradült s végigsímitott a haján. Nyolc év óta alig változott valamit: kis fekete bajuszt most is apróra nyírta, ujjongó arcszínét most is őszintén megirigyeltem. De mosolygó szeme alatt mintha régi bú árnyéka szaladt volna át egyszer-kétszer. Lehet persze, hogy csalódtam.

A pincér elhozta a bort, felbontotta az üveget és eltűnt. A barátom kezdte:

— Nyolc esztendeje, ugye? Ládd, én azóta is körülbelül mindent tudtam rólad. Olvastam néhány könyvedet, mert ne gondold azért, hogy a vidéki ember annyira elmaradt, mint ahogy a regényírók szokták elképzelni. Örültem, mikor a nevedet láttam s tudod-e, hányszor ismertem rá egy-egy részletben közös élményeinkre! Egyízben különösen hálás voltam neked. A cassinoi fogolytáborban most három éve több magyar ujságot kaptunk egy napon s ott olvastam egy tréfás rajzodat. Úgy megnevettettél, hogy könnyeztem tőle. Hálás voltam ezért, mert úgy hatott rám akkor, mint egy biztató üzenet távoli ifjúságunkból.

Szerénykedni próbáltam, de ő tiltakozott:

— Megnevettettél, hogy könnyeztem tőle.

Kicsit elhallgattunk. A csillagok nyári fényben szikráztak az ég tetején és a Balaton mélységében. A sétány felől fojtott nevetés hallatszott néha s a fákon átszüremlő világosságon túl játszott a zene. A víz szünetlenül zsongott.

Ketten voltunk. Barátom fölemelte poharát, kocintottunk.

— Hát veled mi történt azóta? — kérdeztem aztán.

Elhallgatott egy szünetre. De hirtelen felrívült s előrehajolt:

— Velem? Az én történetem egyszerű, de talán érdekes. Ezen az egyen kívül nem is történt velem semmi más, hanem ez az egy tart egyfolytában hét esztendő óta. Lehet, hogy ma éjjel pontot tehetek utána.

Most én hajoltam előre:

— Hogyan? Ma éjjel?

— Igen, — és mosolygott hozzá, de a szeme alatt ismét mintha ama régi bú árnyéka futott volna el. Ha igaz, három óra múlva vége lesz mindennek. Ez alatt a három óra alatt kibeszélhetem magamat veled s akár meg is írhatod, ha úgy találnád, hogy érdekes lesz. Az a kérdés, nem foglal-e fárasztani veled?

— A világért se, pajtás!

— Nem bánom. Csak annyit bocsátok előre, hogy életregényem részleteiről sokan tudnak azok közül, akik részvétellel kísérték valamikor, vagy magukban örültek a kínlódásaimnak. De csak részletekről tudnak: kiki amennyit velem együtt látott, vagy átélt belőle. Te vagy a második ember, akinek most elejétől végig elmondok mindent. Hogy ki volt az előtted való, majd sor kerül arra is. De sietni kell, mert csak három órám van a számodra.

Hirtelen azt kérdeztem tőle:

— Mondd csak, mikor érkeztedl ide?

— Ma este hét órakor.

— S meddig akarsz ittmaradni?

— Holnap délelőtt kilenckor hazautazom s azt hiszem, soha többé nem mozdulok ki a falumból.

Kíváncsi lettem:

— Holnap délelőtt? Most féltíz mult. Holnap délelőtt kilencig éppen tizenegy óránk van.

— Majd meglátod, — folytatta elváltozott hangon, — hogy csak három órárn van. Egy perccel sincs több a magam számára. Félegy után fut be az éjjeli személyvonat: abban a pillanatban én felállok, kezefogok veled és itthagylak ...

— De miért?

— Hiszen ezt akarom neked elmondani.

Hátradőlt, szokása szerint simított a haján és beszélni kezdett.

I.

— Hat és fél esztendővel ezelőtt, 1915 december második felében, úgy este öt és hat között először léptem ki a korzóra. Egy felvidéki városkáról van szó. Hogy melyikről, igazán nem fontos. Gondold magad elé Besztercebányát, Losoncot, Bártfát, vagy Egert: egyre megy. A szereplők nevei is épúgy mellékesek. Egytől egyig élnek még, akikről szó lesz e történetben.

Azon a decemberi estén, amelyen először engedtek ki a kórházból, pilingélt a hó. Engemet még nyár közepén úgy összelövődöztek az északi harctéren, hogy egyfolytában feküdtem azóta s a kórházból ezen az estén mehettem ki először s mindössze egy órára. Mert a főtörzsorvos nem ismert tréfát, ha valaki önkényesen próbálta volna meghosszabbítani az egyórai kimaradási időt. Én zászlós és huszonegy esztendő voltam ekkor. Ez ugyan nem játszik szerepet, csak éppen megemlítem.

A kórház felől jövet kiértünk tehát a korzóra, mert egy sebesült hadnagy-társammal jöttem ki. Ő felkötött balkézzelel, én botra támaszkodva. Ahogy befordultunk a sétaterre, hirtelen erős világ csapott szembe. Mert a főtéren, legalább ebben az időpontban, kigyúlt a két ívlámpa is. A harctér és a kórház hónapjai után jólesett az az első pillanat, amikor emberek között lehettünk újra, akik örültek egymásnak és az életnek.

Képzeld most magad elé egy ilyen felvidéki városka sétaterét a háború második esztendejében, amikor a háborúból alig éreztünk még egyebet néhány család gyászánál, amikor még lakkcipőbe s elegáns tisztisapkába vághattuk magunkat és örülhettünk a kedvünk szerint! Ez az első és második esztendő kedvesebb volt talán a békebeli világnál is. A fiatalság fölött állandóan fenyegetett a háború, az öregeket meghatották a fiatalok szenvedései s többet elnéztek nekik. Persze, csak bizonyos korlátokon belül. Akkor először nem tűnt fel, ha egy hadnagy a karját nyújtotta egy tizenhat esztendő kisasszonynak, ha a kisasszony nem volt is véletlenül menyasszonya a hadnagy úrnak. A fiatalok közelebb simultak abban az első két esztendőben. A tiszturak nyalkán feszítgettek és ha egyik-másik eltűnt a korzóról s három hét múlva híre jött, hogy örökre felbukott az orosz sáncok előtt, vagy a Drina partján, a kisasszonyok megsiratták keservesen.

Igen, azok kedves idők voltak!

Emlékezz csak vissza: soha annyi ozsonnát, összejövetelt, apró házibált nem rendeztek, mint akkoriban. Ma itt, holnap annál a háznál jöttek össze a fiatalok és ha nem volt cigány, zongora mellett mulattak hajnalig. Ezek a mulatságok azonban akkor már veszítettek egykori túlzásaikból. Csendes, szinte ünnepi hangulatú vigadozások voltak, a tiszturak komolyabbak lettek, tánc közben halkabban esztantották össze a sarkantyút s a kisasszonyok többet megengedtek a tiszturaknak. Persze, csak bizonyos korlátokon belül. Olyan bizonytalan volt akkor minden s nem lehetett tudni, vajjon két hét múlva egy-egy tiszt úr nem a Stripa-menti havat fogja-e ölelgetni hidegülő karjaival?

Azonban eltértem a tárgytól, de ezen ne csodálkozz. Ez az este oly mélyen véődött be az emlékezetembe, hogy nem fogom elfelejteni, amíg élek. Éppen

elég okom van rá. Aztán egy felvidéki városkáról van szó és én, valahányszor Rozsnyó, Lőcse, vagy Ungvár nevét hallom, megindultság fog el. Mit jelentettek nekünk ezek a feledhetetlen városkák! S ki tudja megérjük-e valamikor, hogy szabadon mehetünk vissza Rozsnyóra, Lőcsére, vagy Ungvárra!

Ott hagytam el, hogy hadnagy-barátommal a korzóra értünk. Hiszen ismered ezeket a felvidéki sétatereket. Először egy fehérkirakatú drogéria, az egész kirakat villanyfényben, mellette a helybeli Párizsi Nagy Áruház, a sarkon a cukrászda, szemközt fényes ablakaival a Pannónia, vagy a Széchenyi nevű első kávéház s odabent cincogni kezdenek már a cigányok...

Egy-két tisztet kívül alig ismertünk valakit. Az önkéntesiskolánk másutt volt annakidején, régi bajtársaink pedig a harctereken voltak, vagy elszóródtak azóta. Isten tudja merre.

De már a tizedik percben csaknem konfliktusunk támadt egy főhadnaggal.

Ismétlem, szóltan örömmel lépegettünk egymás mellett az én hadnagy-barátommal. Elnézegettük a párokat, néhol ötös-hatos csoportok is jöttek, fesztelen hangulatban és járdaszélességekben szemügyre vettük és megbírálgattuk a leányokat, fogadtuk az önkéntesek merev tisztelgését s köszöntöttük a feljebbvalókat, amikor — a sétatér tulsó végetáján — egy főhadnagy sietett velünk szembe. Nem is sietett, hanem rohant, mintha keresett volna valakit a korzón. Ennek a főhadnagynak különben semmi szerepe nem lesz az én történetemben, mindössze ezen az estén, mivel az ő révén, de az ő tudta nélkül lettem figyelmes arra a leányra, aki olyan szerencsétlen lett éniattam és akire annyi szeretettel és fájdalommal gondolok vissza a mai éjszakáig.

A főhadnagy ugyanis, aki szemlátomást idegesen rohant velünk szembe, nem fogadta a köszönésünket. Pedig látnia kellett, hogy előírászerűen tisztelegtünk neki mind a ketten. Már elrohant mellettünk s két pillanat múlva eltűnt a korzó közönségében.

Mi ketten ijedten néztünk össze, ami természetes volt. Hadnagy-bajtársamnak már megvolt a nagyezüstje, nekem két kitüntetés is csillogott a szívem felett, a főhadnagy ezzel szemben olyan csupasz mellű volt még, mint a kopasz-tott tyúk. Összenéztünk tehát ijedten:

— Te, ezt a frátert azonnal kérdőre vonjuk!

Hadnagy-bajtársam hidegen bölintott:

— Ugyanezen az állásponton vagyok. Meg kell táncoltatni.

S visszafelé indultunk. Ha botrány kell, hát legyen botrány! A főhadnagynak egyelőre nyomaveszett ugyan, de csak előkaparítjuk majd.

Már a kávéház előtt lehettünk. A négy világos tükörablak alatt néhány tiszt vert csoportot, amikor feltűnt a főhadnagy. Visszafelé tartott, de most már egész nyugodtan s mintha beszélgetett volna valakihez. A tömeg fölött azonban egyelőre csak a főhadnagy sapkáját vettük észre.

Megálltunk, szemközt a kávéházzal, hogy itt kérjünk tőle magyarázatot. Ha botrány kell, hát legyen botrány, de olyan, hogy három hétig arról beszéljen az egész város!

A botrányból azonban nem lett semmi.

Az a csoport, mely közvetlenül a főhadnagy előtt ment, már elhaladt mellettünk, én és hadnagy-bajtársam már a gyalogjáróra akartam rálépni, hogy most pedig elibe állunk, de a legutolsó pillanatban csak ottragadtunk a gyalogjáró szélén. Szó szerint ottragadtunk.

A főhadnagy ugyanis két nővel jött ezúttal s fesztelenül diskurálgatott velük. Illetve csak az egyikhez beszélt, aki túlfelől ment tőle. Kedvesszemű asszonyka volt s mint pár nap múlva megtudtuk, éppen a felesége.

De a főhadnagy és a felesége közt egy leány is jött. Emiatt a leány miatt ragadtunk oda mind a ketten.

Pedig nem volt benne semmi különösebben feltűnő. Termetre alig lehetett

magasabb a közepesnél s nem volt még tizenhét esztendőös. Ezt már tőle tudtam meg később. Barna kosztümben jött, széles őszirózsával az öve mellett, magas-szárú barna cipőben, fekete kis prémsapkában. A haja szőkésnek tetszett az első pillanatban s én ma sem tudnám megmondani, mi történt velem, amikor úgy egyszerre megláttam. Pedig akkor nem is nézett felém. Emlékszem, hogy a szeme színét például, amit leánynál, vagy asszonynál leghamarabb észre-
veszünk, meg se tudtam jegyezni magamnak. Azt se mondhatnám, mintha fel-
tűnően szép lett volna. Csinos volt. Az arca inkább kerekded s kissé talán sza-
bálytalan. De ez tette annyira vonzóvá. Csak a szeme volt kivétel. Lehet azon-
ban, hogy itt is tévedek. A szeme talán csak azért ütött meg annyira, mert hó
pilingélt s a két szemöldökére talán éppen abban a pillanatban, amikor először
láttam meg őt, két hócsillag esett rá s az ivlámpa vakító fényében csillogni
kezdett az a pehely, hogy olyan lett tőle a leány szeme, mint két szikrázó
csillag.

Már csaknem előttünk voltak. A főhadnagy éppen a leánynak szólt valamit,
a leány igent bólintott rá s ugyanakkor reám pillantott a főhadnagy. De most
már mi nem tisztelegtünk neki.

A leány miatt feledkeztünk meg a tisztelgésről.

Elmentek mellettünk. A kávéház előtt beszélgető tisztek egyszerre össze-
csapták a sarkantyúikat s olyat szalutáltak, hogy beleremegett az arcuk.
A leány megfordult s visszaszólt valamelyiküknek:

— Jóestét Laci!

A kitüntetett tiszt, akit Lacinak szólított, egy kis zászlós volt. A kis zászlós
bólintott s majdnem belepirult. Azt hiszem, azt az egy megszólítást nem adta
volna három harcéri kitüntetésért.

Amikor eltűnt a leány, összenéztünk ketten:

— Mit szólsz hozzá?

Hadnagy-bajtársam kérdéssel felelt:

— Hallottad a hangját?

Szótlatlanul indultunk meg a kórház felé, mert a kimenő egy órára szólt.
Egész este alig szóltunk egymáshoz. Lefeküdtünk aztán s tizenegy óra is
elmúlt már, de a barátom csak forgott az ágyban. Átszóltam hozzá:

— Ugye, arra a lányra gondolsz?

— Arra. Te is?

— Én is.

Elhallgattunk. Most már ő kezdte:

— Meg kellene ismerkedni vele. De hogyan?

— Csak türelem! Aztán hátha nem is idevaló! S hátha menyasszony is már!

A hadnagyot ez nem zavarta különösebben:

— Majd leütjük a vőlegénye kezéről!

— Aztán melyikünk venné el? — kérdeztem nevetve. Pedig akkor már
rosszul esett, hogy ez az én barátom mit törí magát annyira az után a
leány után!

— Jóéjszakát!

— Jóéjszakát!

De órák teltek el, amire el tudtam aludni. A barátom hosszakat lélezett
ugyan, de meg voltam győződve, hogy csak tetteteti a nyavalyás.

A másnap is elment valahogy. Este, pontosan öt órakor, kint voltunk a
korzón. Ugyanaz a kép, mint az előző napon. De minket kettőnket alig
érdekelt már a korzó. A leányt vártuk.

A nagy kávéház sarkában tüzértisztek ácsorogtak. Mert elfelejtettem
mondani, hogy tüzerek és vadászok állomásoztak a városkában. Mi ketten a
vadászokhoz tartoztunk.

Önkéntelenül odaálltunk a kávéház bejárója elé. Ha ma este is kijön, itt kell elhaladnia előttünk.

Egész nap hó esett, de estére elmentek a felhők. Hidegen égett a sok csillag s gyenge északi szél jött, valahonnét Késmárk felől. A friss hó hersegett a sétáló párok alatt, az ívlámpák tündököltek s mindenki jókedvű volt. Hiszen akkor senki se tudhatta, meddig örülhet egymásnak s az életnek.

Már vagy félóra mulhatott el így s mi még egyre vártunk. Odaszóltam a hadnagynak:

— Látod, mégis idegen leány lesz. Ma már valószínűen elutazott. Most aztán kereshetjük...

De a hadnagy ugyanakkor meglökött:

— Ott jön!

Még nem vettem észre, de akaratlanul összeremegettem. Ez a megremegetés persze jólesett, de mégis ingerült lettem sajátmagam ellen. A gyengeségem bántott. Nemegy leányt ismertem már addig, nemegy kedves emlékem maradt utánuk, de pipogyának még sohasem éreztem magamat. Most pedig határozottan gyámoltalan kezdtem lenni.

A leány csakugyan jött, pontosan úgy öltözve, mint tegnap este. Széles őszirózsa az öve mellett, fekete kis prémsapka a fején. De most valóságos udvara volt: valami öt-hat tiszt kíséerte és mind az öt-hat azon volt, hogy az oldala mellé kerülhessen. Életre-halálra szóló verseny folyt ezért a leányért, azt már láttam.

A leány pedig jött, a középén. Kissé kötekedő járással, mint kényes gyerekek. Valamelyik tiszt különösen sikerült tréfát rögtönözhetett a csoportban, mert a leány felkacagott. Bágyadtan csengő kacagással.

Akkor már csaknem elértek bennünket. A leányt néztem kitartóan. És ahogy a szabálytalan, kedves arcában gyönyörködtem, szinte elszorult a szívem. Ma sem tudom miért? Lehet, hogy már akkor féltékeny lettem azokra, akik körülötte taposták egymást.

Elhaladtak mellettünk. De akkor egyszerre megfordult a leány, kissé visszavetett fejjel s odaszólt a tüzértisztek csoportja felé:

— Szervusz Géza!

A tüzértisztek felé pillantottunk mind a ketten. A tiszték valamennyien tisztelegtek s ugyanakkor összekapták a sarkantyúikat. Pontosán úgy, mint tegnap este a vadásztisztek. A „szervusz Géza!“ egy tüzérönkéntesnek szólt, aki a tiszték között állt. Kihívó daccal állt ott ez az önkéntes, a jobblábát kissé előretéve, balkezével a kardja markolatán, ahogy az már tizenkilencéves tüzérönkénteseknél szokás. Az önkéntes a leereszkedés bizonyos nemével emelte jobbkeze két ujját a sapkájához, de nem rendült meg különösebben.

A leány és kísérete akkor már eltűnt. Mi ott maradtunk a kávéház előtt s egyelőre nem szóltunk egymáshoz semmit. Valami addig szokatlan melegséget éreztem. Nem voltam szerelmes az ismeretlen leányba, hisz ez lehetetlen is lett volna. Inkább megkapott benne valami. De hogy mi, arról nem tudtam számot adni magamnak. Azt hiszem, csak gyönyörködtem benne. S jólesett a tudat, hogy a leány is meglátott és észrevett. Amikor ugyanis visszavetette a fejét s odaköszönt a fölényes magatartású önkéntesnek, úgy rémlett fel, mintha rajtam is megakadt volna a szeme s talán a pillanat negyedrészéig mintha rajtam felejtkezett volna a tekintete. Ez persze lehetett csalódás is, de én meg voltam győződve, hogy a leány észrevett. Hónapok mulva, amikor már elmaradt az oldaláról az utolsó szál tiszt is és pedig éniattam, — nem egyszer bizonyítgatta előttem, hogy csakugyan ezen az estén látott meg először és hogy valami megmagyarázhatatlan sejtés már ekkor megjegyzett magának. Tudjuk azonban, hogy a leányok, különösen ha szerelmesek is, minden esetben hajlandók elfogadni az ilyen utólagos sejtelmeket. Ma már tudom, hogy ezen az estén,

ha észrevett volna is, félperc múlva már elfelejtett. Csak a következő napokon lehetett figyelmes reám, amikor esténként szembeültem vele a kávéházban s a szememet egy pillanatra nem vettem le róla.

A leány s a vele volt öt-hat tiszt akkor már eltűnt előlünk. Ránéztem a barátomra:

— Mit szólsz hozzá?

— Határozottan tetszik, — válaszolt hidegen. — Csak azon töröm magamat, mimódon ismerhetnék meg?

— Az a legkevesebb. A tüzerek között ácsorog az a szemtelenképű önkéntes, aki csak úgy félvállról fogadta a köszöntését. Mivel a leány tegezi: vagy rokona lesz, vagy valami közeli ismerőse. Talán egy iskolába jártak kisebbkorukban s onnét maradt fenn a tegeződés. Az önkéntest mindenesetre le fogjuk csípni...

— No, ez okos gondolat, — dörmögte a barátom.

Még ottmaradtunk vagy tíz percig, de a leány nem tűnt elő többé. Lehet, hogy a tér túlsó oldalára kerültek át. Vagy tíz perc múlva láttuk, hogy az önkéntes köszönt a tiszteknek s megindult az ellenkező irányba.

Utána eredtünk. Száz lépés után utolértük. Rászóltam:

— Hé, önkéntes!

Dacosan vágta fel a fejét. Amikor látta, hogy tisztek fogták meg, haptákba állt:

— Parancs, zászlós úr!

— Te önkéntes, ismered azt a csinos leányt, aki az elébb köszönt neked a kávéház előtt?

Az önkéntes nem állt többé haptákban. Ahelyett tüzerönkéntesi hetykeséggel vágott vissza:

— Hogy csinos? Meghiszem! Mondták azt már mások is!

— Hogy hívják?

— Mayer Teri.

— Honnan ismered?

— Honnan? Onnan, hogy a saját hugom.

Ezt ugyan gondolhattuk volna. Bemutakoztunk neki, az önkéntes összecsapta a bokáját:

— Mayer Géza vagyok, hadnagy úr! Mayer Géza vagyok, zászlós úr!

Most már hárman indultunk meg lefelé. Az önkéntes felvilágosítással szolgált azalatt:

— Meg akarjátok ismerni? Majd szólok neki, hadnagy úr, kérlek alássan. Sajnos, én nem érek rá ezidőszerint, de a hugom a szüleimmel esténként zenét szokott hallgatni a nagy kávéházban. Csak menjetek oda, hivatkozzatok rám s mutakozzatok be neki. Terit majd avizálni fogom!

— Kávéházban? — kérdeztük egyszerre. — Az lehetetlen!

— Hát akkor a korzón! — csodálkozott az önkéntes. — Én is úgy csináltam Kassán. Terit én mindenesetre avizálni fogom!

Magyarázni próbáltam neki:

— Önkéntes, ez így nem szokás. S mit gondolna rólunk a hugod?

— Majd rászólok!

Itt már neveltünk:

— Össze-vissza beszélsz. Nem vihetnél magatokhoz?

— Nagyon szívesen, — felelte. — De csak pár nap múlva, mert most egész nap örülten élvogyok foglalva a batrinál, este pedig az ember kénytelen társadalmi kötelezettségeinek utánanézni...

Összenéztünk. Az önkéntes zavartalanul folytatta:

— A viszontlátásig, szervusz kérlek, hadnagy úr! Szervusz kérlek, zászlós úr! Terit én addig is avizálni fogom!

Kezet fogtunk s a kórház felé indultunk el, mert az időnk körülbelül lejárt. Jókedvűen néztünk fel a szobánkba: most már bizonyosak voltunk legalább, hogy egy-két napon belül személyesen is meg fogjuk ismerni Mayer Terit.

Dehát nem úgy lett.

A következő estén, vacsora után, helyet foglaltunk a vadásztisztek törzsasztalánál. Túlfelül a tüzérfiuk asztala volt. Szemközt velünk kellett ülnie a leánynak. De még nem jött meg.

A kávéház tele volt, a hangulat hangos s a cigányok játszottak. Az ő asztaluknál már ült két fiatalabb tiszt, egy tüzérezászlós, egy bajúszos tüzérőrnagy s a feleségével együtt az a főhadnagy, akit két nappal előbb kérdőre akartunk vonni ugyanezen kávéház előtt. A mi asztalunknál két bajtársunkat találtuk.

Rendeltünk valamit s körülnéztünk. Később szakgatott beszéd indult meg a két kollégával. Talán félóra múlhatott el így, amikor az egyik tiszt felém kacsintott:

— Most jönnek Mayer Teriék. Ez a legcsinosabb leány az egész városban.

És mivel már iddógált előzően, hunyorgatva tette hozzá:

— Szavamra mondom, a legcsinosabb!

Az asztalok mellől többen felnéztek e pillanatban. A kis Mayer Teri jött legelől, utána a szülei. És helyet foglaltak annál az asztalnál, ahol az a két fiatalabb vadásztiszt, a tüzérezászlós, a bajúszos tüzérőrnagy, meg a mi tegnapelőtti főhadnagyunk és a felesége beszélgetett.

A három fiatalabb tiszt egyszerre felpattant, s a leányhoz ugrott. Hárman is segítették a kabátját. Mayer Teri leült a tisztek közé, olyanformán, hogy szemközt volt a mi asztalunkkal.

A leányt néztem kitartóan. Időközben néhány tiszt telepedett még az asztalunkhoz. A cigányok szakadatlanul játszottak, egy-zsivaj volt már a kávéház. Pezsgős üvegek pukkadoztak s valaki dalolni kezdett túlfelől. Én a leányt néztem. Félkönyökre dülve néztem, úgy, hogy szememet egy pillanatra le nem vettem róla. Ezzel a konokszóval csak azt akartam, hogy megbosszantsam azt a három tisztet, aki egymást ette az alatt a leány körül.

(Folytatása következik.)

Komáromi János.

A LEGVARAK ROMJAIN.

Csak ennyi még, csak ennyi fáj:

*egy halk leány, egy messzi táj,
egy régi, drága álm.*

*Egy séta ódon városon,
sok bús lámpája fároszom,
s utcáit sírva járom...*

*Mély-csönd-gubózta, kis szoba,
hová az Élet ostoba
khaosz-zaja nem ér be,*

*hol titkot-fejtő éjeken
röpülne síró énekem
föl a zord égi térbe.*

*Egyszer borulna ó reám
nevetve a Fény-Óceán:
az Ég, örök szerelmem!*

*Szomorúság korbácsa hajt,
— ismerjem meg a szent kacajt,
mielőtt el kell mennem...*

*Jó volna hű baráti kéz,
melódia (mely még igéz),
merengő, méla, csendes,*

*az Élettől kis irgalom,
az életért kis sírhalom,*

— s aztán örökre csend lesz...

Aradi-Szabó István.

DAL AZ ELSŐ TALÁLKOZÓRA.

(LILLANAK.)

Suhanj hajó, fehér hajó . . .
 — Repülj hajó a zöld vizen!
 A lelkemet, fény-lelkemet
 valakinek ma elviszem!

Ujjong szívem, forró szívem,
 bolond szívem kacag, dalol:
 „Fehér leány, áldott leány
 vár ott a parton valahol!”

E reggelen, nyár-reggelen,
 fény-reggelen hozzá megyek!

Ó várjatok ránk, várjatok,
 ti párafátylas, nagy hegyek!

Ti dús mezők, virág-mezők,
 illat-mezők ó várjatok!
 Egy halk leány, álom-leány
 vágyik, rajong utánatok!

Nagy csönd legyen, mély csönd legyen,
 szent csönd legyen, ha ott leszünk,
 s az Ég alatt, a kék alatt
 bibor vággyal ölelkezünk!

Ti fellegek, hab-fellegek,
 nyár-fellegek majd szálljatok
 a mély Egen, örök Egen,
 mint régi-régi bánatok . . .

S te fény: ragyogj, te fény: remegj,
 te fény: zenélj, és Kedvesem
 szelid fejét, virág-fejét
 ó glóriázd be csendesen!

Aradi-Szabó István.

Ó, HA EGYEDÜL MARADOK! . . .

(LILLANAK.)

En Kedvesem, ó-illatú mesék
 csillag-szemű, fehér királyleánya,
 ha mellettem sétálsz, lelkem be fájva
 vigyáz reád, te drága lengeség!

Tekinteted az Égen andalog,
 s tudom: a vágyad titkon fellebeg
 oda, ahol méltázó fellegek
 fölött lakoznak fényes angyalok.

A csillagoknak ezre integet,
 az ajkukon kél csábító beszéd,
 te mindnek érted suttogó nesztét,
 — s csak sejtem én: mit mondanak neked.

Elhívnak innen fény-hazádba fel,
 hogy elsirják, nekik régen mi fáj:
 hideg, bus nélküled az égi táj . . .
 — S várják, hogy lelked egyszer szárnyra kel!

S szívem remeg, midőn elképzelem:
 mellőlem, jaj, ha felröpülsz ragyogva
 testvéreid közé, a csillagokba, —
 mi lesz velem, mi lesz majd énvelem? . . .

Aradi-Szabó István.

MICHELANGELO LELKI PROBLÉMÁJA

Hol eltakart hegyeknek orma,
Sziklák ölén a völgybe szállva
Jöttem kőágyban hánykolódva
Zajgó panasszal a világra.

(Frey CXXV; Th. 100).¹

Michelangelo, aki egyik költeménytöredékében boldognak mondja a lelket, mely eljutott oda, ahol az időnek nincs többé múlása (Beata l'alma ove non corre tempo, Frey LIX: Th. 75.), jól érezte azt is, hogy a művész alkotása fölött időnek és halálnak nincs hatalma. (I' l so... c' all opra il tempo e morte non tien fede, Frey CIX, 92; Th. 112.) Vágya és érzése nem csalt. Ő valóban eljutott oda, ahol megszűnik az idő. Az ő jelentősége nem ismer időt. Az időtlen nagyságok sorába emelkedett; mértéke csak önmagában rejlik. Megrázó szubjektívizmussal tele művészte oly magasságokba emel, honnan az emberi létet, annak küzdelmes heroizmusát és fájdalmas tragédiáját a maga egészében tekinthetjük át. Hatalmas hegyóriás, melynek ormai fölött egyaránt tombol a nap tiszta fényözöne s a villámterhes felhők vészes sötétsége.

Vulkanikus, titáni természet, kinek lelkében minden érzés emberfölötti méreteket öltött. Ezeknek az érzéseknek az emésztő tüze ég minden verssorában; ezeknek az érzéseknek a mázsás súlya nehezedik rá minden alkotására. Heves vérmérséklete és lobbanékonyága a végletekre praedestinálta. Folytonosan féktelen hevületek között hánykolódik. Egy-egy érzés egész valóját lángba borítja, fölperzseli. Maga vallja meg, hogy úgy *tudott örülni és szenvedni*, mint senki más: „... az én fájdalomamnál nagyobbat ember soha nem érzett, ... viszont a gyönyörben nálamnál senki se volt és nem is lesz boldogabb.“ (Frey XV; Th. 30.) Ez a fokozott idegérzékenység a nagy lelkek istenadománya, kik a lét legnagyobb mélységeit és magasságait járják. Az örömré és fájdalomra való fokozott fogékonyságban Goethe is a kegyelem tényét látta:

Alles geben die Götter ihrem Lieblinge ganz,
Die Freuden die unendlichen, die Schmerzen die unendlichen ganz.

Michelangelo lelkében azonban az öröm csak ritkán tért be. Annál sűrűbben keresték föl a szenvedések. Vergődve mindjobban alámerül a fájdalomban. Midőn 1564 júniusában Firenze legnagyobb fiát fejedelmeket megillető gyászpompával nyugalomra helyezte, a San Lorenzo templomát betöltő sokaságban aligha sejtette valaki, hogy a félelmes, isteni mester, aki bölcsességében az örömmel is jegyet váltott, tengernyi fájdalmat és keserűséget vitt magával a sírba. A II. Gyula pápa síremlékének félbenmaradt Rabszolgáin még érezzük a viharzó víziók ihletében égő lélek vad mámorát, utolsó alkotásain ellenben mintha minden vésőcsapása már csak megtört lelke fájdalomtól tetéznél. (Krisztus sírbátétele, Firenze, Dóm és Palestrina; Pieta, Róma, Palazzo Rondanini.) Már 1520 táján megrázó sorokban panaszolja el mostoha végzetét:

Midőn már rég kihúnyt a napvilág,
Én egymagam izzón égek tovább;
Elnyújtózom s hol más kéjjel pihen,
Nekem nem jut csak könny és gyötrelem.

(Frey XXII; Th. 51.)

Ezidőtájt még megkísérli, hogy olykor baráti körben lerázza magáról „búskomor örületét“. Később azonban, mikor lelki gyötrődését testi kínok is fokoz-

¹ A közölt fordítások a magam kísérletei. — Frey — Die Dichtungen des Michelagnolo Buonarroti, herausgegeben von C. Frey; Th. — Thode: Michelangelos Gedichte.

ták, az örömet már annyira idegennek érezte, hogy szinte került. Kerülte az embereket, akik között lelke tüzet foghat. Félt minden új szenvedély kárhozátától. Non mi voglio rallegrare (Nem akarok felvidulni), — írja 1540-ben Sebastiano del Piombónak.

Az, aki mint Michelangelo határtalan szubjektivizmusán át látja a világot, szükségképen mindig elhagyottnak érzi magát. Az ilyen ember a magányra született. Chi é solo in ogni cosa, in cosa alcuna non puo aver compagni. (Michelangelo levele Tommaso Cavallierihez.) Azt a költeményt, melyben aggorának rideg magányát és testet, lelket felörlő gyötrelmeit rajzolja, valósággal szíve vérével írta. „Mint a fa bele kérgébe zárva, úgy élek egyedül, szegényesen, lombikba száműzött szellemhez hasonlóan. Szobám sötét és elhagyott, mint a sír, a léleknek nincs röpte benne, csak a pókok szövik itt buzgón hálójukat. A sok fáradságtól bénultan, megrepedve s darabokra törve tengődöm s a kocsmá, melynek számlájára élek: a halál.“ Hangját a fogoly darázs zümmögéséhez, alakját börtömlöhöz, fogait tört billentyűkhöz, ruházatát madárijesztőhöz hasonlítja. Egyik fülében pók költött; a másikban tücsök cirpelt az egész éjszakán keresztül. Hurutja hörgésétől nem tud aludni. „Ily végre juttatott a magasztalt művészet, mely egykor híressé tett; szegény aggastyán s mások szolgálaként megyek tönkre, ha nem segít gyorsan a halál.“ (Frey LXXXI; Th. 18.) Akit a dermesztő vigasztalanság és sivár pesszimizmus így hatalmába kerített, annál ezer öröm se érhetett föl többé egyetlen fájdalommal, (Mille piacer non vaglion un tormento Frey LXXIV; Th. 15.) annak hovatovább a búskomorság lesz egyetlen kedvtelése. (Frey LXXXI; Th. 18.) A mardosó keserűség és önvád, mint a növekvő alkonyi árnyék, egyre sötétebbre festi költészetét, hogy azután lassanként fölengedve az isteni szeretet megváltó erejében való hitnek, a csöndes megadásnak adjon helyet. Az „ellenséges sorssal“ vívott heroikus, reménytelen küzdelemben kifáradva, az önismeret töviseivel meggyötört szívében, „évek súlyától görnyedve, bűnökkel s megrögzött rossz szokásokkal megrakottan“ megváltást és enyhülést csak Isten segítő kezétől remél. „mely vezérel és tévüttől megóv“ (Frey CLV; Th. 25.). Az erkölcsi tisztulás és nemesedés útja Michelangelonál is Aischylos tanításának megfelelőleg a fájdalom völgyén vezetett keresztül. (Agamemnon 176. és 253. sor.) Az emberi test pogány imádójának lelkében egész világoknak kellett összeomlani, hogy lerádván mi benne földi, megtalálja az isteni kegyelem, a másvilág útját. „Ha e kegyelem a kiválasztottak nemes vágyát nem emeli föl az örök szépség felé, mily nyomorúság akkor az emberi élet!“ (Th. 240.) A Pieta (Róma, Palazzo Rondanini), melyen élte utolsó napjaiban dolgozott, töredelmes vallomás: a heroikus testre és akaratra épített földi küzdelem teljes jogfeladása. Az alakok, mint lebegő dantei árnyak, a szenvedéstől szinte átszellemülten merülnek föl előttünk.

Ugyanennek, a hívságos földi léttől elforduló, vallásos hangulatnak a tükörözője egyik legszebb, 1554-ből való szonettje:

Viharzó tengeren kicsiny sajkán
Hányódó éltem már a révbe ért,
Hol vár reánk a nagy leszámolás
S leméretnek mind jó s rossz tetteink.
Most látom csak mily örült játékot
Úzött velem a csalfa képzelet,
Hogy bálványá emelte a művészetet
S a vágyat, mely nem hoz csak szenvedést.

A szép, bohó szerelmi álmokból
Mi lesz? Kettős halál közelg felém:
Az egyik már itt van, a másik fenyeget.
Hiába festek, faragok, nincs enyhülés.
Lelkem az isteni szeretetet
Keresi már csupán, mely a keresztről
Részvétellel tárja karjait felém.

(Frey CXLVII; Th. 244.)

Az a búskomorság, mely Michelangelo lelkén mindjobban elhatalmasodott, mely ottkísért eruptív lelke minden megnyilatkozásában, hozzátartozik a lángelmék általános pszichológiájához. A kiválasztottak fölemelőn szomorú végzete, hogy a lét ezernyi ellenmondását és tökéletlenségét mélyebben érzik, hogy a lét

minden keserve, mint villám a tóba, lelkükbe csap. Fölzaklatott valójukat szüntelen mardossa az önvád; delejes sejtelmek és ideges látások kísértik. Átfogó világszemléletre teremtve a mindennapi lét, sokszor életbe vágó részletkérdéseivel szemben rendesen gyerekes tehetetlenséget tanúsítanak, ami csak növeli szenvedéseiket. Mindez Michelangelóra is áll. De a keserűségnek és a sötétén látásnak azt a mértékét, mely mint szű a tölgyet, lelkét át meg átmarta, ezek az okok egymagukban még nem magyarázzák meg. Az ő élete a legegyénibb emberélet, az ő tragédiája a legegyénibb tragédia. Aki ennek az okait fürkészi, annak az egyéni lélekalkat szövevényes járatú mélységeibe kell leszállania. El kell mélyedni költészetébe, mely úgyszólván egész életét végigkíséri s melyben gondolatai és érzéseai mázsás terhét igyekszik lehengetetni lelkéről. Határtalan szubjektivizmusa azonban nemcsak költeményeiben robbant ki, hanem művészi alkotásaira is ráverte a maga fájdalmas bélyegét. Vívódó lelkének minden dacát és gyötrelmét, heroikus, reménytelen akarását, utóbb pedig megváltást remélő, akarattalan összeomlását belétördeli és belévési Carrara kemény márványtömbjeibe, melyekben, mint Beethoven szimfoniáiban, az ő általános emberi magasságokba emelt, örökérvényű fogalmazásba öntött szenvedését és tragédiáját az egész emberiség tragédiájának érezzük. És ebben az érzésben rejlik az alkotások nyújtotta művészi élmény katharizisa.

Michelangelo külső sorsa is már sajátságos, fájdalmas ellenmondások sorozata. A gondviselés kegye ritka hosszú élettel ajándékozta meg s titáni terveit a Sixtus kápolna mennyezetképeinek kivételével mégsem valósíthatta meg. A San Lorenzo homlokzata, II. Gyula pápa sírelméke, a Medici sírkápolna! Mennyi összeomlott büszke álom! Ami ránkmaradt, csak szomorú rom, fájdalmas töredék. Isteni hivatása tudatában egész életében szobrásznak vallotta magát. Az ecsethez csak kelleetlenül nyúlt s egyetlen befejezett nagy műve mégis festői alkotás. „Nem nekem való ez a hely, nem vagyok festő. Görbült cső módjára görnyedek itt s görbe esőből nem szökik magasra vízszugár“, — panaszozza, midőn a Sixtus-kápolnában dolgozik. (Frey IX; Th. 12.) Miként Dante, ő is rajongva szerette Firenzét s halhatatlanságának legnagyobbszerű és legteljesebb zálogát mégis Róma őrzi. Csodával határos képzelet és teremtő erő lobogott lelkében s 86 esztendőre nyúlt életét mégis a kínzó eredménytelenség tudatával kellett lezárnia.

E fájdalmas eredménytelenség magyarázatát a modern kutatás rendesen a mester kedvezőtlen külső életkörülményeiben keresi s a sok félbemaradt munkáért a felelősséget egyszerűen a mostoha sorsra, a megbízók önkényére hárítja át. Maga Michelangelo is költeményeiben nem egyszer siratja kegyetlen végzetét, kérlelhetetlen, alattomos sorsát, „mely örömeink örök ellensége s ezer átokkal zavarja meg gyönyöreinket“. (Mia dura sorte, mia fortuna avversa, Frey CIX, 38; Th.142; aspro giogo Frey CIX, 54; Th. 147; la fortun' aspra e ria nemica a piacer' nostri, con mille oltraggi offende 'l mie goire, Frey CIX, 44; Th. 218.) De nehéz magányában az önismeret kálváriáját járva azt is mind világosabban érezte, hogy kegyetlen sorsának önmaga volt a magvetője. Herakleitos tételének: *ἴδιος ἀνδράνων δαίμων* megrendítő igazsága Michelangelón, is beteljesedett. Dacolt mindennel és mindenkivel, csak önmagát nem tudta legyőzni s ez lett az ő tragédiája. Teljes joggal írhatta neki Sebastiano del Piombo: Nincs nagyobb ellenséged önmagadnál. Lelki diagnosztikáját tömör pár sorban maga adja meg egyik költeményében: „Mi hennem jó, az ég adománya, ami gonosz, az enyém, a szilaj akaraté, melyet fékezni nem tudok. Szabadságom rabsággá, halandó részem bálványom-má tettem. Ó boldogtalan állapot! Minő nyomorúságra, mily életre születtem!“ (Frey XXV; Th. 231.) És tényleg ez a szilaj akarat és fékezhetetlen szenvedély lett forrása minden szenvedésének és balvégzetének.

Alkotó erejét is ez a nagy szenvedély fűtötte és aknáztta alá. Emberfölötti

erőfeszítések, káprázatos kitörések után hosszú időre összeroppan s a tűz csak belsejét emészti. Az ihlet szárnyaló dagályát az összeomlás hosszú apálya követte. A Sixtus-kápolna mennyezetét lázas gyorsasággal, teljesen egyedül alig négy esztendő alatt befejezi. A következő 22 év (1512—1534) leforgása alatt, mely elég lett volna arra, hogy hatalmas terveit a San Lorenzo homlokzatát s II. Gyula síremlékét a szerződésben vállalt időtartamnak megfelelőleg befejezze, a félelmes hevület alábbhagy s mindössze néhány szoborral készül el. „Az emberi lélek magas szárnyalása csak rövid ideig tart. Sokáig nem bírjuk ki ott fenn a magasban. Fölrepülünk s ismét aláhullunk“ — írja Pascal. Ez a gondolat, mint fájdalmas vallomás Michelangelo költészetében is nem egyszer visszatér.

Nehéz és hosszú évek múlnak
Kutatva, küzdve s kínzón tépelődve
Míg végre felragyog a márványtömbbe
A műremek megváltó, tiszta képe.
Késő s rövidke lobbanás csak
Erőnk nem sejtett teljessége.

(Frey CIX, 50; Th. 121).

Fegyelmet és rendtartást nem ismerő, munkamegosztást nem tűrő lángelméje a legnagyobb hatalommal, az idővel nem tudott számolni. Lelkében a tervek emberfölötti arányokat öltöttek s a kivitelre mégis mindig egymaga vállalkozott, sőt az előkészítés, az anyagbeszerzés és szállítás gondját sem volt hajlandó másokkal megosztani, pedig erre a feladatra kevés ember volt nála alkalmasabb. Ezernyi nehézség állja útját. Hosszú hónapok telnek el ingerült, tétlen várakozással. Közben a megbízók türelmüket veszítve elfordulnak tőle s ő sértett önérettel, egész valójában megrendülve, balsejtelmektől üzve, riadt vad módjára menekül. Mikor aztán évek multával végre mégis munkához foghatna, csalódásokba beléfáradt lelke már elvesztette régi feszítő erejét. A sebzett titán „únottan és rablélekkel faragja az isteni szobrokat.“ (Frey CXLIV; Th. 99.)

Az embersors egész tragikuma benne sötétlik azokban a sorokban, melyekben az akaratnak és tehetségnek ez a félistene az elveszett időről panaszodik:

Ó jaj, óh jaj nekem, hogy megcsaltak
A siető napok és a tükör,
Mely annak, ki szemébe néz,
Tisztán megmondja a valót.
Úgy jár; mint én, ki egyre késik, tétováz,
Elszállt fölöttem észrevétlen az idő
S maholnap ősz fűrtökkel ébredek.
A bánat itt már nem segít, zátonyra fut
A szándék s jó tanács: nyomomban a halál.
Magamnak ellenségeként
Hiába ontom minden könnyemet.
Nincsen nagyobb kár, mint az elveszett idő.

Óh jaj, multamra fájón gondolok,
Mert nem volt benne egyetlen napom,
Mely az enyém lett volna teljesen.
Megejtett sok remény és kába vágy:
Égő könnyek, szerelem, sóhajok,
Végigpróbáltam mind, jól ismerem.
Nincs érzés, mely új volna énnekem.
Messze az igazság,
Veszélyben sorvadok,
Mert egyre rövidebb időm marad.
De lenne bár hosszabb, nem fáradok belé:
Megyek bágyadtan és ah, nem tudom hová.

(Frey XLIX; Th. 52).

1560 táján még élesebben és keserűbben szólal meg az önvád: „Lelkem megtelik fájdalommal és szomorúsággal, ha gondolatom a multot száll s számon kéri a helyrehozhatatlanul elvesztegetett napokat.“ (Frey CLVI; Th. 252.)

Mint a Sixtus-kápolna Istene, Michelangelo is gyötrődő szenvedéllyel s a szinte mindenható akarat félelmes gyorsaságával teremtett. Lázasan, látomásoktól áthevült lélekkel esett neki a márványtömbnek, mely kemény, biztos vésősapásai nyomán vastag rétegekben pattogzott alá. Alkotó képzelete munka közben a vésősapások ingerét követve mindjobban áttüzesedett, úgy hogy az eredeti koncepció rendesen átalakulva és megtisztulva került ki a kemény

kő öléből. Maga nevezte a márványban való dolgozást a silány anyagból készült agyagmintával szemben a szobrok második, igazi megszületésének. (Frey CXXXIV; Th. 115.) Akinek kezében a munka így mindig teremtéssé magasztosult, az emberfölötti tervei kivitelében is csak önerejére lehetett utalva. S a magánynak ez a félelmes nagyszerűsége idővel mesterünkre mindjobban ránehezedett. Midőn a márványban rejlő kincset már hatalmában érezte, a véső nem egyszer kihullott kezéből. A befejezéshez hiányzott az erő és akarat. A művészi munka lényegét mindenkor a tervezésben és a koncepcióban látta. A részletek kidolgozása már kevésbé érdekelte. „Előbb tanulj meg tervezni s csak azután keresd a befejezettséget!” — tanácsolja egy ízben Giovanni da Bologná-nak. Jellemző, hogy az 1516—1520 között megkezdett Rabszolgaszobrok több mint 40 esztendőn át, haláláig befejezetlenül heverték műhelyében.

Michelangelo minden alkotása az ő egyéni érzésvilágában gyökerezik. Lelki problémája mindenkor művészetének is alapproblémája. Fölfogása szerint „a művészi alkotás mindig összhangban áll alkotójával” (Con suo fattor l'opra consuona, Frey CXXXI; Th. 107.) s „a nyers kő senkihez sem hasonlít annyira, mint kidolgozójához.” (Frey CIX, 53; Th. 11.) Nem tud mást faragni, mint a saját fájdalmát. (Del resto non saprei altro sculpir che le mie afflitte nembra, Frey CIX, 53; Th. 111.) Akinek teremtő ösztönét ennyire a szubjektív élmények táplálták, az, ha az érzés, melyben az alkotás fogant, kihült, saját koncepciójától is szükségképen elidegenedett. „A virágzó, friss fiatalság nem érezheti — írja egyik szonettjében — mennyire megváltozik az ízlés, a szeretet, a vágy s a gondolat, ha ránk szakad az öregség. Amennyit veszítünk földiekben, lelkünk annyival gazdagabb lesz.” (Frey CXLIV; Th. 124.) Ez az utolsó évek hangulata, midőn a Pietákon az isteni fájdalom szinte testtelen álmait faragja márványba. Az elaggott, fáradt mestert, aki a szépséget, mely az egészséges elmét az égbe vonzza, nem az érzékiekben látja többé, (Frey CXIV; Th. 101.) aki az isteni szeretet útját a földi valóságtól eltávolodó víziókban, az átszellemült testek akaratlan, fájdalmas összeomlásában keresi, az emberfölötti testek félelmesen feszülő tömegmozgásában vívódó akarat heroikus páthosza nem érdekelhette többé.

Michelangelo, mikor így minden alkotásában saját lelki élményeit öntötte általános örökérvényű formákba, merészen szembehelyezkedett az előző korszakok természetmegfigyelésre fölépített objektív művészi felfogásának hagyományával. Az objektív valósággal szembeszegezte a szubjektív érzés megrázó és megváltó igazságát. A láncravert akarat küzdelmének azt az alanyi érzésből fakadó, félelmes páthoszá, mely Michelangelo Máté apostolát és Rabszolgáit eltölti, sem a Quattrocento, sem az antik művészet nem ismerte. A Laokoon vagy a Haldokló gallus tárgyszerűen indokolt fájdalomával szemben Michelangelo alkotásainak tárgyszerűen indokolatlan, emberfölötti fájdalomában mindenkor a mester vergődő lelkének keserűsége tör magának utat. A Rondanini Pieta is ennek a megtört, kifáradt léleknek törékeny valószerűtlenségével megrázó, víziószerű, utolsó vallomása. S éppen ez a mindent átható szubjektivizmus az, ami által Michelangelo az egész újabbkori művészetnek úttörője lett.

TORSTENSON LAKOMAJA.

Rákóczit, a fejedelmet,
 Vendégeli Torstenson, a hős vezér;
 Dús asztalnál pohár mellett
 Vig beszéd foly, tágul a szív, pezsg a vér.
 Osztrák földön svéd a gazda,
 Császár népét úgy szalasztja,
 Az a boldog, ép bőrrel ki Bécsbe ér.

Nagy vadaskert közepében
 Osztrák főúr kastélyában áll a tor,
 Vadat erdő adja bőven
 S csapon dől a pincében a drága bor,
 Somlai bor, ruszti asszú.
 Az osztrák kéz nagyon hosszú,
 S magyar birtok bitang jószág. Ott rabol.

Mindjárt látják azt a svédek,
 Magyarok közt Kemény János mily jeles,
 Véle folytat hát beszédet
 Segerskjöld, a legvitézebb ezredes.
 Egymást ketten jól megértik,
 Férfi hallja itt a férfit,
 Mind a kettő ifju, bátor és eszes.

Szó szavat vált, de a svédben
 Dolgozik már a kevelység és a bor:
 »Hösiségték szinte kétlem,
 Mennyi jó úr, kit megfestett már a kor.
 Nézd mi köztünk nincsen ősz fej,
 Hősi harcban ifjan vész el,
 Kinek szíve lángos tüztől égve forr.«

De Kemény tán meg se hallja,
 Mert beszéde másfelé csap hirtelen:
 »Sokat tartok bár a kardra,
 Én a könyvet tán még jobban kedvelem.
 Pompás könyvtárt láttam itten,
 Másodszor is megtekintem;
 Bajtárs uram, hogyha tetszik, jer velem.«

All a sok könyv faragványos,
 Ritka művü címeres, nagy polcokon.
 Levesz egyet Kemény János,
 S hogy kinyitja, üti magát homlokon:
 »Ejnye, majd el is feledtem . . .
 No de most már, én helyettem,
 Szóljon e könyv, én zavarni nem fogom.«

Segerskjöld a könyvbe pillant,
 Ott lefestve képben egy magyar vitéz,
 Jobb szemébe szúrva roppant
 Nagy hegyes nyárs, hosszú török kelevész;

Tarkóján fél rőfre áll ki.
Szörnyü szúrás, látja bárki,
Ily döfésbe a halandó belevész.

»Olvasd bajtárs!« Az meg olvas:
»Baksa Márkus, híres magyar kapitány.
Igy veré át gyilkoló vas,
Szemén ment be, s hátul jött ki azután;
De a döfést kiheverte,
S a törököt verten verte,
Azután is, még sokáig, száz csatán.«

»Mért van köztünk öreg ember?
Bajtárs uram, itt van rá a felelet,
Én hallgattam türelemmel,
Német írja, s az nekünk nem hízeleg.
Ha mi olyan könnyen halnánk,
Kihalt volna rég a fajtánk,
Annyi vérünk öntözé már a röget.«

Vargha Gyula.

DALAIMBAN . . .

Dalaimban a sok sohaj
Úgy száll, úgy repdes, mint a raj;
De meg fogjátok látni végül:
Meg tudok halni
Egyetlen egy panasz-szó nélkül.

Vargha Gyula.

A VÉGTELEN FELE.

Látomás-e, vagy csak álom?
Más vidék ez, nem a régi.
Tavaszi szél leng a tájon,
Zöld gyepen virág fakad,
Szívem elkezd újra égni,
Újra ifju vágy ragad.

Ott a tó, zöld partba szegve,
Fák a parton, lombozatjuk
Tükrözött képét rezegve
Ingatja a hablepel,
S kék vizen a hőszi hattyúk
Nesztelen suhannak el.

Húznak, úsznak karcsu nyakkal,
S mintha én is velök úsznám,
Öreg hattyú, ifiakkal . . .
Mely mögöttünk elmarad,
A vizen vont széles utcán
Táncolnak a sugarak.

S ez a sík víz tán nem is tó,
Napnyugatra nincs határa,
Tükre távol mint viritó
Tündér rózsás-kert virul.
Ibolyaszín tengerárra
Tűznap fényesője hull.

Körben úszó ifju hattyúk
Tőlük lassan elevezve
Látják a nagy öreg hattyút,
Amint egyre távolog,
Hol a végtelenbe veszve
Égne a bibor habok.

Vén fejét feltartva büszkén,
Felborzolva szárnya tolla,
Lángoló hab fényes üszkén
Ringatózva énekel,
S mint a távozó vitorla,
Lassan úgy enyészik el.

Vargha Gyula.

NYARI HAJNAL A PUSZTAN.

*Az ég legalján szürke fátyol,
Fenn ritkás szöke fellegek;
Ébreszti már az-ébredő nap
Az éjben szunnyadó eget.*

*Világosodni kezd a föld is,
De a távolban elvesző
Nagy sík határnak hangja nincsen,
Hallgat a harmatos mező.*

*Az élet alszik még a pusztán,
Szellő se leng, fűszál se hajlik;
De füst kanyarg amott keletre,
S cséplőgép mormolása hallik.*

*Nagy asztag áll a sík mezőben,
Mint önmagának kékes árnya,
S az asztag ormáról serényen
Két árnyalak a kévét hányja.*

Vargha Gyula.

PETŐFI-CENTENÁRIUM

Irodalmi ünnepek, költők és írók születésnapjaihoz kötöttek, kiválóan alkalmasak arra, hogy az ünneplő nemzetet politikai gondjaiból, társadalmi széttagoltságából kiragadva legalább egy pillanatra egységessé tegyék. A költő mindenkor egy magasabbrendű élet képviselője és akik őt ünneplik, álljanak még oly távol attól a lelki tartalomtól, melyet nekik a költő nyújthatna, el nem zárkozhatnak azon emelkedés, megtisztulás és akár pillanatnyi megjavulás elől, mely a nemzet jobbainak, a magasabbrendű élet igazi megértőinek lelkében ilyenkor végbemegy. Mert a tömeg könnyebben megértheti, vagy legalább is a valósághoz többé-kevésbé híven elképzelheti magának az ünneplélt alakját, ha az politikus, hadvezér, gazdaság vagy technika terén kitűnt szakember volt: a költőét vagy egyéb szellemi vezérét azonban többnyire csak akképen, hogy annak egyes jellemző vonásait általánosítja, a többit pedig elmellőzve, nem az egész, hús- és vérbeli embert és komplikált szellemet látja, hanem annak egy tipizált, leegyszerűsített árnyékát. És minél magasabbrendű az illető alak, annál kevesebb vonást fog fel belőle a nagy tömeg, de viszont ezen néhány vonás is elegendő neki arra, hogy hétköznapi nyomorából, lelki szegénységéből kiemelkedve valóban ünnepet üljön.

Az abszolutizmus idején a Kazinczy-centenáriumok voltak a nemzet ünnepnapjai, mikor az ősi visszavonást elfelejtve, egyetlen nagy magyar érzésben egyesült a magárahagyott, idegen nyomás alatt sínylődő magyarság — holott kétségtelen, hogy Kazinczy Ferencnek végtelen finom, összetett egyéniségéhez csak a legeslegjobbak, a legműveltebbek közeledhettek teljes megértéssel. Kazinczynak tisztán emberi, humanisztikus hajlandóságai, antiszovinisztikus lelki tulajdonságai, melyek a népiestől ösztönszerűleg visszatartották és a „sallangos“, „zsiros“ magyarságnak kérlelhetlen ócsárlójává teszik, természet-szerűleg kevésbé érvényesülhettek az ünneplésben, mely a szent öregnek elsősorban mint a magyar nemzetiség erősakarátú felébresztőjének és önzetlen mártírjának szólt. És ez jól is volt így; a tömegnek nehéz lett volna megmagyarázni, minő szétszakíthatlan kapcsolatban volt e „kiművelt emberfőben“ a nemzetinek és általános emberinek egymást kiegészítő, egymás nélkül pusztulásnak induló erkölcsisége. Ami Kazinczy erkölcsi egyéniségét valósággal meghatározza: magyarságának és goethei, vagy inkább humboldti humanizmusának gyermekien tiszta harmoniája, mindez a speciális szépség, háttérben maradt az ünneplésnek, mert nem arra volt szüksége a kornak s mert Kazinczy-nak magyarsága önmagában is oly hatalmas tűz volt, hogy mellette egy egész nemzet felmelegedhetett.

Petőfi magyarságánál izzóbb tűz ezer év óta nem lángolt magyar földön és

nines is abban semmi kétség, hogy a mai ünnep akkor is elérí célját és megszerzi a nemzet egészének az — erkölesileg szólva — tiszta pillanatot, ha Petőfit kizárólag mint magyarságunk hőforrását, a hon- és szabadságszeretet ritka szépségű típusát ünnepli. De az a tisztultabb felfogása az egyéni nagyságnak, melyhez a modern történetkutatás, a lelki életnek történeti vizsgálata juttatja el az embert: épen az egyéni nagyság, a hősök tiszteletének érdekében követeli tőlünk, hogy ne tipizáljunk, ne általánosítsuk az ünnevelt nagyságot, ne vagdaljuk szét lelkét mellőzhető és szükséges gerezdekre, ez utóbbiak közé azokat sorozva, melyek minmagunknak, az adott pillanatban, saját céljainkra megfelelőknek látszanak.

A mi történetfelfogásunk abban különbözik az előttünk járt nemzedéktől, hogy kötelességének tartva a lelket, az adott emberi, halhatatlan lelkeket megbecsülni, nem követeli többé magának azt a jogot, hogy állítólagos magasabb érdekekből egy-egy géniuszunkról hiányos vagy célzatosan kidolgozott képet nyújtson. Az a huszonhatéves korában holttá vált, feketeképű, bozontos-hajú fiatalember, szürös szemével, hirtelen és épen nem harmonikus mozdulataival, akinek százéves születésnapja közeleg, oly egyéni életet élt, hogy bizonyára nem törődött azzal, fog-e minden szava, minden mozdulata tetszeni következő korok nyárspolgárainak. Mert nem volnánk jobbak újságolvasó nyárspolároknál, ha ezt az őszerejű nagy géniust ünnepelve kiválogatnók hagyatékából azon darabokat, melyek tetszenek és (legalább hitünk szerint) reánk illenek s haszontalan limlompként eldobnók magunktól azt, amit pillanatnyi szükségleteink nem követelnek meg. E földi életben nincs nagyobb dolog a léleknél és ha ez igaz, mily féltő gonddal kell tudomásul vennünk mindazt, ami egy olyan géniusz lelkéből való, aminő Petőfi volt, — még akkor is, ha belőle gyakorlati haszon nem származik reánk.

A világforradalmárságra, Petőfi világszabadság-érületére, nemzetközi és republikánus voltára gondolok itten. Ezeket a komoly kutatás nem intézheti el azzal a kényelmes formulával, hogy Petőfi gyermeklángész volt, aki bizonyára meghiggadt, sőt „megtisztult“ volna, ha tovább él és kétségtelenül józan családapa, nyugodt állampolgárként halt volna meg magas korában. Petőfi gyermekése sokkal rövidebb volt, mint más közönséges halandóé, megrövidíté azt a géniusz és a földhözragadt szegénység; világforradalmi ideái semmikép nem írhatók „gyermekkorá“ rovására; ő akkor, mint maga mondta, a „férfikor nyarában“ volt. És gyermek nem ír olyan költeményeket, minő az „Egy gondolat bánt engemet“, melyről Petőfi egyik méltatója joggal állapíthatta meg, hogy „egyike költészeté amaz égo csipkebokrainak, melyek közelségében leoldjuk saruinkat, mert közvetlen hatalommal éreztetik velünk a hely szentségét“.

Kétségtelen, hogy Petőfi történet szemléletének egyik forrása a pártpolitika és abból származó elfogultság volt. A francia radikálisok mintájára gyűlölte és az emberiségre károsnak tartotta a feudális hatalmak maradványait, nagy általánosítással: a királyokat, papokat és nemeseket. Kún Lászlóról, V. Lászlóról, Dobzse Lászlóról a politikai izgalom idején írt versei e történetellenes történet szemléletnek jellemző példái s bennük ehhez képest a politikai érdek foglalja el a művészi érdek helyét és szétrobbantja, vagy legalább is megbénítja a költői kompozíciót. Doktrinér, irrealisztikus történetfelfogása nemesak verseit, az egész embert is irrealisztikussá, szinte gyermeketeggé teszi olykor, amikor történetéről beszél. Görgey Istvánnal, Arturnak kedves testvérével jópajtáságbán volt mindaddig, míg valami történeti könyvből meg nem tudta, hogy Róbert Károlynak Csák Máté leverésén a rozgonyi harenál négy Görgey segédkezett. Azóta nem állott vele szóba, mert úgy vélte, hogy Csák Máté — ez a tipikus rabló oligarcha — a szabadságot képviselte a királlyal szemben, s akinek ősei akkor a szabadság ügye ellen harcoltak, azzal ő most nem érintkezhetik többé.

Az emberek e doktrínér klasszifikálása a szabadság kategóriája szerint, a francia forradalom óta minden radikalizmusban megtalálható; Petőfi versben is alkalmazta, igaz, hogy nála szokatlanul higgadt hangon: „Két nemzet lesz a föld ekkor s ez szemte fog állni: A jók s a gonoszak. Mely eddig veszte örökké, Győzni fog itt a jó. De legelső nagy diadalma Vértengerbe kerül. Mindegy.“ Már formája, a hexameter is ritkasággá avatja Petőfi költeményei közt; oktató, magyarázó tartalma a vége felé profétai líraisággá magasul ugyan, de egészben véve egyéb retrospektív, az emberi multat érintő költeményeivel együtt eléggé bizonyítja történetiszemléletének doktrínér, a reális fejlődéstől tüggetlenített voltát. E doktrínéség pedig annál kevésbé igazán petőfies, minél elemibb volt az ő öröme a reális, valóságos élet minden megnyilvánulásán.

Liberális-radikális történetiszemlélete az átlagosnál annyiban magasabb és érdekesebb, mivel éppen Petőfié, nem pedig Heine-é, Béranger-é vagy valamely harmadrangú német publicistáé. Forradalmisága sokkal fontosabb és értékeesebb akkor, mikor abban az ő közvetlen cselekvő akarata nyilatkozik meg. Forradalmi hangulatát ilyenkor színtelen doktrínér elvek helyett az ő végtelen őszinte, tiszta egyénisége hozza létre. Abban a pillanatban, amint megszabadult a multnak pártpolitikai párakon át látott képeitől és a tanult doktrínáktól, korlátlan hatalommal érvényesül egyénisége, mely mindenkor és mindegyfélt nemzeti és magyar.

Ez a nagy európai génius, ki forradalmi előhangulatában a kontinens legkisebb és legtávolabbi rázkódtatásaira is egész idegrendszerével reagál, ki repeső örömmel és dacos megelégedéssel kiálthatta: „Haloványul a gyáva szavamra... dalom Viharodnak előjele, forradalom!“, aki 1848-at mint a népek hajnalesillagát üdvözli, mely meghozza az írás beteljesülését, az egy nyáját, egy aklot és egy vallást: a szabadságot, — 48 nyarán már tisztán látja, hogy a harc világszabadság helyett az ő maréknyi népének fennmaradásáért, egy egész elnyomó világ ellenében való megmentéséért fog megindulni. A forradalmi romantizmus általános emberiből nemzetivé, lángoló sovínisztává alakult; Petőfi felébred a Világszabadság fellengő álmaiból és teljes frissességében, realiztikus felfogótehetségének esorbítatlanságával ott áll megint a Kis-Kúnás földjén, a hazai talajon, melyet a valóságban soha el nem hagyott. Republikánus érzelmeit ezután sem tagadja meg, ezután is ír általános forradalmi doktrínák terjesztésére verseket — az „Akasszátok fel a királyokat“ címűt hozzáértők a politikai költészet kiváló termékének tartják — de erkölcsisége és tiszta géniusza nem itt van többé érdekelve. Általános forradalmi költészete nem lebeghet többé az „Egy gondolat“ eszmei magasságában; mióta a haza veszélyben van, mióta meghordozták a véres kardot — nem a világszabadságért, a nagy testvériségért, hanem a honi föld védelméért rác és oláh, osztrák és tót ellenében. Zrínyinek, a költőnek és grófnak volt a jelszava „Ne bántsd a magyart“; ez most Petőfié lesz, a „világszabadság“ iménti dalkoké.

Világforradalmi versei körülbelül olyan viszonyban vannak a 48-as harc idején írt hazafias költeményeihez, mint a Czpruslombok és Felhők a Júliától inspirált szerelmi lírához. Az említett versfüzerek szertelen csapongásait a nagy, az igazi szenvedély utáni áhítozás hozta létre: a költő élményt akar, mikor megfelelő élményei nincsenek, akar szerelmes lenni és szerelmet énekel, mely szinte még csak képzeletében él; de a háborgás elsímul, a szertelenségek eltűnnek, mihelyt a valóság Júliája megjelenik . . . Hasonló hatása van a hirtelen előlépő realitásnak a politikai szenvedély költészetében. Míg a szenvedélyek csak a pozsonyi országgyűlésen és a pesti kávéházakban gomolyogtak, addig a költő is szabadon csapongott a világürben, a világszabadság fantáziáiban. De már március tizenötödikén a magyar az, akit talpra akar állítani. Jól jegyezzük meg: talpra állítani, fegyverbe hívni, nem lefegyverezni, nem pacifistává tenni.

Jellasics közeledtére kijelenti: „tényező leszek az ítéletnek ama véres napjain, midőn e nemzet elégtételt vesz megtiprott jogaiért, fölérgett becsületéért!“ Mi más ez az ítélet, mint az, melynél az egész világ a „jó“ és „rossz“ doktrinér liberális kategóriába osztva áll! A haza veszedelmében, Petőfi mást nem érez, mint a haza veszedelmét, a magyarság pusztulását:

„A Kárpátoktól le az Al-Dunáig,
Egy bős üvöltés, egy vad zivatar!
Szétszórt hajával, véres homlokával
All a viharban maga a magyar.
Ha nem születtem volna is magyarnak,
E néphez állanék ezennel én,
Mert elhagyott, mert a legelhagyottabb
Minden népek közt a föld kerekén“.

Nem kísérhetjük végig e magyar fajszeretettől lángoló líra alkotásait a hősi halálig, — bár bizonyára nem volna fölösleges munka, mert lehetnek-e elegenden a mai viszonyok közt, kik ezeket egyfolytában, folyamatosan végigolvassák — a „Búcsú“-t, melyben szép ifjú hitvesétől, szíve, szerelme, lelke, élete-től búcsúzik, mert hazájáért készül vértét ontani, hazájáért indul véres viadalba; a „Székelyekhez“, a „Hány hét a világ“, a „Nemzethez“, az „Ismét magyar lett a magyar“ címűeket s még annyi mást? Mindezekben jellemző az a tettekész, cselekvő, harcias hazafias-frazeológia, mely magában foglalja mindazon kifejezéseket, miket „barbár militarizmus“ és „elavult sovinizmus“ címén szeret elátkozni a mai liberális-pacifista demokratizmus. A nemzeti becsületet emlegeti, a nemzeti méltóság sérelméért kész véres harcra kelni s a nemzet gyalázatát a szent fájdalom egy nemével érezi: „Miként a sár, melybe követ hajítanak be, Úgy freccsen szét a harcok mezejéről, Oh nemzetem, képedre a gyalázat.“ A nemzeti szolidaritás minden egyéb meggondolást elűz tőle, amikor a magyar föld integritását kell megvédeni; nincs többé rabszolga és úr, csak magyar és nem-magyar és minden magyar az ő embere és minden nem-magyar az ő ellensége. Nincs szó kiegyezésről, sem kompromisszumról, sem a nemzetiségeknek engedmények által leendő leszereléséről; a doktrinér liberális visszatér a történeti racionalizmushoz és fölveti a kérdést: ki legyen úr itt, az ezer éven át magyar földön? E kérdést a „haza és szabadság“ nevében dönti el: „E földön legyen úr a tót vagy a német? E földön, hol annyi vitéz magyar vérzett?... Nincs itt urasága csak az egy magyarnak, S kik a mi fejünkre állani akarnak, Azoknak mi állunk feje tetejére . . .“ Ugyanaz a költő, ki talán e sorokkal egyidejűleg írta a gyöngé László királyokat kigúnyoló verseit, hogy republikánus érzelmeinek propagandát csináljon velük, ugyanakkor fenntartás nélkül azonosítja magát nemcsak a saját magyar nemzedékével, hanem az egész „vitéz magyar“ történettel, a „dicső magyar hazának“ a doktrinér világforradalmi elvek szerint annyira megvetendő ezeréves történetével!

Nincs tehát okunk húzódozni, még exkluzív nemzeti szempontból sem, Petőfi-nek kétségtelen, el nem tagadható világforradalmiságától. Ellenkezőleg, ha magyarok vagyunk, csak büszkék lehetünk rá, hogy az a nagy költő, ki a világforradalomnak, a szabadságra törő rabszolganepek világszolidaritásának legszébb himnuszait írta, magasztos álmaiból magyar földre tért vissza és magyar földön, újra megtalálva a „Cserebogár“ altatódalát, a magyar haza területi épségéért áldozta ifjú boldogságát, napsugaras életét. Benne a magyar talaj nagy költőt ajándékozott a világnak, anélkül hogy ő maga, a szülőanya, elvesztette volna fiát. Petőfi világforradalmisága mögött az ő legyőzhetetlen, mindenén átgazoló cselekvési akaratán kívül ugyanoly kozmopolitizmus van, mint például Széchenyi Istvánnál. Mindketten a magyar talaj emberei, de nem merülnek el a magyar porban, hanem erős és ép erkölcsi érzékkel fogják fel a magyar

nemzetiséget, mint az általános emberiség, humanizmus egyik integráns részét, elmaradhatlan kiegészítő színét. Széchenyi ki akarja művelni a magyar lelket, hogy abból az emberi léleknek legszebb példánya, illatos virága legyen, mert fajszeretetével érzi, hogy a magyarból lehet és kell valmi nagyot, szépet és dicsőt csinálni. Petőfi rövid életét ily reflexiók helyett a nagy realitások: szülőföld, család, szerelem, haza foglalták le, ezek mellett csak egy rövid periódusában tűnnek fel általános humanisztikus kapcsolatok, a világforradalmi ideák. És jön az utolsó, a tragikus és dicső nagy realitás, a haza földjéért való vérontás s ekkor a mérhetetlenségbe nőtt világforradalmi álmok a magyar szabadságharc tényeivé sűrűsödnek össze és kiderül, hogy Petőfi is magyar talajon állt álmaiban is, mert a *magyart* akarja szabaddá tenni, mint Széchenyi a *magyart* akarta emberivé nemesíteni. Mindkettőjük fölemelkedik arra az általános emberi perspektívára, honnan objektíve, kívülről lehet megismernünk önmagunkat. Aki ezt elérte és *magyar*, az erőt nyer népét soha el nem hagyni és érette értelmét és nyugalját, mint Széchenyi, életét, mint Petőfi, feláldozni.

Büszkeség és vigasztalás, nagy vigasztalás ő minekünk; fölemelő emlék mai üldöztetésünk idején.

Szekfü Gyula.

ÉG FELE.

*Harangszó hová lesz?
Égrezendül délben s elolvad a szélben.*

*A kürtszó hová lesz?
Iramodóféiben elolvad a szélben.*

*A hangom hová lesz?
A magasba szánom s elolvad a számon.*

Nadányi Zoltán.

A BOT.

*A bot
Margitra, Máriára lecsapott.
Vonagló testükön vert vérhabot
a bot.*

*A bot,
mely őket verte, szívet vert a bot
és lelket vert és templomablakot
a bot.*

*A bot.
Csattogva táncol. Véres, buta bot.
En akkor éltem, amikor a bot.
A bot*

Nadányi Zoltán.

ÓSKELET

Köröskörül szakadozni kezdett az ég alja s nagyváratlanul megállott a sűrű hóesés.

Reggeltől késő délutánig szakadt, szakadt, mintha valami hatalmas ápoló kéz egyszerre puhább vattacsomókba akarta volna pólyálni a harmadnapit veszett kézitusa színhelyén sebekként terjengő vérpocsolyákat...

Már csak itt-ott sötétlett egy-egy makacsul átívódó vörös folt, lassacskán eltűnedezték azok is s akkor kiszenvedett harcos gyanánt meredt a makulátlan fehér szemfedő alá a rengteg sík táj.

Olykor-olykor varjúsereg vonult el nyugat felé, pár rekedt károkozás kerengett le a szürkéségből s utána még észrevehetőbben triumfált a némaság.

A fedezékekben furcsa, földszínű állatok módjára csúsztak-másztak az állig bebugyolált katonák.

Kazay Ubul töprenkedve bámulgatta őket, amint görnyedten, helyenként négykézlábra ereszkedve vonszolták magukat a homályos árokodvakban.

A főhadnagy fejében egyre lázas fantazmagóriák vonaglottak a vad verekedés óta. Gyötrelmes látásokat káprázott a szeme, a füle rémhallások elé csengett, a keze meg-megreszketett s agyveleje mintha véres páraburok alatt főtte volna a kíngondolatokat.

... barlanglakók, motyogta befelé... az ősemlék... tán ilyenformán nyüzsögtek a Neander völgyében...

Egy négykézláb vánszorgó huszár hátán megcsillant a remekbe készült kis halálgép, a mannlicher csöve, amint lejjebb siklott a hideg mélységbe.

Valahol messze, egyetlen süvöltő csattanás metszette keresztül a lassacskán közelgő szürkület ritkás ködfüggönyét. Azután újra nagy, dermesztő csönd lett.

Harmadnapja éppen így kezdődött.

Egy puska lövés, azután csönd, még egy durranás... egyszerre bőgni kezdtek az ágyúhiénák kelet felől... jöttek az oroszok... a gépfegyver... előkapt a buzogányát... A szörnyű verekedés emléke ismét megrohanta.

Hideglősen összerázkódott, a foga vacogni kezdett, rögtön rá forróság öntötte el, kusza szavak cserepeztek az ajkára, fölugrott s olyat fúj, mint a vágóhíd felé vonszolt, megkötözött bika.

A fehérhajú ezredorvos részvétellel figyelte össze-vissza taglejtéseit, panaszos tekintetét.

— Ubul — szólította halkan.

A főhadnagy rá sem pillantott.

— Ubulkám, — ismételte szeretettel s a vállára tette a kezét.

A sárgásarcú szikár ember értetlenül nyitotta rá álmatag szemét.

Vállának egy mozdulatával lerázta a rátapadó kezet, hirtelen megmarkolta a mellvéd gerendáját s egyetlen párdacos lendülettel fönntermett a lövészárk peremén. Ott szétvetette a lábát és teljes testmagasságban kiegyenesedett, majd pár lépéssel arrább ment.

— Ubul ne gyerekeskedj, meglátnak... gyere vissza, — kiáltott utána az ezredorvos.

A gunnyasztó tisztek fölriadtak.

— Mi az, — kérdezte az őrnagy, de már meg is látta a főhadnagyot maga fölött.

— Őrnagy úr... szólj rá, — kérlelte a jó, aggódó doktora.

— Kazay! Rögtön gyere le, — mordult föl kedvetlenül a nagyszál vörös bakatiszt.

A főhadnagy csodálkozó arccal tekintett le hozzájuk s hirtelen eltűnt a társai szeme elől.

— Kérlek, ne engedd! Örültség! Teljes célt ad a hóban, csaknem egészen kitisztult... idáig látnak még!

— Eh! Hát dajkája vagyok én? Utóvégre van magához való esze! Pont!

— Kérlek alázatosan... a roham óta aligha... az idegei... különben is olyan furcsának, zavartnak láttam azonnal...

— Hát menjen kórházba! Pont! A szentség! Nem bolondok háza a frontszakaszom! Schluss! A kezét fogjam minden idegsokkos úrnak?

A beállott csöndben mindenki a sápadt, korán deresedő férfiúra gondolt. Senki nem tudott róla semmit, mikor a véres nap előtt, éjtszakának idején beállított a gyalog huszárjaival. Történ, görnyedten állott meg az őrnagy előtt, úgy hatott rájuk, mintha akkor kelt volna föl a kórházi ágyról. És mégis valami lobogás áradt belőle, valami sötét tűz. Furcsa volt, hogy egy hangot nem ejtett ki magáról. Jóformán minden újonnan jött embernek az volt a szokása, hogy egyszerre elregélte ki, mi, hogy élt, kik várják, hányan, merre aggódnak érte, mi lesz, ha örökre ittmarad. Szinte egy-egy bőséges, könnyfacsaró sírköveget előlegeztek magukról, hogy tudja meg minden bajtárs, miféle értékek mennek veszendőbe, ha a ruhájukból elő kell keresgélni a belévarrt, roncsolt testüket névvel bilyogozó parányi fémtáblácskát.

A mongol koponyájú, marcona férfi meg hallgatott. Akár valami komor, egyetlen betűt nem viselő, pogány kopjafa a lövészárok végtelen síri gödrében.

Másnap is hangtalanul, összeszorított foggal száguldott a rohamozó oroszok testsűrűjébe és buzogánya alatt omlottak az északi emberek, mint a fenyősudarak, mikor a szakadékokból rájuk ront a lappangó főn.

Rongyosan, halottfehéren támoltygott vissza és némán nézegette aludtvéres buzogányát. Vesztét érző, veszett harapásokat osztogatott gubancos eb gyanánt guzorodott össze. Nem ivott, nem evett, ha szólították nem is válaszolt. Valami irtózó tisztelettel leste, kémlelte mindenki...

Az ezredorvos kikukkantott a gerenda között, azután sóhajtvá telepedett le ismét.

Az őrnagy újra fölhörrent.

— Jókor pottyant ide ez a díszhuszár! Miért nem ordonánckodott tovább, ha nem állja a közelharcot?

A szomszéd fedezékből átlátogató kis Draveczky tanár félénken kockáztatta meg:

— Alásan megkövetlek... hallottam, hogy pompásan verekedett a kun huszárjaival... Azt mondják, Botond sem üthetett rettenetesebbeket.

Az őrnagy kedvetlenül legyintett.

— Eh! Miért roppant hát össze utána?

Csönd lett.

Kisvártatva megszólalt az ezredorvos.

— Csudálatos complex valaki lehet ez. Ez nem normális ember. Folyton figyelem. Tancélos lehetne az idegklinikán, olyan érdekes a...

— Tancélos, hát az miféle szerzet?

— Olyan őrnagy úr kérlek, aki... akin tanulnak a médikusok.

— Kemény fából faragták pedig ezeket, csak hát... — kezdte Draveczky.

— Ismered közelebbről?

Mindenki feléje fordult.

— Ó! Együtt jártam vele iskolába hét álló esztendeig. Gimnáziumba. Én bentlakos voltam. A leggazdagabb, legelőkelőbb fiú volt a megyében. Engem valahogy megkedvelt. A többiekkel alig állott szóba. Pedig én csak bentlakos voltam. Két stipendiumom volt.

— Bravó, — mosolygott gúnyosan az őrnagy.

— Igenis, az egyiket az Ubul apja járta ki. Nehezen éltem, órákat is adtam, de kiküzdöttem magamat a magam erején . . .

— A te életrajzodat már ismerjük, nevetett Holzwarth, a gyárigazgató. Ha a háború ki nem tör, már egyetemi magántanár stb. stb.!

Draveczky elvörösödött.

— Ubul már akkor külön volt. Engem . . . engem kis költségnek csúfolt. Az apja is afféle Jókai-alak. Az egész környék reszketett a fokosától. Vad emberek ezek.

A tiszték feledkezésre sóvárgó vágygal figyeltek a kis emberke szapora szavára. Édesörömet hallgattak akármit, mindent, mindent, csak az elrémlett és rájuk orzódó halálunkáról ne kelljen hallaniok semmit.

— Alig tanult valamit, csak úgy odaszagolt a könyvekhez, mégis hallatlan merészséggel vágta ki magát. Ha kérdeztük mi lesz, azt mondta, ő lesz az új Kőrösi Csoma Sándor. Az apja járt a messi keleten. Furcsa fegyverek voltak a kastélyukban. Ubul egyre azt hajtogatta, hogy kikutatja a magyarok őshazáját, vagy odapusztul. A mathézist utálta.

— Nem csudálom — dörmögte az őrnagy.

— Kérlek, a legfelsőbb mathézis . . .

— Aagyan!

— Igenis. A történelmet szerette. Én az egyetemen történet- és irodalomszakos voltam. Egy darabig korrepetitora is voltam Ubulnak. Párszor meg is rakott, mert nagyon eltérő volt a felfogásunk. Mindig azt vitatta, hogy pogányoknak kellett volna maradnunk. Én kinevettem. Ilyenkor . . . Neki nagyon könnyen eljárt a keze. Háromszor olyan erős volt, mint én. Az is rögeszméje volt, hogy a török testvérrel meg kellett volna békülnünk, elfoglalni Bécsét, kiverni minden németet a világból s egyetlen, nagy birodalmat alapítani a magyarok őshazájától új hazánkig. Én bámultam, honnan szedi ezeket? Mindenki bámulta az osztályban. Egyszer piros fezen jött föl lóháton . . . Már akkor lova volt. Mindig a hátán lakott, egyszer be is lovagolt az osztályba . . . majd kicsapták, de az apja alapítványokat tett . . . a tánciskolában egész legenda kör vette körül, minden lány szerelmes volt bele. A végén mégis csak kicsapták. A történelem tanára homályos legendának nevezte becézett családi hagyományukat, hogy Kazától, a hetumogerek egyikétől származnak le, Ubul, de genere Kaza összeszólalkozott vele a hetedikben, feleselésére a hosszú, szemüveges Laczák lerontott a katrédából s meghúzta a fülét. Ubul elbődült és megütötte. Consilium abeundit kapott csak, pedig minden hazai iskolából ki akarták zárni. De az apja közbelépett, Laczákot meg provokálta, kardélre akarta hányni, az öregnek bocsánatot kellett kérni Kaza vezér miatt s meg kellett ígérnie, hogy ezután a Kazayakkal együtt magyarazza a honfoglalást. Ilyenek ezek mind. Rettentő lenne, ha tankönyvírásra adnák magukat.

Az őrnagy elmosolyodott és Draveczky boldogan folytatta:

— Ubul elkerült onnan, valami egyenruhás intézetben tett érettségét, aztán beiratkozott a Keleti Akadémiára. Odafent aztán gyakran találkoztunk Én történet . . .

— . . . „és irodalomszakos voltam“ . . .

— . . . szakos voltam . . . az egyetemen. Ubul akkor is több időt töltött lóháton, mint az iskolában.

— Nyereg alatt puhította a tankönyveket, mi?

— Igenis, volt egy török ifjú barátja, felemás nyelven az arab lovakról tárgyaltak . . . pár év múlva lekerült Konstantinápolyba, nagyokat csavargott Keleten s mikor újra találkoztam vele, agyabafőbe dicsérte régi barátjait, vagy amint ő mondta: rokonait, a törököket. Konstantinápolyt lenézte, inkább a török falvakról, pusztákról áradozott és lelkendezve magasztalta a török művészetet, amelyet én csak tanulmányaimból ismertem, mert én . . .

— Történet- és irodalomszakos . . . na, ne sírj azért, Draveczky!

— Kérlek szépen, bolondot csináltak belőlem. Azért, mert az ember tanár . . .

— Az is ember! Na, folytasd hát, nevetett a kövér Holzwarth.

— Odavolt a turfani sziklatemplomok építkezésétől, mámorossá tette Ibn Tulun mecsetje . . .

— Ki a fenéé — kérdezte az őrnagy.

— Ibn Tuluné, Kairóban — pislogott Draveczky.

— Hja, úgy.

— Igenis. De legjobban a radkani sírtorony bolondította meg, amelyről csillogó szemmel mesélte, hogy olyan, mint valami óriási kőátor a pusztaságban.

— Pompás dolog is az — erősítette Holzwarth. — Képről ismerem.

— . . . Alig győztem utána keresgélni, annyi mindennel zavarba hozott. Roppant elbámultam rajta, honnan vette ez a félvad fiú ezt a dühös érdeklődést, ezt az éles szemet, melyet eddig csak lóra, meg lányra meresztett.

— A háremekről nem beszélt . . . a hastáncosnőkről?

— Lehet, őrnagy uram, de arra nem emlékezem.

— Szép kis tanár vagy te! A komoly dolgokat felejtet el!

Hangosan nevettek, csak az őrnagy erőltetett komolyságot arcára sikerültnek érzett mondása után.

Hirtelen puskalövés roppant a távolból, utána még egy és még egy.

Fölrezeuve ügyeltek egy darabig s nagy csönd támadt.

— Istenem! Kazay . . . — ugrott föl az ezredorvos.

— Legalább észbe kap. Pont! Ne félj, majd köpörcöl az vissza, ha meghallja az orosz kukoricapattogatást!

Draveczky tiszteletteljesen várt s hogy az arcok még mindig feléje fordultak, megpróbálta folytatni.

— . . . kérdeztem az ősmagyar haza felől, törökül már tudott, azt mondta megtanul még pár nyelvet s azután ennek él csak, rögeszméje volt ez a dolog s ahogy én ismerem, meg is találta volna tűzön-vízen keresztül, de hirtelen meghalt az öreg Kazay. Ubul hazament, beleült a züllő birtokba, elkezdett inni, duhajkodni, egyik párbajt a másik után vívta, megszőktette a lányokat, híres lovasbravurokat csinált, tombolt, agarászott, garázdálkodott, mint valami basa. Engem azonban bedugott közben rendes tanárnak. Különben tán ma is bejáró, óraadó lennék valahol. Közben fel-feljött Pestre. Próbáltam a lelkére beszélni, hogy ne parlagiasodjon így el, többre lenne hivatva, térjen vissza a pályájára és váltsa valóra a nagy terveit. Ubul hallgatott, hallgatott és azt mondta, nagyszerűen érzi a falujában magát, hogy legokosabb az ősök sírján pipázgatni, mint a törökök teszik, nem érdemes semmi komoly munkát végezni, az élet így is eltelik valahogy.

Egyszerre berregni kezdett a tábori telefon az árok mélyén.

Idegesen fülelni kezdtek. A zászlós odafutott, de csakhamar nyugodt arccal telepedett le.

— Semmi, őrnagy úr. Csak azt kérdezték, hogy vagyunk. Hálisútnak csöndben — mondta a telefonistánk.

— E percben csöndben — motyogta az ezredorvos.

— Pénteken csunyául főbekéltintottuk őket. Egyhamar aligha dugják ide az orrukat — buzgólkodott Tar zászlós. Pedig elég gyenge a frontszakaszunk, ha délkelet felől egy átkaroló támadással . . .

Az őrnagy arca elsötétült. Mereven nézett a zászlósra, erőltetve ásított egyet s odaszólt Draveczkynek:

— Na, mesélj még a bolondos cimborádról. Kezd érdekelni.

— Kérlek — szólt mohón az orvoska — én rögtön láttam, mikor betette a lábát hozzánk, hogy nem mindennapi valaki. Ha az ember pszichiater . . .

— Na, Draveczky — sürgette az őrnagy.

A kis tanár a szemüvegét törölgette.

— Naphosszat lehetne erről mesélni, kérem.

— Sokat menyecskezhetett a falujában.

— Ojjé, őrnagy úr, egyszer a fél falu legénye esküdött össze ellene, hogy agyonverik, meg is lékelték a koponyáját, de közülök három maradt ott vérben-fagyva.

— Hát akkor hogy a fenébe csuklott most így össze a verekedés után?

— Ez az, amit én sem értek . . . azaz hogy . . . mindjárt rátérek, ez a változás sokkal régibb keletü már rajta . . . engem most éppen az lepett meg, hogy tudott újra a régi, félelmetes Kazay Ubullá lenni . . .

— Érdekes az a buzogány. Múzeális darab — mondta Holzwarth.

— Családi klenódium. A Kazayak büszkesége. Azt mondják ezeresztendős. Én fel sem tudnám emelni. Ó meg: akár a cséphadaróval! . . . Roppant szerette a régi fegyvereket. Falusi unalmában maga szerkesztett egy hatalmas íjat. Úgy belebolondult, hogy félredobta a remek puskáit s csak azzal vadászgatott. Sast, nyulat, rókát lőtt vele s egyszer majd halálra sebezte egy duhaj cimboráját nyílvesszővel, mert messziről meglátta a szüreten, a szálló sorja közt, amint félrészen megcsókolta akkori babáját.

— Teringettél! Miféle szerzet ez, aki ilyen földig ember is tud lenni, meg ilyen elesett anyámasszony katonája is?! Ki érti ezt?

— Én már hozzászóltam, őrnagy uram. Ez az ember kiszámíthatatlan. Különös, nyugtalan istenbogara ez. Folyton szertelenkedik, kapkod, változik, nyughatatlankodik. Nem leli a helyét sohasem, kitör minden keretből, keres, kutat, mint valami hazátlan madár csapongott mindig erre, arra, meg amarra. Nem tud ez fészket rakni sehol sem. A faluját sem állotta nagyon sokáig. Egyszer csak fölkerelkedett, elment Erdélybe, népművészetet tanulmányozni, félév múlva megúnta és kivette magát a Hortobágyra, a csikósok életét élte, nyargalászott a délibábban, pályavetéssel szórakozott, azt beszélte, ott érezte magát félig-meddig otthon, a kőszálás ördöge mégis hamarosan fölkergette egészen Bécsbe, mert ellenállhatatlan vágya támadt, hogy a nagyszentmiklósi aranyeletet, a híres Attila kincsét tanulmányozza. Írt is róla egy kis füzetet, amin ma is veszekszenek a tudósok, mert teljesen új világításba helyezte a rejtélyes őstörök felírásokat. Ott aztán furcsa dolgok estek vele. Azt írta nekem, hogy kiküldeti magát a messze keletre, ehelyett a császárvárosban rekedt, egyre-másra nyerte a díjakat a futtatásokon, udvarolt, párbajozgatott, a Jockey-Klubban milliókat nyert és veszített, egy lengyel grófnő megmérgezte magát miatta, a dámák valósággal bolondultak utána, ő is a dámák után s egyszerre csak azt hallottam róla, hogy kelet helyett nyugatnak vette útját, Rómába kérezkedett valami ad hoc megbízatással. Egy teljes esztendeig megült ott s még az örök városban találtam, mikor egy kis ösztöndíjkoncot vetettek elém, hogy életem főművét, a római történeti studiumaimat alátámogathassam. Egy tavaszi napon, ahogy ott álmélkodom a Vatikánban, Rafael stanzáiban, kit látok az Attila-kép előtt: Ubult! Karcsu, fiús természetű, előkelően öltözött fekete asszony állott mellette, meg egy őszes, monoklis úr . . .

— Olasz nő volt?
 — Franciául beszélt s Ubul is tört franciasággal válaszolgatott . . .
 — Szép volt?
 — Fiatal?
 — Harminc év körüli lehetett, a párizsiak kedvenc kora . . . mint olvasmányaimból tudom.

— Ahá! Történeti olvasmányaidból!
 Draveczky elmélázott.
 — Mintha most is látnám . . . érett, de ragyogó szép asszony volt, tüzes, violaszín árnyékú szemmel, a vastag, húsos ajka meg-megreszketett . . .

— No lám, a kis Draveczky!
 — Vad hisztérika lehetett . . . afféle párizsi bestia . . .
 Halk, forró sóhaj fehér köde jelent meg az ajkak előtt. Tar zászlóst mindenki megmosolyogta, ahogy a nyelve hegyét végighúzta a szájaszélén.

Pillanatra vonagló, fojtott csönd támadt. A tisztéken az a remegés futott végig a messzi, nagyvilági dáma sóvár elképzelésében, ami az asszony szónak egyszerű kimondására egyszerre forróvá fűtötte a fedezékek ölelésre halálosan éhes, haláltfélő, betegesen fölszigázott fantáziájú férfiai. A harctereket véges-végig szelő lövészárkokban úgy remegett végig-végig néha a csókszomj, mint egyetlen, gigantikus, epedezve szétnyíló ajakon . . .

— Persze . . . a szeretője volt — dűnnyögte az őrnagy.

— Valami már akkor lehetett közöttük, mert az asszony olyan becézőformán mondta Ubulnak, mikor Attiláért lelkesedett: *Maga barbár!* Tisztán emlékszem, szorosan a hátuk mögött állottam, mikor azt mondta neki, maga barbár. Ubulnak elsötétedett az arca, elfordult s akkor vett észre. A régi diák hangján örvendezett: szervusz kis kosta, hol jársz te a Vatikánban? Pillanatra oda is jött hozzám, de félszeme folyton az asszonyon volt . . .

— A monoklis a férje volt?

— Másnap tudtam meg, hogy az valami pénzember, párizsi bankár, az asszony meg valami szegény marquise. Ubulra alig ismertem rá. Egyre a Vatikán kép-, meg szoboresodáiról, az örök város tengernyi, isteni szépségeiről szavalt, hogy milyen új most előtte a világ, hogy olyan formán érezte magát, mikor a Péter-templomot meglátta Rómában, mint Jóthé Peti, a kiskunhuszárfiú, mikor a pusztájukról először került be Debrecenbe, a Nagytemplom elé, hogy most tudta meg, milyen üres volt eddig a lelke, hogy sírni tudna rajta, — igen így fejezte ki magát a vad Ubul, hogy sírni tudna rajta, amiért így vesztegette el a drága éveit, amiért ilyen barbár maradt, így is csúfolják a római asszonyok „a szép barbár“, s akkor megint elkomorodott az arca . . . Csakúgy öntötte magába a nehéz chiantit és fogadkozott, hogy életét most már arra fogja szentelni, hogy európeérré lehessen . . . uramisten! Hogy szidta a kollégiumban a Mária Terézia elpuhult, elkorcsosult magyar testőreit! . . . és most . . . ámultam-bámultam, mi minden birkózik ebben az emberben. Könyvek után kérdezősködött tőlem, melyekből egy csapásra pótolhatna mindent. Egész lényén valami beteges tűz, furcsa, ideges, nyugtalanság vibrált . . .

— A mohón habzsolt kulturának mindig van valami puhító, ernyesztő hatása a nyers egészségű lelkekre, vélekedett az ezredorvos. Úgy hat rájuk, mint valami erős óltásból az első injekció. Praxisomban . . .

— Az asszonyról mit mondott, — hajolt közelebb az őrnagy.

— Az a kérdés, az olasz hölgyeket hogy adagolta, mosolygott Holzwarth.

— Meg a párizsi nénit! Hja, a francia nők! — fűjt egyet a zászlós. — Azt mondják, az olaszok még tüzesebbek.

— Majd elküldetlek a Doberdóra, olasz tűz mellett melegedni, — vágta rá az őrnagy hahotázva. — Na Draveczky, avanti, avanti!

— Az asszonyról nem faggattam, csakhamar rátért maga is. Lobogva, szagztatottan beszélt róla. Bomlottul beleszeretett, amint csak megismerkedett vele. Esküdözött, hogy megöli, ha az övé nem lesz, mielőtt visszautazik Párizsba. Aztán megint arról beszélt, mennyire bántja, hogy ebben az országban, amely olyan, mint egyetlen óriási múzeum, ezekben az ősi palotákban, ezek között az emberek közt, akiknek egy-egy szobájában több kultúremlék van, mint nálunk egész városokban: ilyen barbárnak, elmaradottnak kell éreznie magát. Megértettem, hogy az asszonyaink raffinált, túlfinomult lelkének legbensejéig akart férkőzni s azért hajszolja úgy a maga lelkét, mint versenyeken a paripáját, mikor egy-egy asszonyszem elismerő pillantásáért hajlandó volt bármely pecben a nyakát szegni. Ahogy én Ubult ismerem, szíve szerint legjobban szerette volna nyeregbe kapni és elrabolni őket, de rájött, hogy itt lelkileg kell elébe vágni előbb az udvarlók hadának, mert egyik-másik ritka zsákmányt csak azon a kerülőúton lehet elcsípni errefelé. És Ubul törté-marta magát, tanult, falta a könyveket, ki tudja, amilyen kiszámíthatatlan valaki, tán komolyan is érdekelte a dolog. Annyi szent igaz, eltátottam a szájam rá, hogy milyen bizarr, nyers, soha nem hallott, önmagából merített és mégis elgondolkoztató megjegyzéseket tett szobrokról, képekről, a fórumról s közben aggódó, gyerekes, kérdő szemeket vetett rám, mint mikor a korrepetitora voltam.

— Gondolom, nem is igen merted kiigazgatni, mert keményebb pofont kaptál volna a nézeteltérésekért, mint diákkorodban, — kötekedett Holzwarth. Draveczy az őrnagyra nézett s elvörösödött.

— Kérlek, kérlek, azért, mert valaki tanár, ne hidd hogy . . . Valamennyien kacagtak s akkor maga is velük nevetett.

— . . . szentigaz, hogy Ubulól kitelt volna akkor is. Még két este itatott le a parazsas olasz borokkal, én továbbbutaztam s mikorra visszatértem, már nem volt Rómában. Hallottam, hogy áttétette magát Párizsba.

— Ahá! Az asszony!

— A karikásszemű marquise!

— . . . ott is maradt a háború kitöréséig, az utolsó vonattal tért haza, a fölmentést, amit tálcán kínáltak oda neki, nem fogadta el. Huszárruhában láttam újra egy köruti kávéházban. Alig ismertem rá. Megfogyott, megsápadt, a szeme réveteg volt s egyre azt emlegette, hogy vége Európának, a kulturának, az emberiség csődbe került . . . reszkető kézzel vitte a szájához a Párizsban megszokott, gyilkos zöld pálinkát . . . Bort nem ivott. Mindenféle pletyka keringett róla . . . Egy újságíró, aki Párizsban találkozott vele, azt mesélte, morfinista lett . . .

— A szeme! Csakugyan, sejtettem, — szólott az ezredorvos.

— Így már értem, — bólogatott az őrnagy. — Párizs felőrölte az idegeit. A morfium!

— Őrnagy úr, én nem hiszem . . . tán csak effeminálódott egy kissé . . .

— Mit csinált?

— Ellasszonyosodott. A kultúra . . .

— Hja úgy, nem jól hallottam. Értem, Draveczy kisasszony! Majd kiverem én belőletek a kisasszonykodást! Kár ezért az emberért. Na csak meg kellene égetni minden könyvet!

— Ha rajtam állana: katonaiskolában nevelnék föl minden fiút! A satnyáját agyonveretném. Pont! Mint a régi görögök. Schluss!

Draveczy szerette volna az agyonveretést a Taygetosról való letaszításra kijavítani, de lenyelte s csak annyit válaszolt:

— Alásan kérlek őrnagy úr, igazad lehet.

— Mit lehet? Van! Pont!

— Igenis, de a kultura összefér a spartaisággal... a nagy művészeti kérdésekben az egész görög népet megszavaztatták és...

— Tönkre is szavazták magukat! Megbuktak! Kazay cimborád is tönkre „kulturázta“ magát! Roncs! Jobb ha elpusztul! Pont! Schluss!

Fölugrott, megcsavargatta hegyes, lángvörös bajszát és villámló szemmel szurkálta össze tisztjeit.

A beszélgetés elakadt s az ezredorvos csak akkor sűgött össze Draveczkyvel, mikor az őrnagy inspicálni indult. A beálló csöndben a hetumoger fáradt ivadékának arca jelent meg mindenki előtt.

A száradt vértől fekete buzogány gerezdes feje a térdéhez koppant s akkor hirtelen, ingadozva megállott.

A harmadnapi veszett tusa színhelyén lelte föl magát. A borzadály kis mérges piócái százával akaszkodtak testére, lelkére...

Ezen a térségen még most is jóval alacsonyabban állott a hó.

Az új pehelyrétegek csak a nyomokat takarták el, de a régebbi esésű hószőnyeg vállasabb pereme tisztán kirajzolja a testfergeteg dülési területét.

— Itt, itt... — motyogta reszketeg ajakkal.

Az emlékek ismét megrohanták.

Idegen szemmel borzadozott önmagán, amint se látva, se hallva, össze-csikorduló foggal, buzogányát két kézre kapva veri befelé a különös zajjal elreccsenő orosz koponyákat... puskaropogás, vérszag... shrapnell sivit egyre... üvöltözés, valaki bravózva a nevét ordítja, egy szurony a karja és dereka között siklik el... veszettül lesujt, ismerős forma, mongol csontozatú koponyából borzad rá egy barna izzású szempár az újra föllendülő buzogány alól, a feléje zuhanó puskatust az utolsó pillanatban félrecsapja, a sötét vér előnti a kis, zömök ember konya bajszát, fiatal, piros száját, amint pár, botorkáló lépés után hanyattvágódik... ennek a haláltombolásban is kénytelen valahogy föléje hajolni, a nagyra hasadt száj rávicserít, mellette egy kun huszár vonaglik, távolról a gépegyver vakog: pa-pa-pa... pa... pa... pa... ölni! ölni! ölni! suhan át a kis vérpocsolyákon, revolvert ránt, beledurrant valami szíjjakkal, fényes gombokkal, érmekkel ékes, duzzadt mellbe... jaj! az az ordítás... Huj! huj! hujrá! Pa-pa-pa... Üsd! Hujrá! Pa-pa-pa... pa-pa-pa...

Fölmarkolt egy csomó havat, odadörzsölte a homlokához, ahol szinte gőzzé vált a forróságtól... Messzebb, a dombhajlásban hosszúkás, hólepte csíkok domborodtak ki a csonka fűtörzsek alatt.

Valami ellenállhatatlan kényszer, arrafelé lökdöste rogyadozó lábát.

Egy váratlan, magános lövés pillanatra megállította, de azután csak megindult megint és bukdácsolt előre. Egy repedt rohamsisak kolompszóhoz hasonlatosan kondult meg szöges csizmája alatt. Lehajolt, fölemelte, beledézett. Úgy tartotta a kezében, mint valami reszketegkezű öreg koldus az ételmaradékos fazekat... pislákoló szeme rámeredt az aljába fagyott egyvelődarabokra, a feketevéres hajpamatra... azután nagy ívben behajította a neszt sem adó hóba.

Feje a mellére zuhant és húzta tovább, tovább, lépésről lépésre az ikerárkot a puha fehérségben. A füzes szélén megtorpant. Balfelől, jobbfelől, köröskörül temetetlen, behavazott hullák mereszkedtek az alkonyi csöndben.

Volt olyan, amelyiket szinte karikába csavart az utolsó nagy kín, volt, amelyik szétesapott karral keményre fagyva terült hanyatt és keresztrol ledobott, primitív, festetlen Krisztus-szobor módjára ormótlankodott ott, volt,

amelyik féloldalt nyújtózva úgy hevert, mint édesded álomba merült gyermek, aki körül-becézve rendezte el a pihés, fehér paplant az anyai kéz, de a legtöbb szigorú „vigyázz“-ban feküdt, akárcsak valami selyempapír-burokra kirakott játék-katona . . .

Kazay Ubulnak újra főni kezdett a homloka s valami hörgő hang csuklott föl a melléből.

— . . lehet, hogy ez a keresztrefeszített éppen az volt, suttogetta. Meg kelene néznem . . .

Hideg rettenet fogta el erre a gondolatra.

Szinte ugrálva rontott odább s ahogy a szétdőlt drótsövény éles karmával hirtelen visszarántotta, vadul ordította:

— Nem én voltam!

. . . Valósággal elcsudálkozott, mikor döngő szíve csittultával, kivilágosodó szeme ugyanott látta a hullát, ahol az előbb, annyira a válla mögött érezte a buzogánnyal leterített magyarosarcú legény örökre magába pillantott, vérbeboruló, szemrehányó orcáját.

Lába odagyökerezett, a szeme rebbenés nélkül meredt a szétcsapottkarú hóemberre.

Indulni akart. Nem tudott.

— Menj . . . oda . . . menj! *Menj hát oda!* Hozzá! Tudnod kell! Menj! — unszolta egy néma és mégis ordító parancsszó.

Meggörnyedve, lopva visszakecmergett a hullához.

A homloka majd megrepedt, míg reszkető kézzel lekaparta a fejről a havat.

A hulla koponyáján hatalmas lék tátongott. A fagyfoltos arcra nem igen ismert rá . . . *annak* mintha kisebb bajszocskája lett volna s a szeme is . . . de valami kegyetlenkedő sugdosás újra és újra rá-ráhajolt hol egyik, hol másik fülére:

— Ez az! Ez az, ő az . . .

Akkor furcsán vonagló, síró-nevető fintorral leakasztotta a buzogányt az övéről. A keze sehogy sem akart engedelmeskedni, de a parancs újból szigorú volt. Ellenállhatatlanul, haladéktalanul engedelmeskednie kellett!

Meglóbálta a nehéz szerszámot és úgy tett, mintha a hulla fejére akarna sujtani. A gerezdes vas füttyölt a hideg levegőben, de mikor már-már érintette a tört koponyát — hörögve visszakapta.

Azután csak fölemelte, meglóbálta s a vad vágást odapróbálta újra és újra.

— . . . igen! Így lehetett . . . éppen így lehetett!

— *Igy volt!*

A gyomra fölfordult a fájdalmas izgalomtól és mégis újra kezdte a borzalmas emlékezősdi játékot.

— . . . mint Raszkolnyikov, — dünnyögte — . . . a csengő . . . a zálogos asszony . . . Istenem !

— . . . hogy is tehettem? Hogy tehettem . . . öltem! Inkább engem öltek volna meg! Én voltam hát csakugyan az az őrző vadállat, vagy valaki más, idegen? Én voltam! Rejtelem, sötét rejtelem . . . és igen, le sem tagadhatom, hogy akkor veszett öröm nyargalászott az ereimben, amíg azt az ölési munkát végeztem, hősnek, nagynak éreztem magamat . . . nagynak . . . barbár, barbár maradtam hát mégis! . . . Sohasem hal meg bennem a bestia? . . . Jól mondta az az asszony . . . barbár vagyok, vadember . . . ha látta volna!

Üveges, vércsíkos szeme emlékező recéjén hirtelen megjelent a marquise ideges, fiús alakja, látta a gúnyos, uszító mosolyát, amely mintha Voltaire maskjéről került volna oda, a festett, csóközönös, vibráló ajakra s annak nedvességén asszonyosodott volna el babonás erejűvé.

Valami bolondos, ugrabugráló képzettársítás zsaketes maga-figuráját

játsszatta hirtelen eszébe, ahogy egy nagy, csillárfényes párizsi teremben ül és a kekróka-boá alatt az asszony madártestként reszkető kezecskéjét fogva fél-füllel ügyel csak az előadói emelvényen tremolázó társadalomtudósra:

— ... az emberfölötti ember, hölgyeim és uraim, úgy amint Nietzsche és Shaw megrajzolja ...

Szeme a fagyos hullákon rebtent igazi látásra.

Rekedt kiáltás tördelőzött fel a torkából, belehadarintott a levegőbe s egy pillanatra kikapcsolódott minden gondolkozásból, eszmélkedésének agya felé tuduló iramai megállottak, mint a villamoskocsik, ha elakad a fejlesztő-telep duruzsoló munkája.

— ... az állat alatti ember! futott végig cserepes ajkán, vérző nyomot hagyva, a nehéz szó.

Előtte, a szürke ködszuffita alatt teljesen kitisztult. A téli alkonyat pirossárga láttérfüggőnye leereszkedett a hidegkék horizontra.

A kínok árama újra végigsajgott rajta.

Az alkonyég eszébe juttatta, hogy arra is ölik egymást az emberek. Ott messze, messze, a nyugati végeken, amerre Párizs és Róma, a két imádott városcsoda pár óráig még bronzos téli fényben ragyog, akár valami óriási váza a Jardin du Luxembourg, vagy a Belvedere csupasz faóriásai között... ott nyugaton is szennyes árkokban bujkálnak a milliók, fölöttük is gránátkeselyük, srappnellhéják vonulnak, vér, vér, mindenütt vér...

— Tán éppen most dobnak bombát a Notre Damera ...

Úgy érezte, mintha most, azonnal, mindent feledve neki kellene vágnia a nyugati égnek, átgázolni az árkokon, az akadályokon, menni, menni, menni, a véghetetlen hómezőkön, a sártengereken, mezőkön, erdőkön, völgyeken, hegyeken át, dagadt, vérző lábbal, kitárt karral kúszni, mászni, hemperegni oda, ahol az a góthikus csoda fohászodik két csonka karjával az ég felé, azokra az utcákra, ahol a világ legéletesebb élete, legforróbb izgalma lüktet, a jólismert paloták közé, a Boule-bútoros, neszlő szőnyeges termekbe, ahol azok a mámoros muzsikák zsongtak, oda, oda az asszony lábaihoz, aki úgy zárta bele győtrő, perverz szerelme ízzó szögekkel bélelt, titkos hatalmába, akár csak kínvallatottat a középkori bírák az asszonyalakú vasszörnyetegbe ...

Összszavarodott, bomlott benne minden, mint mikor egyetlen késvágással átmetszik a húrokat egy hangszeren. Szakadt érzései összekunkorodva csapták szíven, maga sem tudta, mit sirat leginkább, azt az új életet, azokat az édesdeden ernyesztő új érzéseket, lelki hajszákat, előretörtető elmevágásokat, amikre ott serkent reá, azokat az idegenes örömeket, amelyekbe a felhabzsolt, érzékies tűzű versek, könyvek, szavak, muzsikák mámorították, vagy csak a vad gyönyöröket, a lankasztó tombolásokat egyesegyedül, amibe az a félt és veszettül féltett mérges embervirág: az az asszony ölelte bele?

Szinte utánanyúlt, a tüzes lehelete ködébe, annyira melegen káprázott elébe.

— ... valamelyik éterszagú, langyos kórteremben dédelgeti most a fajtája sebesült hőseit bizonyosan ... de szép lehet a fáradt arca, bűnkarikás szeme, amint rá-ráhajlik egy-egy lázpiros, vérespólyás férifejre ... belesuttog a zúgó fülükbe ... előbb-utóbb valami új, nagy romantikus szerelem lángol majd föl benne s ha eszébe jutok, szégyenkezés, megbánás fogja el, hogy egy barbár volt ... akkor is barbár voltam a szemében ... s most, most?

Ráemlékezett a lapjaikra, a fagyos rémület jajgató címeire: „A húnok a kapu előtt!“ „A húnok lövik a rheimsi dómot!“

A tüskésdrót-akadályok mögött mint töviskoszorús mártírfej csuklott le a sugártalan napkorong.

A keze ökölbe buzogányosodott s egyszerre kiegyenesedett.

— A húnok! A húnok! Az ő híres emberfölötti, kultúreberei... ők is ölnék... de szívesebben öletnek négekkel maguk helyett... így kényelmesebb... a római nobilek, a szövetséges testvérek hátbatámadtak, mint az abruzzoi brávók... Barbár vagyok? Verekedtem! Háborúban vagyok... viaskodom, az életemért, az életünkért ütöttem, vágtam... és most jajgatok, mint valami vénasszony, mint valami beteg agyúgából kelt árnyék, akárcsak Raskolnyikov úr! Mivé lettem, Uramisten? A keserves teremtésit a világnak! Csak babusgassa a kikent, kifent lovagjait! Huj! Csak velük kerülhetnék egyszer, csak egyetlenegyszer szembe!

Megpörgette a buzogányát s tekintete sasos fénnel röppent körül a tájon, de csakhamar szárnyszegetten zuhant tétovába megint, a feje lehorgadt és gondolatai kergette zavarba bomladoztak ismét.

— ... valami összeomlott bennem... nem, nem vagyok többé a régi s az az új ember sem vagyok, akivé bolondítottam magamat! Hazudtam... hazudok s nekem is hazudik mindig a világ! Ki vagyok? Nem értem ezt, nem értem! Meg kell bolondulni... így nem lehet, nem lehet így élni!

A hátamögül valami kapargató nesz kelt.

Odatekintett.

Gyors iramodással egy riadt róka ügetett a holttestek felől a fűtörzsek irányában.

Önkéntelenül a karabélyához nyúlt, de csak a vállán marasztotta.

— ... nem ember — gondolta keserűen. Tiszta, igaz életet élő lény... tudja mit akar, kár lenne bántani.

A hátamögül két lövés roppant el.

Csak akkor villant eszébe, hogy milyen éles célt áll a világosabb nyugati égfal előtt.

Az életosztón lefelé nyomta a vállát, de csakazértis kiegyenesedett és lassan, tempós göggel arrafelé fordult.

Fölszegett fejjel, halálváró, nagy büszkeséggel nézett farkasszemet az ordas ködbundába burkolózó Kelettel.

Egyre több és több golyót csalt magára.

Kedve kerekedett egy kicsit várni.

A mord homály halált süvöltözött rá, de szétvetett lábbal, hetyke elszánással csak várt.

— Minden mindegy...

A köd áthatolhatatlan sűrűvé gomolyodott, még egy-két csattanás megpróbálta szétrepszteni, azután csönd, nedves sötétség támadt.

Lehorgasztott fejjel, kusza, kibogozhatatlan gondolatokkal küzködve bandukolt visszafelé.

A lelke éppúgy tévelygett, mint testi-maga a ködútvesztőben. Dühös, fájó aggyal szurkálta magába a minden háborús nappal lejobb döngetett belátást, hogy a bálvány, amelynek életében ezután hódolni akart: az emberiség glóriás, agyontömjenezett nyugati kulturistensége örökre lezuhant az oltártól. A körülötte táncoló hamis papok, a nagy nemzetek hiába kapkodtak utána, esésközben lemállott róla a vastagrétegű kendőzés és csúf, rothogat foltok ütköztek ki elvéhédh arculatán...

Úgy érezte, mintha a rút hazugságok, a nagy emberi förtelmek kizúduló hullámai mind az ő hiszékeny lelkére hömpölyögnének, hogy örökre elmerítsék valami nyálkás, bűzös semmibe s néha veszett vágy nőtte a karja lendülő dühét: végigkúszni az összes frontokon, kiloccsantani minden piszkos emberi agyvelőt, örök ugarrá gázolni a jelszódudvák melegágyait!

— ... az ember nem érdemes többé az ember névre! Civilizáció? Vér, vér, halál, halál, ... halál!

Lépten-nyomon megbotlott, el-elácsorgott és utálkozott magában, hogy mégis visszavágódik abba a leálcazott, füledt örömben bujkáló, messze tűnt világba, mint ahogy a keze oda-odalopakodott a zsebében szégyenlett pravaz-fecskendő felé, hogy magába mákonyozza azt az émelyítő, bujaszines transzba riszáló mámort, amire az a beteg asszony kapatta ...

Reszkető ujjait odabilincselte a derékszíjhoz és imbolyogva megállott. Rögton rá fájó vágyat érzett, hogy lefeküdjön a hódunnára és maga kergesse koponyájába a hasztalanul hivatott golyót.

Maga sem tudta, hogy miért, újra botorkálni kezdett, odább és odább vonszolta magát, míg csak vissza nem vergődött az elhagyott rajvonalgig és nyögve, félöntudatlanul hempergett le a fedezékbe.

A tisztak riadtan meredtek rá.

A bűzös kis olajlámpa mellett szinte ijesztően hatott elgyötört, sárga lárvája zuzmarás fekete haja gyászrámájában.

— Ubul, te beteg vagy ... mutasd a pulzusodat, — kapott a csuklója után az ezredorvos.

Kazay elrántotta a kezét és lekuporodott egy teljesen sötét sarokba.

A kíváncsian reámeredő arcokból valahogy kiolvasta, hogy távollétében egyre róla folyhatott a szó.

Karikás szeme önkéntelenül Draveczkyt kereste s mikor az elfordult, megértette, hogy pőrére vetköztette ezek előtt az emberek előtt, akik most lesik, kémelek, erről is, amarról is bele akarnak surranni a lelkébe, mint az éhes patkányok a tele hombárba.

Görösös ujjai a buzogány nyelét markolászták, az idegei elpattanásig feszültek a véresre harapta az ajkát, mire leküzdötte habzó indulatát.

Feketelángú szemét körüllobbantotta a társain.

A szemöldökök alatt furesa zavar bújkált s még az őrnagy is elfordította egy pillanatra a tekintetét, de rögton megbánta s egy percig farkesszemet nézett a vonaglóarcú főhadnaggyal.

Draveczky elvörösödött a fojtó feszültség érzete alatt s nagyhirtelen a végeszakadatlan témáról, a háború okairól és céljairól, az emberiségre és a civilizációra való kihatásairól kezdett hadarni s lassankint mégis csak belesodorta a kelletlen ellenvetések odabökdöső embereket valami vitatkozásfélébe.

Kazay dühös undorodással hallgatta a csürcsavaros, ide-odaugráló álokoskodásokat, a zürzavaros teóriákat, a művelt emberi elme kétségbeesett, magát ámitó, kapkodó, siralmasan céltalan játékát, amely szinte sértő volt a fülének, ha a végtelen lövészárkokban dobogó millió és millió szív világdrámájára gondolt.

Az az émelyítő érzés járta át, ami olyankor csömörlött végig rajta, mikor temetést játszó gyermekeket látott.

Egyszerre fölugrott, kikapaszkodott az árokból és eltántorgott onnan. Odafönt nagy, kietlen, fenyegető némaság fogadta.

A részvétlen, fagyos csillagossá kipengő, kékes éjszakán fenyegetés borzongott.

Mintha valami rablásra készülő óriás elmérgezte volna a veszett ágyúkomondorokat, egyetlen hörrenés sem rémlett föl semerre.

— Halál, halál, halál... ez az egyetlen igazság borzongott össze. A hold századokig rejtőzködő, sárgult koponya gyanánt gördült elő a láthatatlan éggödör mélyéből a szemhatár jegesen fölsejdlő peremére.

Mintha csak pogányok halk kórusa akarná köszönteni, fog között átszűrt énekszó zümmögött föl a lába alól. Becézett huszárjai duruzsolták vermükben a ősi kálvinista zsolozsmát:

*Ha a halál árnyékában járnék is,
De nem félnék még ő sötét völgyén is.*

A mécsfényben foltozó, mongolesontozatú hajdú, jászkun arcokon komor áhitat terjengett. Kedves káplárja, Jóthé Péter selyempapirba göngyölt fésűn, dorombszóhoz hasonló bűgással kísérte a többiek vasárnapi dúdolását.

Kazay Ubul révedezve bámulgatta predesztinációt hívó testvérei mindig, mindenre elkészült, fátumváró orcáit. A hold a nagy domb mögé veszett s most még különösebbnek, messzebről jövőnek tetszett a monoton zsolozsma. Nem a messze, csillagos, fehér tornyokat jutatta eszébe, hanem valahogy arra emlékezett, mikor egyszer a Hortobágyon, vadlibalesen, a sámánoknak gáogásukat utánzó varázsigéit kezdte dünnyögni a lessgödörben:

*Ungai-gakk-gakk, kai-gai-gakk-gakk,
Kai-gai gakk.*

A huszárok elhallgattak. Álló szemmel, álmodozva bámultak bele a mécs lángocskájába, melynek minden lebbenése groteszk árnyék dzsineket osontatott el a hátuk mögött.

Mintha valamennyiük hangtalan kérdésére felelne, fölhallott a Jóthé Peti kedvenc mondása:

— Káresz-kuresz, ahogy lesz, úgy lesz! Egyszer csak kell halni, aki ámene van!

— A Kismet fiai, — motyogta Kazay, ahogy a gúgoló emberekre meredt. Hirtelen harsány ugatás futamította odább a csöndet.

A káplár becézett pulija rontott elő a fedezékből, de mikor megismerte a főhadnagyot; elébe hemperedett a hóba és kedveskedve nyalta meg a csizmája szárát.

A töprengő férfi mohón lehajolt érte és magához szorította a magyar puszta messzekeerült kis szülöttjét. Véghetetlen jóérzéssel hallgatta a kis gubancos szőrű jószág nem emberi szívének vidám zakatolását, szorosán oda-ölelte magához és sarkig nyitott szemmel kutatott, kérdezett bele a keleti égtáj hópercegéses csöndjébe.

Másnap valami szokatlan, fojtogató, súlyos köd telepedett a tájra.

Az őrsemek hasztalan riadoztak minden neszre, arasznyira sem vehették észre a netán feléjük kúszó veszedelmet.

Ahogy a sötétség némán előbb-előbb tolta állásait, egyre nagyobbakat rebbentek az álomba hátrálni vágyódó szemek és lelkek.

Kazay Ubul gyöngyöző homlokkal, fel-felhörögve forgolódott szalmavackán. Agya zúgó, zsúfolt kaptarából kingondolatok raja szállongott, a fekete méhek visszacsapódtak hozzá, odagyültek a mellére, a szive fölé, szőrös lábacs-kájukkal jól kikeresgéltek, hol fáj legkeservesebben s oda eresztgették fulánk-jukat. Egyszerre már nem bírta tovább.

A sötétben előtapogatta a kis fecskendőt és bőre alá szúrta a kivájt tűt.

Nemsokára édesded ernyedés zsongott át minden porcikáján. A jószágos méreg csurrantott méz gyanánt áradt el ereiben, felszűrődött vajudó agyába,

sértett hernyó módjára vonagló lelkét puha, márványszín selyemszöszbe gubózta, menekülést adó álomrést vágott rajta számára a végtelenségbe és sárgahímpos, aranyzöld, azúrkönnyű kéjszárnyakkal pillézte föl elváltott valója minden furcsa lüktetését.

Hanyatt fekke, vértelen ajakkal, forró pihegéssel, boldog elfeledkezések, édesded álomemlékek villódzásában aludt, aludt...

Nem tudta, mennyiforma idő mulva zavarodottan emelte föl mámorcsömörös, ólomnehéz fejét.

Pár éles csattanás rémlett a fülébe, egyetlen vad halálsikoltás, kiabálás, sürjülő dörrenések, zűrzavaros, zúgó láрма, a talaj mintha megrendült volna mindenütt körülötte.

A feje visszabicsaklott, a félig-meddig való, kapkodó eszmélkedésben azt bizonygatta magának, hogy féltett, szökni készülő csodás álma fordul most rosszra. Kinyújtózkodott, jobb fekvést keresett s csak akkor próbált talpra kecmeregni, mikor a fölötte leszakadozó fagyos földréteggel együtt három orosz katoná huppant le a fedezékbe.

Riadt, vakkantásszerű hang ugrott ki a torkán, a revolvere után markolászott, de egy csontos ököl felütötte az állát, a karját hátracsavarták, a bajtársai után ordított s hogy csak az oroszok röhögése válaszolt reá, a fedezékekre szégyenülő, hirtelen beállott, beismerő csöndben tehetetlen dühbe rándulva értette meg: hogy fogoly.

A csikorgó, szennyes teherkocsikból álló fogolyszállító vonat nagyot zökkenve újból megállott.

Ilyenkor az elgémberedett embereknek meg-megengedték, hogy topoghassanak egy kicsit a hóban.

Amint kiszabadultak a sőhajokkal fűtött, kerekeken járó kis emberistállók-ból, a szemük mindig és mindig ugyanarra a fehér semmire káprázott rá, amelyet tegnap, tegnapelőtt, azelőtt, hetek óta láttak.

A véghetetlen orosz télben voltak egyre és egyre, mintha a kerekek annyi idő alatt egyetlenegy fordulással nem jutottak volna előbbre.

Ugyanazok a dombhullámok, ugyanolyan hullámvölgyek, tükörsíma terült szűz határtalanságok a hóceánon. Mintha csak ugyanazok a varjak károgták volna el magukat a fejük fölött, mialatt egyazon panaszok gőzöltek ki a szájukból, míg az örökegy melegítő kalimpálást, muszájtáncot végezték a megkülönböztethetetlen távirópóznák örökösen öt-öt vonala alatt.

A borzas, fekete madarak egy fájoan monoton, sírig tartó orosz népdal hangjegyei gyanánt gubbaszkodtak a huzalokon. A szél fáradhatatlanul üvöltözte a halálosan fárasztó melódiát a fülükbe, a széles sínpár irtózatosszerű V betűje a szemükbe ásította, szinte jobb volt visszatámolyogni a kocsik homályába, ott legalább, ha lehunyták a pilláikat, kék és piros karikák örvendeztették meg az agyukat.

Egyszerre aztán fölsírt a mozdony füttye, a fagyos ütközők visítogni kezdtek s akkor a kerekek jajgatták tovább a lelkükbe kottázott őrijító unalmat.

Mentek, mentek, mentek, folyt mellettük a hó, egy-egy nyírfaliget váratlanokodott elő, azután megint síma hómezők, hó, hó, hó.

Néha-néha, egy kitérőnél katonavonatok pöfögtek el mellettük.

A bámész szőke arcok ugyanazzal a bamba kifejezéssel bámulták őket, szinte örültek a változatosságnak, ha valamelyikük fintort vágott rájuk.

— ... milyen jó ezeknek, — motyogta fáradtan Kazay Ubul. Ők oda mennek. Ott legalább esik valami velük. Őlhetnek. Vagy őket ölik meg.

Draveczy részvétellel tette a kezét a kezére, beszélgetést próbált vele kezdeni, de nem igen kapott választ a szavaira, amelyek üresen kongtak maga előtt is.

Nagy zökkenéssel újra és újra megállottak és hosszan, céltalanul vártak, vártak.

Kazayra úgy hatott az egész út, akár valami soha véget nem érő, orosz ritusú temetési szertartás, mintha únos-untalan letennék a halottat a gyászmenet élén, a szél-pópák, kántorok körülvennék a koporsót és énekelnének, nyujtottan, siralmasan.

— ... csak már a temetőben lennének!

A gyászvonat megindult, csúszott-mászott Kelet felé, egyre csak Kelet felé, lassan keservesen vitte, vitte egyre messzebb az emlékeitől, vágyaitól, reményeitől, önmagától, az élettől, mindentől...

A kerekék kattogtak, kattogtak, a szél vadul süvített be a hasadékokon, közelebb gyűjtötték egymáshoz testük hunyadozó, állati parazsát, olykor beteg farkasok gyanánt szerettek volna beleüvölteni az éjtszakába s a vonat ment, kúszott, kínlódott odább, sárga hajnalok hideg fénye, kékpengéjű éjtszakák dermesztő éle vagdosta az arcukat, lábukat s a vonat vánszorgott, vánszorgott a fehér pokolban, hogy megálljon és induljon újra és újra...

Hógalléros fenyőbundában uraskodó nagyobb állomáson vesztegeltek.

A nap érces fénnel csalfáskodott, de hovatovább mégis enyhesebb lett valamivel az idő.

A borzosodó arcok megjelentek a félregurított ajtóknak s majd mindenki lekászolódtott.

A szuronyos örök kerültek-fordultak, pálinkás üvegekkel tértek vissza, jobbkedvűen tekintettek a foglyaikra s elnézték, ha messzecekkébb bandukoltak is a vonat mellett.

Kazay Ubul lehorgasztott fővel tétovázott lejjebb-lejjebb a kocsisoron.

Egyszerre csak odahemperedett valami a lába elé. Fickó, a Jóthé pulija nyöszörgött fel hozzá kedveskedve.

Két gombfényes szeme megnedvesedett az örömtől, fekete cimpáit mintha kilakkozták volna, nyítt, vakogott, majd kibujt a bőréből, meg-meghengergőzött a hóban, egy kicsit hátrafutott, ugátott, meg visszaszaladt, újra hátrafelé ugrált, míg csak odáig nem csalogatta, ahol pirosképű gazdája felkötött karral kukkant ki rá a rekeszéből. A káplár csakúgy megörült rég nem látott urának, akár a puli.

— Elhoztam, főhadnagy úrnak jelentem alásan, — kacagott rá Fickóra.

Boldog vigyorgása Kazayt is mosolygásig vitte.

— Egy nagyfene szőke disztó még fűbe akarta kollintani a puska-tussal, mikor nyájba tereltek bennünket és az épen maradt karomba kaptam... Hi-i! a hóhér meszelje be a megijjedt, né bándd a kutyámat, büdös muszkája! esekedtem szíp szóval neki, hát akkor meg a bajnéttal... hiszen csak el ne vették vóna a fegyverem, de az a kajlaszemű... aki ott peckeskedik, — igen csak őrmestere vót — intett néki, hogy embersigesebb legyik a Fickóho...

Kazay fölkapta a lelkesen bolondoskodó kutyát s odatekintett a tagbaszakadt, acélos termetű oroszra.

Dióbarna szemük összecsillant s valahogy mindaketten elmosolyodtak.

— Szómmal ne vitések: az a muszka istenszentugyse húz a főhadnagy úrho!

A Kazay szeme újra megkereste a feketehaju embert. Akkor látta, hogy

az is azon mosolyodhatott el, amin ő. Öccse lehetett volna. Mintha fiatalabb, pozsgásabb maga tekintett volna rá a mult tükréből.

— Ammeg a főhadnagy úr buzogánya nálla ni! Hi-innye a tolvaj anyádat! Visszacsalom én még azt ütülle! Az elébb egy kis szíverősítővel is megkínált. Nagyon eggyes lettem véle, nem olyan málé e, mint a többi, főhadnagy uram!

Kazay hirtelen ráemlékezett, hogy ez volt az, aki állon ütötte és lefegyverezte.

Pír öntötte el az arcát, de valahogy nem érzett semmi haragot, pedig az az ökölcsapás nem egyszer tolult emlékezetébe.

A tagbaszakadt ember odalépett hozzájuk.

— Magyarszki? — kérdezte mosolyogva.

— A hát, komám, magyarszki! Csak nem nízéd valami cseláknak, bökött a hüvelykujjával Kazay felé a káplár.

A puli odadörgölözött az orosz katona eszímájához is.

A széles arcesontú, mandulavágású szemű ember odanyújtotta a pálnakás üvegét.

— Péjtyé!

— Blágodrju — köszönte a társalgókönyvecskéből szedett tudománnyal Kazay és mohón húzott egyet a tüzes italból.

Az orosz Jóthét kínálta.

— Hárásó? — kérdezte, amint az üveg visszakerült hozzá.

— Jó, jó, bólogatott a száját törölve a káplár. Magad is jó cimbora vagy.

Mosolyogtak. Ittak s újra egymásra mosolyogtak.

— Káválérijá! Káválérijá! — ütött a mellére a mongolképü. Káválérijá? — ismételte utána kérdőleg.

Kazay intett, hogy igen, lovastiszt ő is. Ezen, hogy mindahárman huszárok, újra csak mosolyogtak.

A délceg kis ember a le- s felsétáló szöke bajtársakra mutatott s kétszer is tagadólág rázva a fejét, látható büszkeséggel mondta magára:

— Kirgiz! Kirgiz!

Odamutatott egy messzebb ácsorgó alacsony katonára s arra is ismételte: kirgiz!

Kazayt valami ösztönös, mély lelki rétegek alól felbuggyanó melegség öntötte el.

— Kák . . . na! . . . kák vásé . . . imjá, tudakolta a nevét nagy élénkséggel.

— Csapar! Húzta ki magát a kirgiz gögösen. Csapar Monguldur. Kák vásé imjá? — adta vissza a kérdést.

— Kazay, Kazay Ubul.

— Kazaj? Kazak? — kapott mohón rajta és nevetve magyarázta a feljük báméskodó zömök bajtársáról:

— Kazak kirgiz!

Az meg visszamutogatott és csúfolkodva kiáltotta oda:

— Kara Monguldur!

Kazay agyába sűrű hordákban portyáztak vissza hajdani, becézett tanulmányainak szertesztverődött emlékei. Visszagondolt a két rokontörzs örök családi vetélkedésére, összevonta a szemöldökét s csakhamar kivágta a karakirgizek udvariassági kérdezősködését, mellyel találkozásokor, köszöntés gyanánt, legeslegelőször paripájuk felől érdeklődnek egymástól:

— At lau amamba?

Monguldur szeme nagyot villant, szilaj szőzőönt ugratott el s csak akkor csöndesítette a nyelvét, mikor ráeszmélt, hogy a magyarszki tiszt harmadát sem érthette meg.

A főhadnagy mégis kihámozta valahogy a vidám karatyolásából, hogy a

Bugu nemzetségből való, családja a nagy steppén túl, keletre vándorolgat, sok pompás lovuk, kövér juhok van, van már felesége is, Kizilgül s egy gyönyörű huga, Aj-jaktim.

— Kizil-gül: Pirosrózsa, Aj-jaktim: Holdvilágom, — fordította le magában s egyszerre eszébe világosodott, hogy Csapar meg Nyargalót jelent. Kitiüntető, büszke név az, amit Monguldurnak ugyancsak ki kellett érdemelnie a ló hátán.

Orosz és török szavakkal keverve pár kérdést tett még s Csapar kézzel-lábbal magyarázta, hogy muszka fenhatóság alatt élnek, de vállvonogatása hozzátette, hogy ha akarják, kutyába se veszik őket.

A Jóthé Péter éberkedő fülét meg-megütötte egy-egy ismerős forma szó.

— Az istennek se fordítanak hát egisszen magyarra, — békétlenkedett magában.

Kazay lassanként kitudta, hogy útjok még keservesen hosszú lesz, mert ezt a fogolytranszportot valami istenhátamögötti, az Ural túlsó felén lévő táborba irányították.

Az állomás felől új őrség oszlott el a vonat mellett. Majdnem valamenynyien ferdeszemű, széles arccsontú legénykéek voltak és jókedvű vigyorgással köszöngettek Monguldurnak.

Egyszerre ordítózva beszállást integettek, a nyujtózkodó emberek visszakelletlenkedtek a kocsikba.

A csikorgó zakatolás újra csépelni kezdte az agyukat, elmondta mit hallott, mily reménytelen messzeségig visz még a kálváriás út.

A kétségbeesés odafagyott az arcokra, nagy, bús, hiábavaló tanakodás kezdődött, de abba már nem tartotta érdemesnek beleszólni.

Fásultan bámult maga elé, csak olykor-olykor illatozott át emlékezetén, mint két hóban talált idegen virág, a Monguldur feleségének és hűgának neve:

— Kizil-gül... Aj-jaktim... Pirosrózsa, Holdvilágom... Megpróbálta ráérszakolni a kerekerekre, hogy ők is azt kattogják:

— Kizil-gül... Aj-jaktim... Aj-jaktim, Aj-jaktim...

Valahányszor csak megrekedtek, azonnal Monguldurt kereste a szeme, az meg a káplárral igyekezett már arrafelé. A puli odakuporodott közéjük és kérdőleg báméskodott reájuk.

A kirgiztól tudta meg, hogy a nagy folyó, melyen pár nappal azelőtt átmentek, a Don volt.

— A Tanais! merült föl benne a régi érdeklődés és egyszerre terült, tárult, ezernyi esztendő távlatába véghetetlenkedett lelki szemei előtt a skytha puszták történetének rengeteg eseménnyel, teméntelen lovastömegek emlékével fölporzó, tengeres nagy síkja. Nemsokára feltűnik majd a Volga... amelyen keresztül Attila zászlói nyugatnak csaptak...

Szakálltalan, villogó szemű, ijjas lovasok fergeteges látománya döngött át az agyán.

Némán, izgatott, rebegő szemmel vizsgálta a koci kis ablakából a keletről lassan, méltósággal szembe folyó tájéket.

Olykor-olykor hatalmas kurganok köldökösödtek ki a síkságon. A megdöbbenő emberhadak csontöznét koronázó ősi sírhalmok komor méltósággal tűntek elő, vesztek bele a távolba, hogy újra és újra fölemlegessék a mulhatatlan multat. Kazay Ubul nézte, nézte őket megreszkető szívvel, s néha úgy érezte, mintha a mellében is fölormosodna egy ilyen szent sír és alatta nyüzs-

gölgödni kezdenének az elporlott lovak mellől a feltámadó csontskyták és telezörnák egész lelkét a kezük ügyébe temetett aranyak csengve csillogó fényével...

A nap mindig korábban és korábban támadt föl az ölet egyre kijebb táró keleti égboltozaton.

A Volga már messze maradt mögöttük.

Monguldur kifogyhatatlan volt az apró szívésségekből, Monguldur mindent keresztül tudott vinni, amit csak akart. A fürge, nyakas, élelmes Monguldur az orosz tisztek szemében is valaki volt, az, akinek büszkén tudta vasékerős magát, a Tekesz és Iszik-Köl partjai közé való, nemes nemzetségbeli Csapar Monguldur, aki csak azért volt ott a hadrakelt seregben, mert úri kedve, kalandkereső szeszélye éppen így tartotta. Ha nem így tartotta volna, bizony, semmiféle földi hatalom elő nem keríthette volna a Tekesz és Iszik-Köl mellől, a beláthatatlan steppékről a bolyongó, nomád Csapar Monguldurt! Akármerre sürgölődött, forgolódott, az elzsákmányolt buzogány ott lógott szüntelenül az oldalán. Láthatóan szerelmes volt ebbe a remek szerszámba, parádézott vele, de ahogy a régi gazdája szeme meg-megakadt rajta, zavartan kezdett pislogni, hogy aztán a csezméje orrára süsse a tekintetét.

Egy reggel addig tüsténkedett, míg csak előállott vele, hogy ő igazán szívesen visszaadná, bármennyire szereti is, aminthogy rettentően megszerette, dehát nem túrnék, hogy akármelyik fogoly visszakapjon valamiféle fegyvert.

Kazay meleg örömmel leste a zavart szót az ajkán, a gyermekes pirulást a nyílt orcáján.

— A buzogány a tiéd, Csapar, mondta s olyasmit érzett, mintha az öccsére bízta volna a féltett családi kincset. Monguldur majd táncra perdült örömeiben. Hálálkodva, megkönnyebbülten szorongatta a kezét, vállon csókolta és megesküdött Tengere Khanra, az ég fejedelmére, hogy addig nem nyugszik, míg apja sátorában vendégül nem látja.

Úgy fogadják majd, mint a rokont, hiszen kobozpengés mellett gyakran száll a sok ezer éves dal a sátort megteremtő Türk egvtestvéréről Gumariról, fiairól Bulgarról meg Burtaszról, Madsarról, aztán a Türk fiairól, Tütek pinokájának ikreiről, Tatarról és Mogulról, Kara khánról, ölelő karban pihenhet majd meg ivadékaik között a magyar hős, akinek buzogányos csatájáról rettegve beszéltek a hosszú árkokban.

És a keleti ékességű beszéd sok helyen ismeretlen arabeszkekbe futó mézesége jól esett a véres dúlás emlékeitől máskor borzongva elmenekülő fogoly huszárnak.

A végeszakadatlan úton le-letettek egy-egy halottat s a vonat tovább zötyögött Kelet felé.

A halálosan kimerült, elcsigázott emberek már szót is alig ejtettek, csak csüggedten bámultak maguk elé. Ha valamelyik mégis beszédre fanyalodott, a többiek bágyadt, üres tekintete akárcsak azt kérdezte volna tőle: mire jó ez, mi újat mondhatsz?

A cerekek csikorogtak, kattogtak, kattogtak...

Egy késő délután veszett szél rohanta meg az előttük vonuló szürke ködhatat s mikor az végre is szétfutamodott, a leboruló estében, a kiszikrázó csillogók alatt hirtelen csak föltűnt az Ural utolsó nyúlványának mogorva, violás-kék fala.

Mögötte ott várakozott az éjszakában Ázsia.

Valami láthatatlan kéz lassan, ünnepélyesen tűzte föl a legalacsonyabb fokra a holdsarlót. Egy kurta felhőrongy fekete lófarokként lobogott ki a karéjából.

A fogoly emberek kíváncsian, valami akaratlan áhítattal bámulták meg az előttük ismeretlen, rengeteg földrész értelmes hegykapuját.

Valamennyien kiáradtak a kocsiból, csak a jární nem tudó betegek nyögécseltek tovább a vergődésükkel összezilált szennyes szalmán.

A csaknem teljesen üresen maradt hosszú, fekete vonat óriási hullaszállító furgon gyanánt komorlott ott, amelyben golyólyukasztotta, szuronysegezte, puskaroncsolta testeket, reménytelenség, kétségbeesés szaggatta, ámuló értetlen düh-marta, életundor, világutálat gennyezte lelkeket taszigált Európa vérizmos embermészárszéke Ázsia felé. Az elkínzott embercsoport halk sutogással nézte, csak nézte az Ural éjbe hanyatló várfalát, a feljebb-feljebb nyomuló, sárga ragyogásba tisztuló holdsarlót.

— Ubul, ott... ott a hegy mögött az emberiség bölcsője, Ázsia! Ahova annyira vágytál... emlékezel... a kollégiumban, a nagy terveid... nem furcsa, hogy most erővel visznek oda? — kérdezte elfuló hangon a kis Draveczy.

Kazay Ubul nem válaszolt, csak némán lehorgasztotta a fejét, hogy azután vizsgálódva, reszkető cimpákkal újra rámeredjen a csudálatos képre, mint valami titokzatos, világnagy tagokban felvázolt rovásra. A kelő nap újra útra intette a borús vonatot, alákanyarodott a hegy lábazatának s a másik éjtszákán már Ázsia fái feketéllettek föl hozzájuk a hőmezőkből.

A kopár, gyilkos unalomban gubbaszkodó dombok közé ékelt fogolytábor hályogos nappalai, búskomor éjszakái elviselhetetlennek tűnő szenvedésbe pókhálózták a Kazay Ubul lelkét. Sárgás arcbőrét akárcsak kicserzették volna, a szeme beesett, réveteg tekintettel rőtta, csak rőtta, a tüskésdrótba font udvart erről-arra, keresztül-kasul, oda, vissza.

Kétszázharmincöt lépés volt a hossza, százötvenegy a szélessége. Megolvasta gépiesen százszor is, meg újra kezdte.

A társai beszélgetését is csak így vette tudomásul. Hallgatta a monoton, panaszos emberhangokat, a vitatkozás emeltebben tagolt szavait, az értelmükre nem is igen ügyelt, csak olvasta, hányat mondanak ki naponta. Az a- és az-okat nem számította. Ezernél rendszeren abba hagyta, kiment a hóba, vagy sárba és lépésből számított tízezeret.

Lehetett a felhős, vagy kék eget is bámulni, csak baj volt, hogy fölfelé nem tudta megpróbálni, meddig jutna tízezer lépéssel.

Néha-néha meghalt egy-egy bajtárs, meredt testét kicipelték a barakkból és hosszan elbámészkodott utána, amint a kis roskatag szánkón messzecekkébb vonszolta egy gubancos vén gebe.

Azután újra neki a kétszázharmincötnek és a százötvenegynek a tüskésdrótok között...

... Leülni a barakk küszöbére és várni, míg nagyritkán egy madár arra repül...

... Önmagával fogadást kötni, balról, vagy jobbról repül-e át a legközelebbi ismeretlen madár...

Behúnyni a szemét és nem gondolni semmire, semmire és tüsténkedni rajta, mi is az, amire el lehet mondani, hogy semmi? ...

... Behúnyni a szemét és arra gondolni, hogy Párizsban sétál, a Luxemburg-kert alléján, a Médicis kút mellett várja az asszony, a Garde Républicaine zenekara mindjárt rákezd...

... A Parc Monceauxban ülnek, a Maupassant szobra előtt s azt mondja neki, hogy ő is olyan elérhetetlen, akár a Notre Cocur Burne asszonya...

... A Louvrebán sétálnak és David Madame Récamierjához hasonlítgatja... a versaillesi kis Trianon nyírott gesztenyefái alatt járnak... a napfény óriási narancsokat görget a puha kék árnyékon keresztül, a Marie Antoinette majorkájában, hogy csókolta, hogy!...

... A Vatikánt látja, ahol először találkoztak, látja, amint karsú bokái a Scala Regián át a Sixtusi kápolna felé igyekeznek... a második emeleten, a stanzákban észreveszi, mily kitartóan követi, nézi, a San Lorenzoban elmosolyodik... másnap, a Museo Pio Clementinoban már előre mosolyog...

... A San Pietroban harsog a nagy orszona tuba mirabilise, Bramante és Michelangelo remekének falai szinte beleremegnek... ott áll az asszony, nézi, nézi és remeg minden porcikája, érzi, mint boltozódik föléje egyre hatalmasabbra ormosodó szerelme, föl, föl, magasabbra, mint a négy gigászi pilléren fenyegetőző kupola, még nem tudja, az övé lesz-e valaha, halkan lopakodik nyomába, amint megy-megy s megáll az apostol sírja előtt, amelyen misztikus sort csillog a nyolvankilenc örökmécs, háta mögött áll, amint Canova imádkozó szobra mellett térdrehull, amíg Giotto és Melozzo da Forli freskóit issza magába... mennyit magyarázott ezekről később az ő „barbár“-jának, hogy nyitogatta közös örömekekre a táguló szemét, uszította rá új izgalmakra az addig ismeretlen csodák előtt báméskodva megtorpanó, töretlen lelkét...

... A templomsoda nagy bronz szárnyasajtójában kulcsolódott össze legelőször is a kezük, onnan indult útjára a legkálváriásabb, leggyötrőbb, legbetegebb szerelem...

— Párizs!... Róma!...

Fölnyitotta a szemét, a szennyes valóság betódult s a szenvedés hörögvé áradt el benne.

Jobbról és balról, ugyanott, ahol az imént látta, ugyanott, ahol tegnap, tegnapelőtt, hetek, hónapok óta gubbaszkodtak: ott terpeszkedtek a kárörvendő, kopár dombok.

A mocskos barakk keserű füstjét a szemébe veri a szél. Holzwarth és az őrnagy már megint veszekszenek.

Ugató köhögés, krákogás mindenfelé, esik, esik, a havas sár locsog, cuppog, a víz befolyik a lyukas csizmáján.

Fázik.

Monguldur úgylátszik megcsalta.

Azt mondta, lovakat hoz a pusztákról s a frontról jövet, valami ravasz-sággal, megvesztegetéssel kiváltja ebből a pokolból és elviszi a steppékre, míg a szabadulás, a béke elkövetkezik... Nem jön, nem jön, sosem is fog jönni.

Gazember az is. Mi is lenne más, hiszen ember.

A Csapar ígézetével elúszott a legutolsó mentő szalmaszál is előle.

Azzal bolondítottatta kételkedő, reménytelen magát, hogy az a szabad, gát-talan új világ, melyről a nomád fiú beszélt, tán érdekelné még valamennyire, hogy tanulmányokat tehetne, megpróbálna belemenekülni a régi tervébe, tán a sors akarta, hogy mégis eljusson a magyarság bölcsőföldjére... ott tán valami régi dal feledtető, álmatag tevésbe-vevésbe ringatná, anyagot gyűjthetne a semmibe felejtett, életcéllal kitűzött nagy munkájához, s ha egyszer mégis hazavergődhetne, bágyadtan elbabrálna vele, mint beteg gyermek a fanyalagva rázogatót csörgővel...

És most ez se lesz, semmi se lesz már, semmi sincs más, csak a semmi!

Megállott és halkan előidézgette a benne olykor-olykor halkan, a kobozhúr gyermekdedségével fölpendülő különös női nevet:

— Aj — jaktim, Aj — jaktim . . .

A párizsi asszony más muzsikájú neve féltékenyen, nagy zenekar erejével foglalta vissza a parányi megbujó zugocskát a lelkéből, a rögeszme a kerge útra lódította újra.

— Kétszázharminc négy . . . visszafordul, körbe-körbe jár bódultan, félőrülten s eszébe jut egy szörnyű kép . . . ki is festette, igen, alighanem valami Van Gogh . . . émelegve nézte, az az asszony meg rajongott érte . . . A rabok sétája . . . elhülyült, vaskos lábú fegyencek keringelnek a kútnyi mély vár-börtönudvaron, a fölöttük virító égfolt alamizsnára vakoskodnak, kuncsorogva és keringelnek, keringelnek, akárcsak ő, hosszában kétszázharmincöt, keresztben százötvenegy, a hólé locsog, arra van Párizs és Róma, kupolás templomok, a Boboli kert, Versailles, márványteraszok, szökőkutak, nyírott fasorok, sugárutak, ragyogó paloták, színházak, mulatók, meleg szalonok, az az asszony most ott pihen a mennyezetes királyi ágyon, a nagy sárgaernyős lámpa aranyfüstös, a hasisos cigarettá kékes fátyolba becézi félmeztelen, illatos, fürdőtől párázó, rózsaszín testét . . . kiugrik a patyolatkeretből, megsokszorozódik . . . tíz, száz, ezer olyan asszony támad belőle, kacagva összefogózkodnak és bódító ritmusban körültáncolják az elérhetetlenségben még csudásabbá kiszépülő tornyos palotákat, henteregnek a parkok zöldjén, a nyírott fasorok alatt, síró hegedűk epednek, bűgő csellók esengenek, flóták kacagnak utánuk s az egyarcú asszonyok táncolnak, bókolnak, integetnek, asszony, asszony, csupa asszony az egész messzi, elhagyott, melegremegésű élő világ . . . Nyögve, dühöngve markolt bele a drótsövény tüskéibe, tombolva megrázta az egész kerítést, a kezét előntötte a vér s egy darabig bamba örömmel nézegette, mint buggyan elő sajogva, újra és újra a sebekre tapasztott hó alól, de nemsokára megfeledkezett a fájaldalmáról és folytatta a gyűlölt, émelegítő, förtelmes körsétát.

A rettegett kis szánka nap-mint nap odaállított a barakk elé, olykor már háromszor is fordult s csak úgy, koporsó nélkül, négyesével rakták föl reá a járványban elpusztultak lilafoltos hulláit.

A szennyes kis pajtából éppen a jó doktor gyermeknyi kicsire aszott tetejét hureolták elő.

A féllába lecsüngött és cikkcakkos vonalat rajzolt a szánkáig az olvadó hóban.

Kazay a kis tanárral együtt, hajadonfővel, borzongva bámult az elporoszkáló gebe lucsokba fuló nyomaira.

— Neki már jó, — motyogta Draveczky.

— Bár engem vinne már . . . de én rosszabbul járok nemsokára, kis kosta! Emlékezz rá: megőrülök, már itt van, érzem . . . a hátam mögött áll, éjszakánként a vackomon kuporog . . . a bolondok sétáján, a száztizenharmadik lépésnél mindig visszaránt . . .

Draveczky riadtan meredt rá:

— Ubulkám! Ne kergesd bele magadat . . . miért húzódol el mindig közülünk? Lásd, mi szeretünk és . . . egyszer mégis csak béke lesz, kiszabadulunk, haza mégy . . .

— Béke? Béke sohasem lesz és haza! Hová? Ez az éppen . . . *Oda* nem mehetnék akkor sem . . . hova menjek hát? Tudod, hogy nekem mindig szűk volt a világ, tudod, hogy én szenvedek legkeservesebben ebben a kalickában,

néha úgy érzem, hogy négykézláb, lemállott hússal, a csontom koptatva is elcsúsznék, másznék innen bárhová, akárhová, hogy állatok között is ellennék inkább, velük legelnék: csak szabad lennék mégegyszer! S ha elgondolom, hogy visszakerülhetek a falumba, s ott úgy élhetnék, mint hajdanán . . . akkor még abba is beleborsózik a hátam . . . én már aligha tudok élni . . . megpróbáltam mindent, nincs *nekemvaló* élet . . . a halál meg . . . az meg mindenképpen illik hozzám, kis kostám . . . Nem, nem bírom már tovább! Ó! Ha legalább morfint kaphatnék! Csak egy adagot! Egyetlenegyet! Morfint, morfint!

— Bár soha bele ne vitt volna az a . . .

— Csak mondd ki bátran: bestia! Az, bestia . . . ő rokkantott ilyen ronggyá . . . és mégis, ma is itt bujkál az ereimben, tán csak ez a szemétből rakott tűz pislákol már bennem . . . ezért meg nem lesz kár, ha kialszik . . . mert ne hidd, hogy nem tudom, már megvetni magamat miatta . . . Te, kis kosta! Te láttál ott, a bevonulás előtt, a pesti kávéházban, abszintet ittam és a pofám vonaglott, hogy a sírásst visszakacsukázzam magamba . . . hogy meg ne sírassam őt, meg a babonásan buja, kultúraticornyás, hazug világát . . . és tudod, mikor először dübörögtem rohamra a kun fiúkkal, valahogy erőre kaptam, a régi tűz áradt el bennem és arra vágytam, hogy millió és millió lovassal ráronthassak a városára és száz Geneviéve esdeklő karján átugratva, szét-dúljam, fölégessem minden csudájával együtt! Csak hadd sikoltotta volna, hogy barbár vagyok! Vad lobogás áradt el rajta, a keze ökölbeszorúlt, de rögtön rá leroskadt a válla.

— S *akkor* is, mikor a buzogánnyal . . . nem értem magamat, roncs vagyok, nem ember. Nincs akaratom, nincs céloom, vágyam többé . . . tán csak, hogy innen el, akárhová, hogy ne itt dögöljek meg . . . de hiszen mindegy minden, mindegy . . .

A szó elakadt benne, Draveczy gyöngéden befelé erőltette, de csak kint maradt és fődetlen fővel ácsorgott ott a havas esőben, míg csak az este rá nem szakadt.

Odabent még örjítőbb volt a körbe-körbe futó, csak oda kilyukadó szóözön unalma. Minél reménytelenebb lett a szabadulás, minél több poroszló, rabtartó nap, éjszaka, hét, hónap fogta őket körül, annál borzalmasabb lett az idő mozdulatlansága.

A percek órányi árnyékot vetettek, az óra nap-hosszúvá rémlett el, a napok esztendőkké torzultak, a hónapok végtelenségbe szürkültek, akárcsak fegyenc-darócba tekergette volna a világot valami rettentő, ormótlan bütykös kéz.

Vidám csengőszóval ötlovas tárántász állott meg a fogolytábor előtt egy tiszta, télutói reggelen.

A bőrekhó alól sápadtan, görnyedten, de mosolyogva kászolódtott le Csapar Monguldur.

Kazay látta az arcán, hogy észrevette őt, de csak reásandított, elhaladt mellette és bement a fogolytáborparancsnok házikójába.

A főhadnagy megértette, hogy nincs mit várnia tőle és elhatározta, hogy keresztül néz rajta, mintha levegő lenne.

De a szíve belefacsarodott az utolsó reményszál elvesztésébe és támolyogva rovatva körsétáját, arra gondolt, mivel szaggassa föl az ütőereit.

Nemsokára egész ménesre való beteg lovat vezettek el az utcán. Csupa kirgizforma legény kísérette a koszló szőrű, tályogos, véres sebeiket nyalogató párákat.

Kazay Ubul odament a drótkerítéshez és hosszan elnézegette őket. Az em-

berek felé már rég eldugult részvétforrás meleg buzogással öntötte el a szívét s valahogy szerette volna mindegyiket meglapogatni, gubancos szőrüket csillogóra kefélni, sebeiket puha írral bekenegetni, valamennyit puha, tiszta alomra fektetni és tüzes egészségben szabaddá kergetni valami dús, zöldlevet eresztő kövérfüvű legelőn.

Hirtelen vállon súrolta valaki s egy fojtott hang szólalt meg mögötte:

— Ha orvosról hallasz, érts róla, te vagy az!

Monguldur volt.

Értetlenül bámult utána.

Kisvártatva kijött a nagyszakállú, öreg parancsnok és körüljárta a beteg állatokat.

Monguldur nagy hűhóval magyarázkodott, mutogatott, egyszercsak megindultak visszafelé, beléptek a barakkudvarra és hallotta, mikor a parancsnok azt mondta Csaparnak:

— Vjégyityé menyá, kádnámu vrácsu.

Az orvos szót kiértette belőle és önkéntelenül feljűk kapva a fejét, elébűk ment.

Monguldur orosz-török-kirgiz hármashelyven nagykomolyan felszólította, hogy szedelőzködjék, kidirigálták a steppékre, a beteg lovakat fogja gyógyítani. Ha akarja, egy fogolykatonát is vihet legénye gyanánt.

Kazay zavartan hallgatott, nem tudta, mi lesz ebből, hiszen ha ért is a lovakhoz, mégsem állatorvos... és... A Monguldur okos szeme bosszúsan, sürgetőleg villant rá s hogy még akkor is tétovázott, a nagyszakállú ráfordult:

— Já zásztavyu vász!

— Kényyszeríteni fogja! — tolmácsolta mogorván Csapar.

Kazay meghajolt. Monguldur bekísérte a parancsnokot s mikor visszajött, a barakk mögé intette a főhadnagyot, vállon csókolta, összeszorongatta a kezét és nevetett, nevetett boldogan, mint a csínytevő gyermek.

— Megyünk orvos úr, megyünk, megyünk! Vissza sem eresztelek, míg a hazádba nem mehetsz! A Kizil Gül főztjét esszük... magam is alig várom... csúnyán belém szűrtak, nehezen állottam talpra, de amint csak tudtam, jöttem, mert tudtam, hogy vársz és a Csapar Monguldur szava igaz szó!

Kazay könnybelábadt szemmel tartotta a kezét a kezében.

A beteg lovak lógó fejjel indultak neki a puszták felé vívő nagy útnak. A bajtársak elcsucsujgatott írigységgel nézték, amint Jóthé Péterrel és Monguldurral fölfelé kászolódott a tárántászra.

A puli ott nyítt, vakogott a lovak körül, egyszer már nem győzte türelemmel és hívásra sem várva, felpattant a gazdája mellé. Draveczky még egyszer megígérte, hogy ha a szabadulás órája közeledik, módot talál, hogy hírt adjon a lótranszportokkal ide-odajárogató pusztalakók útján, a sok búcsúzó kéz még egyszer az ekhó alá furakodott s akkor a zörgő, pergő kerekű tárántász neki-vágott a dombnak, átkapaszkodott rajta s a Fickó boldog ugatásának elcsitulva tudatta csak, hogy messzecke járhatnak már.

A lovak nyakán úgy muzsikáltak a csengők, mintha ünnepi harangszó röpült volna mellettűk mindenütt.

A hatalmas heréltek könnyedén rántották át a nehéz szekeret a dombokon és pajkosan táncoltak el előle, mikor völgynek tartva, a sarkukba rontott.

Egyre frissebb és frissebb, erősebb szagú szellők kukkantottak be a még hófoltos márciusi mezőkről, a kis, tömzsi kocsis hol valami méla dalt dúdolt, hol még cifra fűtlyre kapott.

Meglehetősen kopár fensíkon poroszkáltak. A Fickó lekérezkedett a földre és ott bohóskodott a lovak előtt, de nemsokára veszett üvöltéssel köpörcölt a szekér alá.

Lassú méltósággal hatalmas teve imbolygott velük szembe.

— Hi-innye, de fertelmes egy mahumet fireg! — köpött elébe Jóthé Péter.
— Osztán hogy megüli a koma!

A puli ámuldozva, kaffogva, heregve báméskodott egy darabig utána, alig tudott elteni a látásával s csak akkor loholt ijedten a tárántász után, mikor eltűnt a szakadékban.

Emberi lakás napi járó földekre ha került elébük olykor. A néhány nyomorult agyagkalyibából összeverődött aulból rongyos gyerkcöck futottak elő a lovak csengőinek zengésére.

Monguldur megvetőleg magyarázta róluk:

— Letelepültek!

Az lesz majd az élet, ami az ő pusztáikon vár reájuk! Most ugyan még a kislakon, a téliszálláson lesznek az övéi, de pár hét múlva rájuk köszönt Noruz boldog ünnepe, egyszerűen itt lesz már a világ legislegszebb, legüríbb öröme: *jaz!* a dicső, a mennyei elszéledés, az új füvet ajándékozó, a mindenfelé üdén sarjadzó, határtalan térségben.

— Huj! — rikkantott fel örömeiben.

Kazay a csikósokra, pásztorokra gondolt, akik a Hortobágy karámjai előtt csak ilyen örvendező orcával szimatolják már a „szabadulást” az erjedő levegőben.

Napokon át mentek, mendégéltek koratavaszi, enyhe fénylésben, fellegek alól szabaduló csillagok alatt.

Mintha csak menyasszonyt kísértek volna, oly vidáman muzsikáltak a csengők. A lovak harsogva prüszköltek és szertefröccsentették a szép, hüvös-kék sarat.

Monguldur vissza-visszatért reá, mennyit mesélt Kizil-Gülnek, s a hugának, a komoly Aj-jaktimnak a buzogánnyal dúló magyar daliáról . . . hogy hallgatta Aj-jaktim, a szeme csillogott, mint a csikóé . . . éppolyan szép a szeme, mint a csikóé, de mostanában gyakran járja a könny, mert az a fekete hír járja, hogy vőlegénye Bajlar-Dsandsar, a deli kazák legény, elesett egy lovascsatán.

Kazay szinte látta a friss, délceg ragyogást, amint kecesesen, kíváncsian fölágaskodik a tüzes fekete szemben.

— Aj-jaktim, cirógatta meg magában a nyájas nevet.

A táj kezdett mindinkább terülni, tágulni, a dombok mind elszéledtek mellőlük, hatalmas, tengeres síkságra értek le, amelyet ködöskék, hógalléros hegyek szegélyeztek a puha távolba sejlő szemhatáron.

— Börkü! — kiáltotta Csapar s egy karcsú sasra mutatott, amely méltóságos lebegéssel kerengett fölöttük. Kazay utána röpítette szárnyrakapó tekintetét.

Úgy érezte, mintha szöges dróttekercek bomladoznának le a szívről, nagy, szíviramító felszabadulás járta át, reménykedő, forró, sebhegedésről kelő sóhaj szállt el belőle, részegítő, erőspezgsű levegőt fogadott be helyette a mellébe és csillogó szemmel, izgatottan figyelt Csapar szavaira, hogy jól megértse, mit beszél féltett tugan madaráról, melyet öt tevéért vásárolt, de nem adná tízéért sem, mert olyan vadászsólyom nincs még egy az Iszik-Köl partján.

Csapar a szemöldöke fölé illesztette a tenyerét és elrikkantotta magát:

— Ott! Ott a kislakunk!

Kazay hasztalanul erőltette a szemét, semmit sem látott a tiszta délután

enyhe sárgállásában. Jókora utat tettek még, míg nagynehezen kivette, hogy egymástól nagyocska távolságban gömbölyded kupok guggolnak rá a rőtes, téligyapjas levegőre.

— Azok a téli szállások, dörzsölte a kezét a nyújtózkodó, egyre inkább nekividámódó Csapar. Két hosszú poroszkálással, három jó vágatással, egy csöndesítéssel ott leszünk.

Hirtelen csak újra a szeméhez kapta a tenyerét.

— Valaki felénk lovagol!

Kazay röstelte bevallani, hogy most sem lát semmit. Kisvártatva a káplár igazgatta rá a szemét arra a helyre, ahonnan egy apró pontocska rezgett arrafelé.

A lovak az ostorsuhogásra nekilódultak, a csengők örömmel énekelték a vágatás dalát.

Csapar egy magános, még parányinak tűnő alakra terelte a figyelmet.

— Kaba lesz, fogadom, a kíváncsi Kaba. Három napnyit is elbarangol hol erre, hol arra, csakhogy valami újságot hallhasson a nagy háborúról. Azután sátorról sátorra jár vele, jól tartják érte mindenütt.

Kacagva beszélt össze a kocsissal, hogy csak azért is kerülje ki, hadd szolgáljon meg a lába a hírekért.

A lovas imbolygó alakja most már egyre tisztábban lüktetett le s föl a horizonton.

Csapar meglepetve kiáltotta:

— Né! Az édesapám! Megismerem a lova járását.

Kiállott a felhércre és ujjongva lengette elébe a süvegét. Erről is, amarról is juhfoltok, legelésző lovak tüntek föl. A sovány jószágok reménytelenkedve kapirgáltak a levet eresztő hó alá, hogy valami silány táplálékhoz jussanak. Fickóra egyszerre csak otthonos ösztönnel roskadt rá a kötelességteljesítés tudata, mérges ugatással nekirontott a szerteszéledező birkáknak és térengetni kezdte őket. Egy mélyedésből két, utolsó szóreszáláig hozzá hasonló puli termett elő. Dühödtt morgással vetették rá magukat a dolgukba avatkozó merész jövevényre, de hirtelen csak nekitorpanva, meglepődve szaglászta körül.

Egyetlen hörrenés sem esett többé. Farkcsóváló egyetértéssel testvérüknek ismerték el fajtájuk messze földről hazakerült ivadékát és egyesült erővel fordították visszafelé az éhségkergette, elégedetlen juhokat.

— Nemsokára nekidalmahodtok kedveseim — bízta Csapar a fonnyadt cserjéhez fanyalogva szolgálató csikókat. — Üget már felétek Noruz!

Fickót alig tudták visszacsalogatni a komái mellől. A csengők csöndesebben szóltak, a közelgő lovas meg vad vágtaiba kapott s egyszeribe ott termett mellettük. A hatalmas fekete ménen hatvanéves forma, gyérszakállas, piroszománcsal ékesorocájú, parázsszemű, roppant széles vállú ember ült. Súlyos koponyáját fekete prémmel szegett kék és sárga szalagokkal repkedő vörösleffentyűs süveg övezte körül. Dombos mellét birkabőrbunda fedte, tarka csikkai kivarrott, bőbugyogós lábai vadkecskebőr csezmébe bújtak meg és vaspántokba verték a tüzes gőzt fújó paripát.

Csapar gyermekivé szelídült ábrázattal ugrott le, odafutott hozzá és kenyeléhez szorította födetlen fejét. A pompás öreg dugdosott meghatottsággal, áldólag nyugtatta meg rajta a kezét.

— Mán én is amondó vagyok főhadnagy úr, hogy igencsak atyafiak ezek! Ez a vín ember meg éppen döfi! Majd csak mutatósabb, mint a csikósgazdám vót a Hortobágyon! Egyeken még bírónak is elvállalnák.

— A magyar batir! — mutatott Csapar a lekászálódó Kazayra.

A főhadnagy gyermekek örömebe pirult a „hős“ névre és megdöbbenő szívvel lépett oda az öreg Monguldurhoz.

Meghajolt, ahogy fiatalnak illik a vének előtt és úgy kérdezte:

— At lau amanba? Mal csan amanba?

Az öreg atyás, cirogató mosolygással nyujtotta le vasmarkát és el sem is engedte kapcsából a fehér kezét, míg meg nem felelt lova, jószágá felől. Azután a családról kérdezősködött Kazay s megtudta, hogy Aj-jaktim is jól van, Kizil-Gül is jól van, az unokák is egészségesek, mindenki pedig mint rokont várja őt, mert kirgiz és magyar, egy ősatyának unokái.

— Dseti ataszin bilmegen mürted! — végezte emelt hangon. És Csapar fia melegen bólogatott rá, hogy aki nem ismeri hét apját, az bizony hitehagyott.

A kíváncsi Kaba nyelvlógotva loholt oda hozzájuk, rávetette magát előbb a kocsisra, azután Monguldurra, kihorgászott belőlük egy csomó újságot, azzal már futott is zsákmányával a sátrak felé, hogy értékesíthesse. Fickó odasompolygott a gazdája melé és néma farkesóválással fejezte ki őszinte tiszteletét a lovas előtt.

Az öreg előrevágtatott, s a tárántász lassú poroszkálással indult meg utána.

Csapar dala vígan repült a lovak füle fölött, a csengők bongásának elébe:

*Jő már Noruz, rózsaként kinyílik a táj
Kövére füre lel a bégető nyáj
Felszáll az égbe a bús, fagyos fehér hó
Új szőrben csillog a pajzán csikó.*

A Kazay lelke vele énekelt.

Jő már Noruz, rózsaként kinyílik a táj...

A népes család férfi és fiú tagjai nyüzsgő karéjban állottak a téli sátor bejárata előtt és éneklő hangon köszöntötték a két magyart:

— Aki minket szeret, azt az Isten is szereti!

— Esz-szelam alejkum! Mi újonnan érkezettek, üdvözlünk titeket — felelte rá elfuló, meghatott hangon Kazay Ubul és újra szalamot hajolt.

— Szerencsés jóestét, kendteknek is, — mosolyogta Jóthé Péter.

Fickó a farkát behúzva sompolygott utána, de hirtelen csak örömcshintások csendültek ki belőle.

A sátorból három pulikölyök dugta ki a fekete orrát, közrevették a vendégüket, kedveskedve megcibálták a bundáját s Fickó a gazdáját megelőzve jutott fedél alá.

Az öreg Monguldur egyik karjába Csapart, a másikba Kazayt ölelte bele s úgy lépett be velük a hatalmas sátorba.

Az enyhe homályban barátságos rözsetűz pattogott.

Több asszony, apró gyermek s néhány aggastyán állotta körül.

A két legfiatalabb nő átölelve tartotta egymást.

Kazay jól emlékezett rá, miféle szálám illeti a ház asszonyait. Mindkét kezével megérintette meghajlás közben a lábát, azután kersztbefonta karjait, ujjait vállához fektette.

A sugár, piruló nők halkan fogadták:

— Tari jarlikaszin!

— Sokáig élj! — tördelte egy agg.

— Baj bol! Légy gazdag! — kívánták a gyerekek.

Csönd támadt s akkor sarkig nyitott szemmel jól megnézték egymást.

A nők szemérmes nyájasságú tekintetet küldtek feketeselyem függönyös pilláik mögül a batir felé s a hős vendég délceg hódolattal fürkészte őket, csak annyi mosolygással, amennyit az úri illendőség parancsol és enged.

Az ölelkező fiatal nők párducos, hajlékony testét teljesen egyforma, kék nankin csegedek fedte a nyest prémes bundácska fölött. Csak éppen hogy a teltebbik derekát piros, a karcsubbét meg napfény-sárga szalagöv fonta körül. Kazay odasúgott Monguldurnak a sárgaöves felé intve:

— Ugy-e, ő Aj-jaktim?

Csapar becézve nevetett rájuk.

— Az, Aj-jaktim, az én édes húgom, eltaláltad.

A vén Monguldur intett és akkor mindenki a puha szőnyegekre helyezkedett.

A szolgálók lekasztották a rotyogó üstöket a szolgálókról és a férfiak szótalanul, komolyan hozzáláttak az evéshez.

A nők sugdosva, kíváncsiskodva nézegették őket.

A szakácsnéskodó két öregasszony boldogan látta, milyen jól csúszik a lakomázók torkán az illatos, párázó torama, a kedves vendég tiszteletére előkerülő ünnepi eledel.

Az öreg Monguldur ki-kihalászott egy-két díszfalatot s a főhelyen ülő Kazay felé kínálta. Ő maga csak az erős, aranycsillogású zsíros levéből kortyantott kedvvel. A csontot a hátuk mögé hajigálták és Fickó marakodás nélkül osztozott rajtuk a kölykökkel.

Hirtelen nagy mozgalom támadt a sátorban.

A félrelebbenő nehéz, piros szőnyeg alatt sápadt, őszesüstökű férfi jelent meg. A hóna alatt hegedűforma hangszert szorongatott.

— Tari jarlikaszin, — köszöntötte a sátor népét.

— Baj bol! — fogadták szívből.

— Karaszakal, a legjobb dalnok messze földön, — súgta oda Csapar, — a te tiszteletedre hívta meg, az apám.

A dalnok először a törtön ülő vendég előtt hajolt meg, azután a házigazdát s a nőket üdvözölte.

Enni adtak, a már jóllakottak között meg közbejárt az üdítő kimisz és duhaj kedvre pezsdítő nese.

Az öreg Monguldur nagyokat húzott a parázs italból és Tailak unokáját magasztalta, aki még csak tizenhárom éves és Kör Oglunak majd csak minden hőstettét el tudja fejből verselni, nincs olyan közmondás, amit ne ismerne, lehet, hogy híres dalnok lesz még belőle.

Karasz-akal ivott, megint ivott, telefűtötte tüzzel az ereit, a szemét, a lelkét s egyszerre halotti csöndben felállott és belekapott a kobuz húrjaiba. A nagy, ősi dalt, „Manasz születését“ énekelte, a puszták robogó zajlású eposzát.

Előbb furcsán, idegenesen csengett a hangja a Kazay fülébe, a szöveget sem értette mindenütt, de ahogy a dalnok hangja fült, izzóbbá lett, ahogy a színes rege ezer szírom szóba, képbe bomlott, egyre jobban kitérta a szívét és lelkét a buja vadvirágillatú verszőnnek, már minden ige gyökeret vert benne, a hátán izgalmas öröm reszketése futott végig, a kobuz minden pendülése mintha legbensejéből zendült volna ki, érző, remegő húrjává lett az énekesnek, aki éppoly sámani hatalommal játszott most már rajta, akár a többiekben.

Mikor a dalnok azt énekelte Bai fiáról, Bakairól, hogy a szeme úgy ragyogott, akár a csikóé, önkéntelenül Aj-jaktim felé suhant a tekintete.

A pompás feketehajú szűz szeme csillaga ugyanakkor fénylett rá az ő szemének setét mélységű egére.

A lány nem fordította el az arcát, kutatva, kérdezve, édesded komolysággal nézte, csak nézte a tenger messziségben született halovány hőst, az ének aranykalapácsa összekovácsolta forró pillantásukat s Aj-jaktim csak akkor sütötte le a szemét, mikor a dalnok szavai lassódtak, halkultak, a befejező akkord keresgélésében.

Mámoros tetszészsvaj zúgott föl mindenfelül, öreg Monguldur megölelte, megsókolta Karaszakalt, a férfiak követték a példáját, Kazay szorongatta legtovább a kezét és bevallotta magának, hogy a párizsi nagyoperában, az erdélyi vonó hajladozása alatt suttogó hegedűk, csellók, a seregnyi amorette szájjal kacagó flótaözön, a büszkén aranyló trombiták harsogó glédájának dáriusi muzsikája sohasem nehezítette el ilyen mézesen a lelkét, mint a pusztai dalos a maga háromhúros koldus kobozával.

A dalnok gyöngyöző homlokkal büszkén telepedett le a házigazda mellett kínált helyre.

Amint a kimisz új erőre kapatta, Csapar odament a szépmívű faragással ékes, régi fegyverek alatt meghajló polchoz és levette róla a Kazayak ezeréves buzogányát.

Megforgatta a feje fölött és újra elmesélte, mint hullottak az ősi fegyver csapásai alatt, a magyar batir kezétől a szőke oroszok rakásra ott, messze, a nyugati esatateren.

A fiúk rajongó szeme az idegen hősrre tapadt. Mind arra vágytak e pillanatban, hogy ilyen hőssé lehessenek, akit még Csapar is így magasztal.

Karaszakal gyönyörködve forgatta kezében a cifra vésetekkel, csataképekkel szépített nehéz harci szerszámot. Csapar odament hozzá és fölkerlte a sátor népének nevében, hogy rögtönözzön valami dalt a buzogányos batirról, a golyó nem fogta magyar rokon csudálatos tusájáról.

A dalnok lehúnyta a szemét, nagyot hörpintett a feléje nyujtott neséből, duruzsolva ingatta ide-oda a derekát, a csermével ütemet vert a lelkének s az egyszerre ágaskodni kezdett, mint az áldozatra vitt fehér mén a táltos előtt.

Fölugrott, vadúl pendítette el a három hürt és első, rikoltó hangja úgy csapódott föl, akár a ritka zsákmányra reázuhanó tujan madár.

... Kazay Übul büszke mámorba szédülve hallgatta, mint kél ki az elvett magból a hősi dal, mint nő, szökken sudárba, szólevelekbe, buja, kusza versgallyazatba, a róla szóló új manasz, amely most ime, ideereszti a gyökerét ebbe a csudás, forró, termékeny estébe, hogy soha többé el ne száradjon, hanem inkább új és új sudárgyűrűvel nőjön bele az időbe ...

Csak akkor eszmélt föl, mikor a dicsőítő ének utolsó kobuz kiáltása után egész sereg dobogó férfimell forró préselésében valamennyiük szívének érezte fájó örömben lüktető magát.

— Szalam! Szalam! Szalam! — örjögött a sátor lángra kapott ősi lelke.

A sátorban húsz egynéhány emberi kebel nyugodt, pihegő lélegzése hallott csak.

Kazay Übul hanyattfekve, csittulni nem akaró, boldog izgalomban álmatlankodott.

A sátor közepén még pislákolat a dzsin-szemű, piros parázs. Kékes füstfoszlányok kísérteteskedtek elő a hamu alól, megnöttek, elnyultak, terjedeztek, szakált eresztettek, leplet lebbentettek, egy részük kirepült a szelelőlyukon, a többiek meg odasompolyogtak a vendég hős nyughelyére, sort ültek mellette örködően, a kurganok mélyéről felérzett hét atyák círogató szellemei gyanánt.

A sátor nyilain fegyverek, lószerszámok, nyergek függöttek mindenfelé.

Feje fölött, a feltörekvő meleg levegőben mint nagy, élő, idegen, kéttestű madár lebegett a gonosz szellem kiengesztelésére faragott, rókabőrrel, fajtollal, lószőrrel díszített Tösztör bálvány.

Lassan lebbent balról jobbra, jobbról balra, és lecsüggő feje mintha az ő álmát vigyázta volna.

Nehezedő pillájú szeme újra a nyitott tünlükre tapadt.

A kerek nyíláson egyetlen, nagy ragyogó keleti csillag fénylett le reá...

A csittulni nem akaró izgalom újra és újra fölpeckelte a szemét, a dalnokra gondolt... a róla kiviruló hősi dalra és a sötétben is érezte, mint pirul el az emlékezésre, mikor ott, híres buzogány csatája terén majd elsírta magát... ha tudnák, ezek a daliák!... nem, nem!... az nem ő volt, az a nyafogó, beteg gyermek... útálat! Gyalázat... mily jó békés itt, szívesen ellenne ezek közt vagy egy félesztendeig... addigra tán vége lesz a háborúnak... összegyűjthetné a könyvéhez szükséges anyagot... majd lesz valahogy... vajjon mit csinálnak a szerencsétlen bajtársak... a tüskésdróttal szegett udvar... rettenetes!... a körséta... a marquise... Párizs, Róma... kétszázharmincöt lépés... keresztbe... milyen furcsa itt gondolni minderre!... Csapar, Csapar! ha ő nem lett volna, azóta tán... mily jó itt... ez a nagy, áldott sátor... hogy zúg odakint a vad buran! hogy tépi a tartó köteleket... de erős, jó áldott sátor ez, kiáll ez mindent, olyan jól lehet benne feküdni, akár a bölcsőben... de szép volt az a repülő, csattogó dal... nemsokára jó már Noruz, rózsaként kinyílik a táj...

A kerek sátornyíláson szelíden kukkantott le a hold.

— Aj-jaktim! Holdvilágom... hogy cirógatott a szeme, mikor Karaszakal rólam énekelt... Aj-jaktim... ott alszanak a nagy függöny mögött... vajjon melyik az ő pihegése?...

A buran újra megrázta a köteleket, de a pompás cifra gyékények elébe álltak mindenfelől a hidegnek... szegény kis kosta, hogy fázhatik a bűzös barakkban... — ...hogy zúg a buran!

A szeme tapadozni kezdett lefele. Kéjesen, boldogan nyújtózkodott el!

Kívülről be-behallatszott a Fickó, meg a többi puli csaholása a holdvilágos éjtszakából.

Az öregapja csöndes kúriája jutott eszébe, a kutyaugatásos, nagy, néma, falusi esték, mikor a szélben zúgó akácfa dala mellett, a boltíves mennyezeten futkosó kályhatűz játékát figyelve szunnyadozott el karácsonyi vakációkor...

Édes, ringató, gyermekeg zsongás áradt el benne.

A boldog, igaz álom eggyel több kebelből pihegett föl a koratavaszi ég felé.

A tavaszi ügetésbe kapott napok csakhamar elhozták Noruz víg ünnepét.

A kimiszes tömlők mind kiürültek, csakúgy folyt a nese, a nagy vígság kedves emléke még most is ott pánflikázott ezer színével az emberek emlékezetében. A kancák és a juhok a friss fűvel várakozó világra ellették csikaikat és bárányaikat, nagy sürgés-forgás volt mindenfelé.

A téli sátor borítékait elkezdték leszedegetni, az erős tartóoszlopokat ki mozgatták, felhúzgálták. A fehérség új kimiszt, sajtot, miegymást készítgetett, a legények egybeterelték a ménest, a nyáját, ének, füttyszó harsogott mindenfelé.

Kazay valami ott ismeretlen háziszerral egész sereg csikót gyógyított

talpra és elégedett örömmel tapogatta kedvenc lovainak csillogó szőrbe újult marját.

A szemhatár hívogatólag küldte a csikók cimpája felé a pezsgő erővel erjedő szellőket s a pej, fekete, meggypiros, sárga szügyeket alig lehetett már fékezni, hogy neki ne vessék magukat a végtelenségnek.

A horizontot mintha a próféta zászlójával takarták volna le, oly finom zölden bársonylott, a nap akár valami naponta ifjuló aranypalástos, égi Khán, mindig korábban és korábban tárta szét mögüle a pusztát végigölelő, sugár karjait.

A tevék már útrakészen lógatták hosszú nyakukat a sok teher alatt, púpjaik közé kerültek az utolsó sátorrudak is, Biskonak első hajnalán a kelő nap előtt alázattal meghajolva, öreg Monguldur eloltotta a téli sátor tüzét és fekete csődörje nyergébe pattant.

Kazay csakúgy, mint a legények és leányok, nyereg nélkül ülte meg az alája adott sárga mént.

Aj-jaktim egy kényes, karcsú vasderes kanca hátán kacarászott s míg a Kizil-Gül nagy, csöndes pejét igyekezett felbőszíteni, oda-oda enyhellett a tekintete, ahol a nekizománcosodott, kitelő arcú magyar hőst sejtette.

Fickó örült örömmel rohant egyik lovestól a másikhoz, szétugratta a csikókat, belecsimpajkodott a juhok bundájába, olyanokat ugrott, mint a jól eltalált lapda.

— Huj! rikkantott öreg Monguldur, kezdődjön hát a: jaz!

— Jaz! Jaz! — harsogott Csapar.

— Huj! Huj! Jaz! Jaz! — zendült föl köröskörül, két csikósfíú előre száguldott, s arra a többiek nekieresztették a veszett izgalomban torlódó, nyerítő, tülekedő ménest.

A tarka testözön ágaskodó tarajlással áradt rá a zöld határtalanságra!

A pásztorok irigykedve bámultak az utánuk robajló csikósok porfellegébe és görbe botjaikat a bégető nyáj felé dobva, ők is megindították a gyapjas hadat.

A pulik csengő ugatással kezdték meg éber munkájukat.

— Huj, gyermekeim, — kiáltott öreg Monguldur és rászabadította a lovát a smaragd horizontra. Kazay Csaparral együtt dobbant vágta, Jóthé egy kicsit elmaradt, Aj-jaktim meg kacagva elébe vágott valamennyiüknek.

A kis Tailak visítva izgatta harmadfű csikáját, de csakhamar belátta, hogy ügysem éri utól a nénjét s odacsapódott a férfiak csoportjához.

Aj-jaktim repült mint a szél, és csakhamar beléveszett a ménes verte porfellegbe.

— Ezt ugyan el nem fogja az idén senkifia a leányvadászaton! — kiáltotta elismerőleg Csapar.

Comb közé kapta a paripáját és ujjongó rikoltozással utánaröppent a hűgának. Kazay rejtelmes, lázas kedv parázslotta át.

Úgy érezte, mintha a nyargaló paripa minden patadobbantásával csudás erőt szedne testébe a szabad pusztá földjéből s ezt a tüzes hatalmat átömleszté az ő ereibe. Valósággal összeforrott az aranycsillogású, fellángoló vérű táltossal, a maga lehelletét egynek tudta vad horkolásával, a robajló rohanás felszívta egész életérzését és képtelen, megreszkettető tettek felé korbácsolta. Úgy rémlett az agyában, mintha nyílvesszők suhognának el mellette, előtte, mintha kilőtt nyílvessző lenne maga is, amely átszáll a mindenségen és zúg, süvít, hogy azután szakítva, hasgatva, roncsolva pengjen neki valami világnagy célnak! . . .

Hirtelen megpillantotta az előtte vágató nomád leányt, aki a mögötte felhangzó lódobajra még veszettebb iramra ösztökélte száguldó vasderesét.

Kazay ügetésre fogta Arszlánt s az elviharzó leány után röpítve tekintetét, arra gondolt, mint idegeskedett, nyavalygott a karosszéknek beillő nyeregben a marquise, mikor a Bois-ban lovagolgattak, mint ügyetlenkedtek, kapkodtak elhízott lovaikon a gavallérijai, a vasárnap-i lovasok . . . ilyenkor mindig valami büszke, délceg fölény érzete áradt el benne, egy hang azt sugta neki, hogy őt különb fából faragták, valami ősi erő, sok, sok emberöltőből visszanyargaló gőg volt ez, amelyet ott nem értett, még valahogy el is szégyenlette magát miatta, de amely mindig és mindig, akarva, nem akarva, elárasztotta a ló hátán és végigforrt rajta akkor is, mikor a szellemesen csipkelődő dámával ott állott Rafael vatikáni Attila-képe előtt, mikor a Pantheonban már kettesben nézegették Delaunay hatalmas freskóját s a marquise lorgnettjén keresztül megvető pillantással mustrálgatta „kis barbár”jának ideálját, a hadai élen koronáson, de mezítlábasan lovagló istenostorát . . . tisztán emlékezett, hogy valami dacos, pogány diadalmat érzett akkor azon, hogy ez a nyílózönt villámló, turáni fergeteg Párizs faláig dörögte valamikor fenyegetését, hogy ennek a finnyásan mosolygó hölgyikének az Urak Urától rettegő őseit alig tudta valamikor férfitvá vizasztalni szent Genovévájuk! . . .

— Attila en marche sur Paris! . . . Attila en marche sur Paris . . . — kiáltotta bele a nagy panneau címét a pusztá lógy szavakhoz nem szokott levegőjébe. Boldog, büszke erő áramlott, pezsgett benne, sehogysen bírt a bolond kedvével.

— Huj! Hujrá! — harsantotta csakúgy önmagának és újra nagyot vágatótt a harmatos végtelenben.

Vágy úzte, hajtotta, hogy oda száguldjon Aj-jaktim mellé, hogy beléfeledkezzen a sötét szemébe, de hát ez is jól esett, ez a gondolat-szellős, nagy, magános suhogás, ez a vidám, könnyed ügetés, elpihenő léptetés.

Ahogy tekintetét eljártatta a jószagú, zöld messziben és bele-belefürösz-tötte a vadvizek, apró tocsogók nedvességébe, ahogy egy-egy vadlúd-éket pillantott meg feje fölött, mindig a Hortobágy, a csikósok között átélt boldog nyara jutott eszébe.

A levegő is mintha olyan ízű, illatú lett volna, csak még izgatóbbnak, szabadabbnak tetszett. Jó volt tudni róla, hogy akármennyire elkergetné is, hogy a szabadságát kipróbálja, sohasem csalódna meg . . . a délibáb itt sehonnan sem tudott egyetlen tornyot, házat sem elővarázsolni, a szűz horizonton sohasem füstöltek át csalfa vásárosokkal terhes vonatok, sehohsem látszott járom alá görnyedő állat, ekeszarva fölé hajló, verejtékes ember.

Édes gáttalanság, pányvát nem ismerő dús szabadság, gondtalan, örök csavargás, annyiszor álmodott, valóra vált öröm mindenfelé a kósza felhők, a nyári szálláson sokáig delelgető, nomád nap alatt!

— Huj! Röpülj Arszlán! Röpülj! Eljött Noruz, rózsaként kinyílt a táj . . .

Langy, kora nyári estén sólymászásból lovagoltak hármásban a szállás felé. Aj-jaktim ügetett középütt s a gyönyörűsége hajsza öröme csakúgy ott bizsergett még a felajzott lelkükben, akár a véreskarmú tугan nekiborzolódó tollas begyében.

Csapar büszkén vitte a vállán híres vadászmadarát, a Kazay szíve meg

úgy rebtent rá a nomád lány iránt felgyúló szerelem váratlan tudatára, mint a sólyom szeme a riadt gazellára.

Odakünt, a homályban párázó, bujailatú legelőkön, a csalitosban szorosán egymás mellett száguldottak a királyi madár nyíl-irama nyomán s egy-egy mellfojtogató, vad hallalinal egymás tekintetében találta meg sebes pillantásuk a már rég kerülgetett zsákmányt.

Ezen a robajos, füledt izgalmú délutánon egyszerre borult piros virágba a vágyuk s most valami odázva sürgetett gyönyörűség sejtelve vezette apród gyanánt újra és újra szorosán egymás mellé a paripáikat.

A szálláson diadalmas ünneplés fogadta őket, szárnyas szavakkal emlékezték vissza a hajsza fordulatait és új vadászatok tervét szövögették.

A kis Tailak nagyban fogadkozott, hogy bőrküje több nyúlgyvelőt fog kiloccsantani, mint a Csapar sólyma.

— Mit akarsz a libáddal? — gúnyolódott Csapar s a pásztortúz félre-öltögette lángnyelvét a reácsapó kacagástól.

Az éjszaka lassan-lassan leteregette hűvös gyékényeit és mindenki puha aiját keresett a fejének.

Csak Kazay Ubul nem tudott aludni.

Kiállott a nyári sátor elé, hallgatta a bogarak szerelmes ciripelő szavát, réveteg boldogságban, homályos vágyak béklyójától nehezült szívvel, lehajtott fővel lépegetett odább-odább a csönd szőnyegén.

Elmúlt idejének sötét boltjára úgy rezzentek rá régi szerelmeinek emlékei, akár az egymásután kiezüstlő ezüst csillagok a feketekék égre.

A párizsi asszony furcsa, mérges ködfoltból integetett már csak . . .

A szemhatár peremét roppant égi szörny izzó agyaraként dőfte át a hold-sarló hegye.

— Aj-jaktim! Holdvilágom! — suttogta el s mintha csak halk hívását meg sejtette volna, a szélfogó mögül nagyváratlanul eléje bukkant a nomád leány halovány, édes orcája. Szótlatlanul dobogó szívüket hallgatva torpantak meg. A tücskök lágyan pengették parányi kobzukon az éj altató dalát.

A férfi acélos keze hirtelen csak lecsapott a remegő, szabadulni akaró leánykezekére.

Mikor nagynehezen megnyugodott a keresett rabságban, félkarral magához vonta és úgy kérdezgette el tőle a fénylő csillagok nevét.

— . . . az ott a Jeti Karakesi, a Hét Rabló, — mutatott a göncölszekérré, — arra, lent, északon a Temir Kazuk reszket, az ott az én kedvencem, Csolban, a Hajnali Ragyogó . . . melyik a te legkedvesebb csillagod?

— Aj-jaktim . . . az én arany Holdvilágom, — suttogta a parányi fül mellett Kazay Ubul és csókra kereste a száját.

A nomád lány kikapta a kezét a vasszorítású marokból, erős karja korlátot vert a mohó ostrommal közeledő férfimell elé és harag nélkül, de ünnepi komolyan mondta:

— Batvi, te ügyes és vad vagy, mint a tugan madár, a szavad, a messze országokról mesélő, idegen világból való szavad meg mézes, mint a bülbül szava: de én Aj-jaktim vagyok, Monguldur nemzetségbeli szűzleány, szembenézek a sólyommal is, a bülbül madár szava elől meg elrejttem a fületem, ha éneke megtántorítana!

A férfi szótlatlanul a karjába akarta zárni, de mikor a szeme összeakadt a

nomád lány szemével, nagy, soha nem ismert szégyenkezés bíborlott rá az arcára és bátortalanná válva engedte el.

A leány ránézett, hosszan, fájoán, beismerően, szerelemmel, odanyújtotta a kezét és lassan, szomorúan lehajtott fővel megindult a sátor felé.

A hódításhoz szokott férfi bosszusan bámult utána. Dühös vágy fogta el, hogy nyomába szökkenve csókra törje a vad, dacos száját, de valami legyöke-reztette a lábát.

Csaparra gondolt, az öreg Monguldurra, a bosszura, a „csakazértis“ megint a leány után lódította, de a szent komolyságú nomád éjszaka valahogy zablát vert indulatára.

Az éj apró dalnokai ingerkedve pengették kicsiny dorombjukat, egy láthatlan madár maga felé fütyölgette a párját, valahogy a Pillangókisasszony muzsikája hárfázott föl benne és arra gondolt, hogy úgy lesz, ahogy Madame Butterfly-jal esett, hiszen ha egyszer innen elmegy, úgy sem látja többet...

Érezte, mint önti el a pír ismét az arcát és zavartan fölzendülő lélekkel nézte, nézte a Hét Rablót, Csolbant, a Hajnali Ragyogót, a fényes holdsarlót, a nyugodt álmú pusztát és karjait engesztelőleg, hivatatólag kitérve lopakodott oda a néma sátorhoz.

A nagy, tiszta csöndben halk leányzokogás siráma szűrődött ki hozzá...

Töprenkedve, a szemét le sem bírva húnyni várta meg a hajnalt, amely a szomszédos kazak törzsbeliékkal rendezett játékvialdal izgalmaait hozta a nagy szállás felé.

Anagy versenylovaglásban az egész clan üdvivalgásának közepette Kazay nyerte el a díjúl kitűzött kilenc lovat, a birkózásban a kis Jóthé letepert mindenkit, a verekedésben Csapar összes ellenfelét kiemelte tompa lándzsájával a nyeregből.

A kazakok kudarcban szégyenkező, komor csoportjának közepén dühödten rágta ritkás bajszát a váratlanul előtermett, halottnak elhíresztelt Bajlar Dsandsar.

— Ezeknek ugyancsak megkeseredett a szívök . . . Bajlar Dsandsar hörög, akár a tigris a törben . . . már reggel felhő szállott az orcájára, mert Aj-jaktim rá sem akar nézni . . . hogy szerette pedig! Nem értem a hugocskámat . . . most meg a vereség is rájuk szakadt; ha Aj-jaktim csakugyan visszaadhatja neki a jegyajándékot, baranta lesz belőle — dűnnyögött Csapar a Kazay fülebe.

A kazakok úgy zúgtak-búgtak, mintha máris a vérbosszú tervét sűtögették volna kifelé.

Egyszerre felharsant újra a jeltadó trombita, s a legények és leányok lóra kaptak.

— Kiz kovu! Kiz kovu! — süvítette a körbe nyargalászó Tailak.

A leányvadászat víg izgalma körbe futott a nézők felnyüzsgő, sűrű karéján. Öreg Monguldur megveregette az Aj-jaktim vasderesének büszke nyakát.

— Ahogy te akard, — súgta oda kedvencének és Kazay felé sandított.

Aj-jaktim mosolyogva bólintott és fűgén ugratott ki a lányok tarka csapatából és a legényfalka előtt termett.

Friss, vidám nevetés csendült ki fehér fogai közül. Mindenki azt várta, hogy Bajlar Dsandsart csalogatja majd maga után.

De a puszták messzeföldön híres, gyönyörű virága a kosturmában győztes magyar batir elé toporzékolttatta pántlikás sörényű vasderesét és drágaságos

bíborba bujó orcával az ő szemébe szórta a kitüntető kihívás enyelgő, csiklandozó szavait. Azzal lova nyakára dőlt és tavaszi fergetegként veselkedett neki a zöld pusztának.

A szemek kíváncsi pillangórajaja ámuló zsvajj közt röppent a Bajlar Dsandsar nekisötétedő képére.

A kazak nem akart önnönmagának sem hinni. Ő is, mindenki látta, hogy a meleg incselkedés éppenséggel nem őt illette, mégis a szokástól eltérően, bosszúvágytól, féltékenységtől égve utánarúgtatott a leánvnak. A düh kihörrent belőle és mindenáron meg akarta nyerni a jutalomcsókot, mert úgy érezte, hogy a boldogsága, becsülete, élete fűződik most már hozzá . . .

Kazay csak pár zavart pillanattal későbbben eresztette meg Arszlánja kantárszárát.

A közelgő dobogásra Aj-jaktim megreszkető szívvel tekintett hátra.

Amint csalódva, Bajlar Dsandsarra ismert az első lovasban, veszett iramra bízta karsu kancáját.

A kazak düleedt szemmel hajszolta nyomába horkoló paripáját és azon igyekezett, hogy valamiképen elvághassa az útját.

Látta, amint a leány ravaszkodó ide-odaterülései közben egyre a magyar elnyúltan repülő sárga ménjét figyeli.

Csak most döngött rá mellére teljes fájdalommal a méregkeserű bizonyosság, hogy Aj-jaktim nemcsak szeszélyeskedett ma reggel, hogy most sem kacérkodásból tüntette ki nyalka vendégüket, nem illedelemből menekül ilyen serényen az ő csókja elől, hanem komolyan, minden erejéből szabadulni akar, piros ajakának mézét annak a másiknak a szájára akarja játszani, azt akarja, hogy az győzzön!

Csezméje szeges sarkát úgy vágta a nagy mén vékonyába, hogy síróan nyítt föl bele, a foga összecsikordult, ütni, vágni kezdte a paripa fejét s csakhamar pár lóhossznyira közelítette meg a leányt.

Aj-jaktim elveszettnek érezte magát. Jobbra-balra csapongott, minden fortélyt végigpróbált, de a kazak nem tágitott, szorosan odafurakodott mellé, félkézre markolta a kantárszárát, a másik karjával meg dereka után kapdosott. A ziháló leány szembefordította ágaskodó kis kancáját, sebesen előrehajolt, korbácsával két hatalmas ütést mért üldözője arcába és sűrű csapásokkal árasztotta el a lova orrát.

A kazak felordított a váratlan, végső megaláztatástól, dühödten kapkodta félre a fejét, a riadt csődör kétlábon pergett, akár a bűgöcsiga s Aj-jaktim egerúthoz jutva, visszafelé vágatott.

A nézők ordítása kengyelfutóként hajrázott körülöttük. A lány most már Kazay elől próbált menekülni, aki bravúros csalfaságokkal húzta körülötte öszébb-öszébb a hurkot.

Bajlar Dsandsar nyílként süvöltött elő, kettejük közé került, de kiugrott idején, mint a leopard az oroszlánok vetette törből.

A tetszészsivaj végsőkig vont a lelkük íjját.

A két férfi szeme cikkázva csapott össze és Kazay megértette, hogy már ez a játéksók is az életébe kerülhet.

Erre még epedőbb tűz lángolt föl benne, soha még csók után ilyen mardoosan gyötrő, halálos-édes szomjat nem érzett.

Most egy vonalban zúgott a fel-felüvöltő, lovát bízató kazakkal.

A sárga és fehér mén minden erejét behorkolta a mindjobban nekivaduló hajszába.

A föld döngött alattuk.

A két üldöző szétvált. Kazay balról, Bajlar Dsandsar jobbról szorította a tétovázni látszó leányt.

Körülbelül egyforma távolságban lehettek tőle.

Aj-jaktim zezzugos vonalban csalogatta őket erre-arra, már-már újra kiszökött, de egyszerre észrevette, hogy Bajlar Dsandsar elvágja az útját. Szeme a szeretett férfi után villant és ügyesen színlelt ügyetlenséggel belevágtatott a pánvva módjára felismerhető csel-körbe.

Kazay utolsó iramba sarkalta Arslánt, átvágott a ravaszkodó, kétségbeesetten száguldó kazak előtt, elkapta a vaseres kantárszárát, lefogta a kimerülőfélben lévő kancát, forrón kicsapó erővel átölelte az égőtestű, könnyes, örömbe omló, szerelmes lányt a maga nyergébe és kábultan csókolta bele szétnyíló ajkába az első csókot.

A távolból örömrivalgást muzsikált oda a szél. Bajlar Dsandsar feléjük rázta az öklét, a szája kihabzott, a pisztolya után keresgélt, de azután vad szitkot szórva, vérbenforgó szemmel elporzott mellettük.

Kazay Ubul ringató ügetésben vitte visszafelé menyasszonyát, Aj-jaktimot. A kazakok sötét felhőként gomolyogtak bele nemsokára az alkonyatba.

A nyárutói éjszakát víg menyegzői dalok, kobuzpengés verte fel. A sátor előtt még a tűz is táncot ropott, három napja állott a lakodalom, amelyen az egész clan ujjongva ünnepelte a nemes Bugu nemzetségbeli Monguldur család szemefényének, Aj-jaktimnak a hetumoger Kaza vezér nagy, napnyugoti messze-égekből visszszakadt ivadékával kötött házasságát.

A sógorok meztelen kardjuk hegyét a Kazay föltárt melléhez illesztve, kardja hegyét a maguk domború melléhez értetve örök hűséget fogadtak egymásnak s erre újra csak ürülni kezdtek a kímiszes tömlők, folyt a tüzes nese, zengett a sok hangszer és még vadabban tombolt a tánc.

A fiatal férj nehezen várta, hogy a hosszú ünnepség véget érjen.

Szíve meg-megrepedett, mikor visszagondolt a kebel megnézésének misztikus szertartására és epedve leste a pirkadat feltünését, amelyen valahára a maga kis sátrába viheti Aj-jaktimot. Ott újra szent szokásoknak kell majd eleget tennie, de ennek már maga lesz boldog papja.

— A kar kinyújtása . . . a haj feloldása . . . idézgette őket maga elé és utoljára, utoljára a simildik seser: a fátyol fölemelése! . . .

Odabent a sátorban az utolsó szertartás folyt már, a nők éneklése közben a fejkötőt illesztették Aj-jaktim fényes, feketehajglóriás homlokára.

— Mily szép mindez, mily szép . . . — gondolta a méla énekszóra füelve és kikergette agyából a párizsi éjszaka emlékét, mikor az az asszony egy a „Fleurs du Mal“-ból vett bizarr idézettel a festett ajkán kínálta oda magát neki.

Hirtelen vad lárma kelt a sötét, csillagtalan, messze ég alól.

Egy véresarcú csikós vágatott a tűzfény udvarába és kétségbeesetten ordította:

— Baranta! Baranta! Itt vannak a kazakok . . . elhajtják a ménest!

— Lóra! Lóra! Baranta! A kazakok! — riadt fel mindenfelől a kiáltás s a mámorfelhőket minden fejből egyszeribe kifujta a nagy veszedelem szele.

Dobogó paripákat vezettek elő, a kutyák ugattak, a harcrasietők belegázoltak a tűzbe, a kímiszes sajtárok felborultak, az ordítás, zavar nőttön nőtt, lóra! . . . lóra! . . . huj, huj! Távolról egy-egy lövés dörrent bele az éjszakába . . . Kazay berontott a sátorba, felragadta a buzogányt s hasztalan kérlette Aj-jaktim, az

Arszlán hátán termett és Csaparral meg a kis Tailakkal beleszáguldott a zavaros üvöltésektől összeszaggatott, vak sötétségbe.

A hold álmosan, vörhenyegesen tápáskodott föl az ég alján és bámészan nézte a síró asszonyok, gyermekek torlódó hadát, a felfordult üstöket, a kísértetiesen fel-felágaskodó lángokat, az elvágtató fekete lovasokat, a megvillanó kardokat . . .

Öreg Monguldur dobogó szívvel zárta karjába a néma, jajszót sem ejtő, de minden ízében reszkető Aj-jaktimot.

— Ne félj, ne félj, szememnek sugara, visszajön, visszajön!

A nagy, fenyegető éjszakában halk robajok, fojtottan, halódva odaérkező kiáltások, puskadurranások rémlettek odáig.

A percek rengeteg dzsinekké nőttek, döngve, nehezeket lépve állottak csak odább, a csatazaj elnémult, de mindenki tudta, hogy arra most török, kardok villannak a hold alatt, fogak marnak az eleven húsba, koponyák repednek, véreső permetez a vonagló kezekre.

Egy paripa üres nyereggel vágatott vissza, megkerülte a tüzet és újra eltűnt az éjszakában. Öreg Monguldur lehasalt és a földre nyomta a fülét. Egyszerre tisztán hallotta, hogy közelgő dübörgés rezeg feléjük. Örvendezve ugrott talpra.

— Győztek! Győztek! A ménest hozzák már visszafelé!

A robaj csakugyan egyre közeledett.

A homályból lovasok váltak ki.

— Fut a kazak! . . . amelyik még futhat! — ordította Csapar. — Egy esikónk se maradt oda . . . mindössze öt bojtárunk bánja a barantájukat!

Aj-jaktim hitetlenül, kérdőleg, némán esengett a szemébe.

Csapar letörölte homlokáról a vért és szó nélkül hátramutatott.

A sötétből léptető lovas bontakozott elő. Nyergében sötét, emberformájú tömeg csüngött.

Aj-jaktim felordított, akár a nőstényfarkas, de második sikoltása már örömujjongássá csuklott.

— Aj-jaktim! — csengett a Kazay délceg hangja.

A tűz fellobbant s az összefutó tömeg vad örömben, őrszöngve kiáltott szálámat, mikor a batir megállította Arszlánt s nyergéből a földre dobta Bajlar Dsandsar szétzúzott koponyájú hulláját.

Aj-jaktim átlépett rajta és az ura nyakába omlott. Kazay félkezével magához ölelte szűz asszonyát, a másikkal meg véres buzogányát emelte magasra.

— Szálám! Szálám! Szálám! — dördült föl az ordítás újra.

Friss kimiszestömlők kerültek elő, az izzadt, véres lovasok mohón vetették rájuk magukat, a kobuzok víg énekszóra gyujtottak, a fölélesztett tűz újra vígan táncolni kezdett, a lakodalom folyt tovább, míg csak a pirkadat föl nem tolt a első sor arany lándzsáját a szemhatár peremén.

Akkor az Aj-jaktim selyemfátyollal letakart kezét fölfedték az asszonyok, behelyezték az ura kezébe és énekelve kísérték ki őket a sátor elé, hogy a fölkelő napot üdvözöljék.

A fiatal pár mélyen, illő alázattal köszöntötte a boldogságukat teljesre érlelő sugárzót, öreg Monguldur megölelte hős vejét, legislegkedvesebb leányát, a könnyes szemű Aj-jaktimot s amint térdrehullottak előtte, elfuló hangon motyogta el az utolsó igét:

— Jó leányom, eredj!

Lassan, kéz a kézben, egymáson kívül mit sem látva indultak meg a fellibbenő nap enyhes aranyában a maguk sátra felé.

A kobuzok hangja, a duhajon mulatozó, győzedelmes nemzetség szálám-kiáltása tarka madárseregként szállott utánuk.

A síkon már csak a zúgó buran barangolt, ember és állat idején elhúzó-
dott előle, a hegyek lábához lapuló téli szállásra.

Az asszonyok finom agari kelmét szövögettek a tevecsikók szőréből a sátor
enyhe homályában, a férfiak ősi, kacsaringós rovátkákat metszegettek a nye-
regfákra, öreg Monguldur hősi dalokra oktatta a ragyogó szemmel figyelő
fiúkat.

Kazay Ubul meg tigristőrökkel bajoskodott s mint a többiekében, az ő
ereiben is édes elégedettség, bölcs nyugalom nyújtózkodott.

Tél közepén azzal állított be nagy lelkendezve a kőbóri Kaba, hogy a szőke
orosz milliók bomlottul özönlenek hazafelé a csataterекről, mert Pityerben ki-
ütött a forradalom, a nagy cárt fogolyként hurcolták el a téli palotából, az
ágyúk, géppuskák úgy rontottak be a városokba, mint éhes farkashad a zuz-
marás erdőből. Azt beszélik, rövidesen béke lesz mindenfelé, a hadifoglyok máris
szökdősnek hazafelé...

Aj-jaktim aggódva kémlegette az ura arcát. Tudta, hogy szereti őt, de
valami soha kimondani nem mert aggodalom mégis föl-fölütötte benne a torz
fejét.

— ... Mi lenne, ha csalogató tört vetne neki a régi, fényes élete? Az idegen,
másfajta, nálánál tán szebb asszonyok, a tornyos városok délibábjá bizonyosan
hívogatja még... Mi lenne, mi lenne, ha megindulna feléje, ha szó nélkül itt-
hagyná örökre, mielőtt fiat szülhetne neki? Mégiscsak nyugatról jött, ott élt
és arrafelé nem arany a kimondott szó...

Ilyenkor fekete hó este meg a lelkét, a munka megállott a keze alatt s a
sőhajtása úgy borzongatta meg, mintha a zord buran egész a meleg, remegő
szívéig behatolt volna a mellkendője alatt.

Jóthé Péter egyre verte is a készülőt.

— Főhadnagy úr, ammondó vagyok: szedjük össze a sátorfát, osztán: isz-
kiri hazafele! Szentigaz, ahogy derik nípek ezek, dehát csak legjobb otthon!
Fenemő szeretnék szíjjelnízni a Féltaalp uccába... az a lány is elsenyved
utánam, ha ugyan még fakípnél nem hagyott! Tisztessíg ne essék szólván, ez
a lúhátra termett menyecske úgysis igencsak eljönne a főhadnagy úr után!

Kazay Ubul forrongó lélekkel hallgatta.

A szent nyugalom sebet kapott benne, elhagyott életének már-már feledett
örömei csábító dsinek módjára odalopakodtak a hosszú, hosszú estéken, nagy
éjszakákon a lelke ablakához, ezeregy szépségbe álcázták magukat, be-beko-
pogtattak finom, keztyűs ujjal, megrázogatták a kilincset és integettek, inte-
gettek, hívták, csalták maguk után. Tudta, hogy még ez a nagy leszámolása
hátravan magával s most jobban fött bele a feje, mint várta volna. Aj-jaktim
szívszorongva leste az arcát, mikor magános barangolásából hazatért, mikor
hosszan, tőprenkedve maga elé bámult.

Egyszer összeszedte minden erejét és odasúgta neki:

— Ha el akarsz menni uram, ha... ha el tudsz menni: menj! Nem lesz semmi
bántódásod... magamra veszek mindent... ha... ha elvágódol innen, én nem
akarom... te szabad vagy, batir!

A szeme könnyben fűdött, Kazay melegen ölelte magához, tele szívvel reá-
nézett és megcírógatta az arcát.

— Ki tudna téged megcsalni, Aj-jaktim?

De a kesergő nomádasszony jól tudta, hogy a félelmetes árnyékokból reá-
rontott Napnyugat, akár valami fekete, lompos szellem, dühös birokra kelt most
a lelkében a sugárruhás Kelettel s a néma, fenyegető tusa még nem dőlt el, s ki
tudja mikor, hogy dől majd el.

Ahogy a föld fagya engedni kezdett, a rongyos, csatakos Kaba hétről-hétre furcsább híreket hozott.

Elmesélte, hogy a muszkák tótágast akarják állítani az egész világot, hogy ott most már minden mindenkié, még sincs semmije senki fiának, mindenki egytestvér lett, de az emberek kegyetlenebbül öldösik egymást, mint valaha. A vörös nevezetűek kínai hóhérokkal térítik a maguk új hitére a fehér nevezetűeket, a hadifoglyokat összefogdossák s aki nem akar velük harcolni, elevenen elássák, mindenki tehet, amit akar, csak nem engedik neki, a városaikban nincs már szent hűség férfi és asszony között, a gyermeket letépi az anyja emlőjéről, elveszik tőle, mert ezentúl már nem lesz adós tisztelettel édes szülőinek.

A férfiak vállat vontak és nevettek, hogy milyen bolond tud lenni a szóke muszka.

— Ha hát erre a hitre térnék — kacarászott Csapar — akkor a kazak akár holnap is idejöhetne és azt mondaná, hogy a Monguldur-ménes az övé... de ha mink odavágtatnánk egypár harmadfű csikóért, igencsak bevernék a fejünket, mintahogy a sógorom szétloccsantotta a rabló Bajlar Dsandsar koponyáját!

A komoly ábrázatok mosolyra világosodtak és egyetértőleg bólogattak a szavára.

A nomádasszonyok csak annyit mondtak, hogy kivájnák a szemét, aki a gyermeküket el akarná tőlük venni, a meglett, nagyszál férfiak ezután is talpraugrottak, mikor az öreg Monguldur belépett a sátorba, csakúgy foglalatoskodott kicsi, nagy, nap-nap mellett, mint azelőtt, a sátor szent, ősi nyugalmán ki nem fogott semmi, akármilyen bolondos újságokat hozott a kóborgó Kaba.

A Kazay forrongó lelkébe minden nappal mélyebbre kezdte verni megint sátorkaróit a nyugalom.

Otthonosan hallgatta éjszakánként a szél zúgását és valami titkos öröm hajrázott benne, hogy ha akarna, akkor sem mehetne el, elfognák és belekancsukáznák a vörös gárdába, vagy tüskésdrót közé kerülne megint.

A tavaszi szelek ismét tisztára separték a lelke minden árnyékos zugát és Noruz ünnepén, a sóvárogva várt szabaduláskor csudálkozott magán, a furcsa nyughatatlankodásán, sólymászott, tigriseket ejtett törbe, a dús nyár, az élet dalolt, ujjongott benne szakadatlan erővel s csak egyetlenegy vágya volt: hogy az Aj-jaktim szíve alatt megmozdult gyermek fiúnak szülessen jövő tavasszal a ragyogó nap alá.

A lucskos, havas esővel leszakadó új tél utólján, késő este tatár szekér állott meg a sátor előtt.

Hosszú idő után, messze földekről indult idegen kereskedő érkezett oda, hogy öszevásárolja a selyempuha agari kelmét az asszonyoktól. Arannyal, ezüsttel fizetett érte, és alig pihenve meg, hamarosan tovább is állott a sallangos lovaival.

Kazay tőle tudta meg a hírt, hogy a nagy háborúnak vége van. A kereskedő egész csomó angol, francia, olasz, német újságot hagyott ott számára s most mohón reárontó kíváncsisággal azokban böngészett örökösen.

Elkezdte a vezércikken és mindegyiket végigolvasta a legapróbb betűjű hirtetésekig.

A sorok sűrű betűrácsa mögül mintha nehéz, színes gőzök szállottak volna föl s a varázsködből ismét lelke horizontjára emelkedett a multba süedt napnyugati embererdő, Párizs, Róma, Bécs, Berlin s a magyar tragédiát pár sor-

ral átugró híreस्कéből a bomlott dunaparti várossal együtt legázolt, csonkabonkává szabdalt, vérző hazája.

Amint egy-egy újságledővel végzett, reszkető kézzel kapott a másik után, belesápadt az izgalomba, ha szólottak hozzá, nem is hallotta, csak falta, falta a betűzagyvalékot.

Mikor föl-fölemelte zavaros szemét, idegenül bámult körül az enyhe félhomályban s újra csak a lobogó láng elé hajolt a zizegő papirhalmazzal, Ajaktim riadtan, új aggodalmakba rogyva leste, várta, mikor nyugszik meg ismét a meghajszolt lelke.

A férfi rebegő pillákkal meredt a tűzbe, faggatták, mit hámozott ki az ismeretlen apró jegyekből, de csak pár zavaros szót vetett oda, fölugrott és kiszaladt a sűrű ködbe, amellyel hiába viaskodott az odafent tévelygő, sápatag hold.

A nehéz, fojtogató szürkeség reáfeküdt a mellére, összesajtolta a dübörgő szívét. Vad, fájó mehetnétség korbácsolta megreszkető lábát, szeretett volna nekivágni a bideg semminek, hogy hó-, jégmezőkön, minden lehetetlenségen át-gázolva a hazájában teremhessen, hogy valamit, akármit, akármit, de tegyen, hogy odavigye a karját, az erejét, egész lüktető, lázba ömlött, bomlott magát. Messze eltévelygett a sátortól s csak akkor eszmélt föl, mikor az asszonya sírós, hívó hangját hallotta, a hideg könnyel permetező sötétségből.

— Aj-jaktim? motyorékolta kérdően, tétován és nem tudta feleljen-e, hogy kinek felel, ha felel, nem tudta, miért, mit feleljen, nem tudta önmagáról sem, hogy ki, mi, csak a ködöt érezte, a rettenetes, soha kivilágosodni nem akaró ködöt, mint ott, az *akkori* hóban, a buzogányos csata után, mikor sehova sem akarózott mennie, mikor oly ijesztően összezavarodott, ködbe hanyatlott, semmivé lett előtte minden út...

Egy aggódó hang csak kiáltozott feléje, mintha az enyhe, védő sátor kebeléből sodródott volna meleg reszkető fonálban utána, a hideg ködbe.

A köd már felszállongott mindenünnen, csak mintha a Csapar sátora előtt röpködött volna egy rúdhoz kötött foszlánya nagykomoran.

A fehér lobogó öreg Monguldur váratlan halálát hirdette az aulnak.

A nemzetségfő kedvenc lovainak farkát lenyírták, azután kicsapták mindet a zsendülni kezdő legelőre, ahol jóízűen harapdáltak a hó alól ütköző füvekhez, nem is sejtve, hogy a gyászszertendő letelte után uruk kopjás sírdombján feláldozzák majd őket.

A halottas sirámok elnémultak, csak a menyé, Kizil Gül jajgatta tovább a nemzetség gyászát naponta, hogy az arrajárók már messziről meghallják, hogy a szíveke sebe még egyre vérzik, tátong.

Tailak naponta kiment a büszke magasra hordott sírhalomra és nagyapjához méltó verseken törte zsenge esztét.

A tor teljes öt napig tartott, Csapar, ahogy illik, megvendégelte az egész búsuló clant.

Kazay Ubul két napon át üldögélt sötét orcával borongó atyjafiai között, s az ősi, jajgató énekek egyre a falujabeli sirató asszonyokat juttatták eszébe.

A harmadik napon a rég magában hordozott láz leverte a lábáról a búskomorságban vergődő férfit, napokon keresztül vetett rá árnyékot a halál s Csapar már az ő ruháit, fegyvereit, nyergét is előkészítgette nagyszomorúan, hogy a gyászt hírül adó lándzsára kitűzhesse majd.

Aj-jaktim a két szívvel dobogó, nehéz testével remegve hajolt gyöngyöző homloka fölé és hűvös kézzel csittítgatta a ziháló mellét.

Az el-elhívott javasasszony ég felé emelt karral bizonygatta, hogy ő itt nem tud segíteni.

A férfi vasszervezete utóljára is győzedelmeskedett, látszott, hogy már megél, de még vissza-visszaesett az eszméletlenségbe.

Aj-jaktim borzadva nézte, mint hadonászik karjaival, mint tolúlnak az ismeretlen szavak cserepes ajakára.

A forróhideg rá-rontott és rázta, törte, marta.

— A gaz, idegen kalmár papirosai babonázták meg, azokból csapott rá a saitan s most nem akarja elhagyni a testét, mondta Csapar meggyőződéssel.

És csakugyan, mintha úgy is lett volna.

Már javulni, zsendülni kezdett, mikor egyszer elővette a feje alól az összevissza gyúrt újságokat, s alighogy égő szeme reájuk tapadt, egyszeribe kiverte a verejték megint. De a javulás ismét a fekhelye szélére ült és lassacskán újra erőre kezdte cirógatni.

Csak azt nem szerette Aj-jaktim, hogy éjtszakánként még most is hangosan el-elmotyorékolt magában, pedig ébren volt, nem álmában tette. A kínzó kísértetként visszajáró gondolatok dübögtek ilyenkor kerge táncot szenvedő, agyonzaklatott, lázban fővő agyában. Szeme hol a lebegő tösztörrre, hol a sátor tartólándzsáira, hol a homályos zugokba meredt és csak rákezdte benne a bolondos, körbe-körbe járó hajsza:

— ... béke lesz, örök béke... kezüket már egymás felé nyújtják, nem látom melyik, melyiké... a vértől... a gyarmatokat el kell venni tőlük! a hajókat mind, mind... te kezdted, te kezdted! én nem, én kulturáció vagyok... majd a revanskor!... a császárt el kell fogni!... a hullák csöndesek, ne legyen semmi láрма a fogolytáborban, tüskésdrótok közt, körbe, körbe... kár veszekedni Draveczky, kétszázharmincöt lépés... tisztán látom, hogy hármat visz a kis szánka... száz milliárd aranyárka... föl kell darabolni... barbárok! barbárok! Vergődő elméje ide-oda forgatta a kusza eszmetöredékeket, mintha valami izzó vaslapokra préselt rémújságot levelezgetett volna, amely minden fordításnál összeégette az ujjait, de nem volt szabadulása, tovább kellett forgatnia, előlről hátra, hátúlról visszafelé, újra és újra, a vezércikktől a hirdetésekig, a reklámrajzoktól a nagybetűs címig... újra és megint újra. A nagy és kis betűk röpködtek, szállongtak, mint a holló tolla, pelyhe.

— ... száz évre bilineset kell a húnokra verni... az ágyukat ki fogják adni... Attila en marche sur Paris... Llyod George nem akarja... úgy, béküljetek, mosolyogva... de a tört jobban dugd el hé, látom, látom a hátad mögött! úgy, most jól van... röhögnötök nem szabad... vissza kell térni a ci... civili-zá... a kulturához... Draveczky úgy szerette mondani ci... civili-ció... a tudósok majd kitalálják... olyan mérges gáz kell, amely mérföldekről... maszk alatt is... akárcsak a Figaróban... nem, Kaba újságolta, mindenki meg fog fúlni, a gyermekek az anyjuk kebelén... kínai hóhérokkal kell, sok, sok kilométerről... új attrakció... filmkolosszus... mfy veszettül forog a Moulin Rouge lámpás vitorlája!... szédülök! Lassabban, na...

Zúg a buran, az hajtja... a foglyoknak kell fölépíteni... nagy, nagy békepalotát, nem szabad összebombázní, mert leomlik, mint a rheimsi dóm, megfigyelő állomással... föl kell építeni, magasra, magasra, sok toronnyal, mint a ci... civi... civi... civilizáció... eiziliváció...

A melle hörgött az erőlködéstől és nem birt a furesa, egyre elcikkázó szóval, mindig szétomlott, a betűi nagy magasságból a fejére zúdultak és megvérezték, átütötték, akár a repülőgépről ledobált vasnyílpermeteg.

— ... hull, hull, mind visszahull, a Moulin Rouge vitorláira, mint a varjú-penhely, feketén ... a fekete a divatszín, erre emlékszem ... a *Matin* írta ... fekete lesz minden újság, és reá hull a drága poudre ... Sorel ... poudre Sorel és tánc, tánc, tánc a kivilágított Pantheonban ... táncolnak, de nekünk nem lehet, nincs lábunk ... csupa vér mindenütt ... Hongrie ... Hongrie, csupa vér ... te kezdted! föl a fejjel, barbár ... csak fölfelé nézz a keresztről ... jó már Noruz ... ne énekeljen senki, senki ... ki sír itt? Táncolni is feketében kell ... a szoknya rövid, a cipőkön prémecske ... feketében, Budapestcn ...

Az *Echo de Paris* apró divatrajzocskái vibráltak elébe, kalapok, köpenyek, furcsa szoknyák és hirtelen bele-lebegtek a *London News* hasábjába.

— ... igen! a gyarmatokat át kell adniuk, a feketéket mind ... ők akarják kerékbe tölni a négerek ... az egész szezonban, feketében ... úgy, úgy, hopszasza, mint a Moulin Rouge kereke ... csak ezt szabad táncolni Berlinben is ... Bécs kering, forog ... el fognak szédülni mind! barbár ... barbár ... vérző lábbal a kereszten ... új tánc, új emberek, új kor ... civi ... civilizá-ció ... ahogy Draveczy szereti ... az ott Aj-jaktim, körben pereg, forog, beleszédül a tűzbe! Megállj ... állj meg! barbárság ... szép barbár vagy ... a tőzsdén majd minden rendbejön, a tőzsdére kell menni minden véres embernek gyorsan, gyorsan, arany lesz a fekete aludtvérből, sok, sok sárga arany, selyem ... sárga selyem minden, a ... a civi ... lízáció ... mind visszahull ... a maitressek pucér vállára kell az összes selyem ... a rongyos gyerekek ... feketében, egész szezonban az uralkodó szín ... mind visszahull, mint a fekete toll ... a fekete autókra, Itala ... Torino ... mind ... ne sírj! forrón az arcomra hull ... fáj ... fáj!

Fölkapta a fejét, magához tért.

Irtózva kergetett el minden gondolatot, de az újságok betűinek serege túlábú hangyarajként megint szétáradt kifővő, döngő homloka alatt.

A cikkek, táviratok, hírek, rekámrajzok, hirdetések kavarogva nyüzsögtek fel újra az agyában.

Politikusok, békefeltételek, tőzsdei számsorok, mozarab-címek, anyaságot elhárító szerekről, pikáns képekről szóló hirdetések, automobilon, parfümös üvegek rajzai, gyógyszerek latin és görög nevei, női fűzők, divatos alsórühák reklámfotográfiái, egész régi világának beteg agyvelejébe zuhogó emlékei párolgó szó-, képzet-, figura-szemétdombbá kúszálódtak benne, úgy érezte, meg kell alatta fúlania és hörögve magasra emelte reszkető karjait.

Kisvártatva megint tisztult az eszmélkedése és összekötözte a szétfutkosó, szakadozó fogalmakat.

— ... milyen gögös lehet most az a meddóméhű párizsi dáma! Halálra győzte magát a kiháló fajtája ... olvassa a gyötrelmeinket és minden hír mámorító morfininjekció az ereiben ... járkal a kivilágított boulevardokon ... a zuávjai meg föl vágják a sarju német lányok megbecstelenített testét ... táncol, táncol, az egész nyugat táncol, forog a veszett nagy Moulin Rouge! Újra vígan forog a civilizáció villanykörtés malomkelepe ...

A háború vérpáráiból kiszabadult nagy városok nyüzsgő emberhada szerelemverejtékben ködlő, táncporban gomolygó húskaleidoszkópnak tűnt fel lázában előtte, látta, amint a testek összekapaszkodnak, új és új ölelésekbe akaszkodnak, perdülnek, széthullanak, míg csak bele nem vesznek a hanyatló nappal együtt valami nagy, sötétlilán sustorgó feketeségbe ...

Riadtan tekintett körül, mikor fülledt, nehéz álmából kievickélve, megkönnyülten fölébredt.

Hirtelen azt sem tudta hol van és csak akkor mosolyodott el megnyugodva, mikor Aj-jaktimot fölismerte.

- Aj-jaktim! — szólította.
- Parancsolj nekem, én uram!
- Alkonyat van most?
- Nem... süt a nap, mindjárt delelőre ér.
- Nyisd föl a tünlüköt!

Aj-jaktim gyorsan, földेरülve húzta meg a kötelet, a szeleőablak fölnyíltt és a kerekarcú, meleg kékség lemosolygott a félhomályba.

— Ó! De jó! De jó ez, Aj-jaktim!

Boldog, édes zsongás áradt el benne, ahogy a nomádasszonynek az atyjáért való gyász jeleivel telehasogatott szépséges orcáját, a közelgő anyaság áldott terhétől megenehezült, de még így is délceg alakját meghatottan elnézegette.

— ...most ő az én gyermekem húsból-vérből való védősátora... ő az én drágaságos, erős, bátor, tiszta asszonyom!...

— Jőjj ide hozzám, Aj-jaktim! Meggyógyultam!

Az asszony arcán a gyász-sebhelyek alatt megjelentek a felmagasztosult boldogság lágy rovásai, sírt is, kacagott is, ahogy odahanyatlott mellé és megragadta az erősödő szorítású kezét. Cirógatta, csókolta, becézte, míg ringatott gyermekként aludt el újra.

Mikor ismét föltekintett, a delelő tavaszi nap meleg szemét érezte magán.

Ott fénylett, izzott éppen a sátor szeleőablakában s mint a nyugvó csesemőt az anya, úgy vigyázta a lábadozó testű, újra kiragyogó lelkű embert.

Hirtelen vadlibacsapat vonult el a tüzes korong alatt s ékűkből lecsendült friss kiáltozásuk: kai-gai, gakk-gakk... kai-gai-gakk...

A sátoron mintha a zsendülő szabad mezők ringató fuvalma osont volna át meg át, a lecsüngő, aranyos sugárkötelek meginogtak, az édesded félálomban bizsergő testű férfi nagy, királyi bölcsőben érezte magát, amelyet maga a húmespalástú Óskelet ringat, lassan, vigyázva, becéző szeretettel, muzsikásan, lágyan. Aj-jaktim halkán, óvatosan szöszmötölt a kis fűzfából font bölcsővel, tarka, lágy szövetekkel bélelgette kifelé, mint anyamadár a fészket. Kazay Ubul mézesen elnehezülő szemhéjjai alól leste, lesegette.

Abban fog majd feküdni a kicsi fia, aki ebbe a sugaras, végtelenségbe terülő világba, ez alá a pazar erejű nap alá fog születni nemsokára.

Az újsághalmaz megzizzent a feje alatt s akkor a nagy, távoli városok úgy rémlettek elébe, mint óriási szürke fogolytáborok, melyeket undok, hazugságokból font, rozsdás tüskésdrót-sövények vesznek körül.

Bús, lánccsorgető rabok sétálnak bennük körbe, körbe... lábukon béklyóval teszik meg a kétszázharmincöt lépéseket, mintha valami förtelmes, gennyes sárba cuppognának valamennyien, a gondolataik is mintha pányván vergődnének, rabok, rabok mindannyian, alkonyban, árnyékban tengődnek, sohasem is szabadulnak e satnya, rab maguktól, éjszakaleste, bukó napos sorsuktól.

— Kai-gai-gakk-gakk — harsant le a sziporkázó azúrkarikából a vadvizek felé húzó vadmadarak szava.

— ... az ő fiát, fiainak fiait aranyködmönös Óskelet fogja ringatni, vas-erősre nevelni, aminthogy ezer évek előtt hét apjának hét apját is az árasztotta el nyilasan száguldó vérrel... lassan-lassan a tervezett remekké ötvözi majd a lelküket s akkor rávillannak a szürkületbe hanyatló világra tüzes áradással...

A piros szőnyeg félrelibbent s a besompolygó Fickó boldog csaholással, farkosóválva nyalogatta meg forró nyelvével a kezét.

Kívülről zamatos pusztai szél csapódott be a sátorba és mindent betöltött nyers, csirába szökkenő üde lehellelével.

Noruz fénybeboruló hajnalán született meg a fia.

Fiú lett, ahogy várta és akarta.

A délceg asszony rettentő kínvajudásban hozta világra a hatalmas gyermeket.

A javasasszonyok hatszor is halálra szánták mindkettejüket s csak annak tulajdonították, hogy Aj-jaktim mégis megélt, hogy épp a kellő pillanatban tet-tak egy olyan világosszemű mént, amelynek orra érintése elkergette a rossz szellemet.

Az első javasasszony őrzőgő örömmel emelte föl a csudálatos erejű fiúcskát és Kazay Ubulnak kicsordult a könny a szeméből, mikor a sátor főhelyére fektette. Az egész aul népe diadalmas, káprázatos jövőt jósolt a napnyugatról hazaszakadt, világot látott, buzogányos batir és a Bugu nemzetségbeli Aj-jaktim pompás ivadékának, aki még egyetlen síró hangot nem hallatott s akinek a szeme éppen úgy ragyogott, mint a táltoscsikóé.

Az ünnepelt fiú ott feküdt már napok óta a törön és csudájára járt az egész Monguldur törzs. Csapar a maga kardját ásta le vánkosa mellé a földbe és bizonykodott, hogy a szeme minden reggel annak a hegyére csillan legelőszőr, nem az anyja duzzadó emlőjére.

A sógorok legszebb csődöreiket vezették ajándékol a fölvirágzott sátor elejbe, gazdag asszonyaik arany- és ezüstpénzzel szórták tele a fürdővizét és a tavaszi nyírású gyapjú legselmesebbjét símogatták el gyönyörű kis teste alatt.

Kazay Ubul a túlaradó boldogság palástjába öltözködött lélekkel sürgött-forgott a szabadulásra készülődő férfiak, asszonyok, gyermekek vidám csapatai között.

Mint a tavaszi virág, hol itt, hol amott ütközött föl a dal:

Eljött Noruz, rózsaként kinyílott a táj...

A csikók táncoltak, bolond kedvben bomlottak, a bárányok bégettek, a tevék útrakészen topogtak, a kutyák csaholtak, a zöld bársonyon odáig futamodó fuvalmak mintha csak velük kergetőztek volna.

A várva várt gyermeket éppen akkor délután, a pusztákra való kiterülés előtti napon nevezték el vig lakoma, kobuzpengés közben.

Aj-jaktim megkötötte magát, hogy Kücsüm legyen a neve, mint a nagyapjé volt, Kazay meg mindenáron a Timur mellett kardoskodott.

— Uram, te hívhatod Timurnak, én mégis Kücsümnek szólítom, — akaratoskodott Aj-jaktim, de mosolygott hozzá.

— Timur-Kücsüm . . . Vaserő . . . ikerré fogjuk össze!

Ebben mindenki megegyesült, mindkét büszke nevet rááldották a kis vasék domború homlokára és tovább folyt a kimisz meg a tüzes nese.

A nap már majdnem leáldozóban volt, mikor Tailak azzal szaladt be a mulatozókhöz, hogy idegen telyéga közeledik a ménes felől.

Csapar kíváncsian kinézett és Jóthéval együtt elébe ment a közeledőknek. A kún legény árkon-bokron átugrálva rontott vissza nemsokára a tanyahely felé.

— Főhadnagy úr! Főhadnagy úr! — rikoltozta már messziről.

Kazay lassan, tempósan fölkel és szétvetett lábbal kiállott a sátra elébe.

A vörös leffentyős, sárga szalagokkal repítő süveget hátratulolta a homlokára, a díszes ködműn majdesak jobban megfeszült telt, csupa izom termetén, mint az öreg Mongulduron.

Jóízűen csavart egyet-egyet ritkás, lelógó turáni bajszán és el nem tudta gondolni, mi vadította így meg Jóthé Péttert.

— Főhadnagy úr, itt jön az őrnagy úr, meg a két hadnagy úr!

— Kik, te? — kérdezte hitetlenül, álmélkodva Kazay.

Akkorra már oda is nyikorgott a siralmas tatár telyéga és a furcsa, szedett-vett, felemás gunyákban is megismerte a nagy, vörös bakatisztet, Draveczkyt, meg Holzwarthot.

— Ahun áll, ni! — lelkendezett a káplár, urára mutogatva.

— Nini! Csakugyan! Ubul! Ubul! Mink vagyunk! A szabadulást hozzuk! Megyünk! Megyünk hazafelé! Érted kerültünk egy istentelen nagyot!

A kis tanár majd lebukfencezett a talyigáról és összeölelte-csókolta a többiekkel együtt.

— Tudod, hogy egészen jól festesz ebbe a tarka hogyhíjjákba?

A Fickó báméskodva vizsgálgatta őket, elmordult, a tatárhoz is oda-szagolt, nagyot tüszentett és arrább sompolyogva leült a társai mellé.

Draveczky egy álló helyében akart elkepelni mindent, hogy mikor a forradalom kitört, megszöktek, a vörösek elfogták és maguk közé kényszerítették őket, nagynehezen újra egérúthoz jutottak és rettentő nélkülözések között bujkáltak véghetetlenek tetsző hónapokon át, mígnem a tatár és kirgiz lókupecsek idáig lopogatták, kalauzolták mindhármójukat. Isteni szerencse, hogy még a téli szállásán van ez a Csapar-féle kóbori népség, mert a pusztákon hiába keresték volna, akár a tít a szalmakazalban, már pedig utolsó reményüket beléje vetik, hogy pár jó lovat adat a kirgizeivel kölcsön, amikkel elvergődhetnek addig, ahová már nem ér el a megkergült orosz óriás keze.

— ... de persze, elhiheted, hogy nemcsak ezért kerültünk errefelé, hanem hogy kimentsünk végrevalahára ebből a rettenetes helyzetből. Borzalmas érzések között vergődhetél, Ubulkám! A fogolytáborban legalább együtt voltunk mégis civilizált emberek ... de két teljes esztendeig itt! ... ezek között! ... alaposan megbánhattad ... a magadforma civilizált ember ... rémes! de most megyünk, Ubulkám, megyünk, megyünk!

Kazay nyugodtan, mosolyogva engedte, hogy a szódagály teljesen kiáradhasson belőle.

Draveczky beszélt, beszélt, beszélt és minden második szavában a civilizációt emlegette, kéjesen, szinte megszopogatva a betűket, mint valami jóféle konyak kortyait.

Kazay meg a lázas álmára gondolt ... mikor ez a most oly idegenül, furcsán hazugul hangzó szó mindig elcikázott előle, betűi fölszállongtak a magasba, az arca fölé és mint a tüzes vasnyílak, hullottak reá vissza...

Egyszerre úgy érezte, hogy hátra kell tekintenie. A sátor ajtajában ott állott a még kissé sápadt orcájú Aj-jaktim és ijedt, karikára nyílt szemmel, meg-megvonagló ajakkal figyelte az urával ölelkező idegen embereket. Kazay nyugodtan, becéző lélekkel mosolygott reá. Láttá, amint Aj-jaktim véghetetlen hálával szívébe fogadja azt a sokatmondó, felszabadító mosolyt és szinte a lelkén érezte azt a boldog, nagy sóhajt, amellyel visszatért a sátorba, a fiúhoz, Timur-Kücsüm bölcsője mellé.

Draveczky még egyre szaporázta a szót, de hirtelen csak neheztelve torpant meg benne valami.

— Hanem hallod-e, mi lelt téged, Ubul? Az: hittem, tánera perdülsz örömdöbben ... tán el sem akarod, el sem mered hinni? Ember! értsd meg! Szabad vagy! Megyünk! Mehetünk, csak három lovat kell kerítened, a tatár visszahozza ... ő igazít el mindent a határon, de hajnalban indulnunk kell, különben megbukik az egész terv ... úgy-e, Csapar barátunk megteszi? Te biztosan keresztül tudod vinni!

— A három legjobb lovamat adom oda nektek. Ameddig csak akarjátok, — mosolygott Kazay.

— A te lovaidat? Tyűh! Lovaid vannak? Annál jobb, a határon eladod őket, az ára ugyancsak jó lesz majd...

Kazay újra elmosolyodott.

— Dehogyan adom el!... *messze földön nem kapnék három olyan paripát!* Majd szépen hazakülditek a tatárral hozzám, kis kosta.

Draveczky ámulva nézett reá.

— Haza? Ide? Hozzád?

— Hát persze, kis kosta. Én itthon maradok...

— Itthon? Nem értem.

— Hát hogy mondjam másképp? Magyarul mondtam: *itthon maradok!*

Draveczky hangosan fölnevetett s akkor a többiekre is elragadt a kacagás.

— Na, a te humorodat semmi sem tudja elpusztítani! De már ismerlek annyira, hogy nem teszel egykönnyen lóvá! „Itthon“ marad! Hehe! Halljátok, urak? Nem rossz! Ugye, mondtam, hogy valamivel megpróbál majd engem ugratni?

Kazay kedveskedve veregette meg a vállát, egyre csak mosolygott, csöndeskén, jóízűen és csak annyit mondott:

— Gyertek be a sátoromba, nézzétek meg a fiamat.

Csak hogy jóltartotta a vendégeit, akkor nyílt lassú, megfontolt, kevés szóra a Kazay ajka.

A szeme a fia bölcsőjét ringatta s úgy mondta el komolyderűsen, hogy úgy érzi, jó sorsa vezérelte ide, hogy ez a világ az ő igazi világa, ez a szabad, gát-talan élet a neki teremtett élet, feloldódott a lelkében minden kétség, minden kérdésre megnyugtató feleletet adott már neki a szűz napsugárban fürdő Őskelet... itt akar élni, nemesítő oltás akar lenni a gyümölcsét lassan, de annál ízesebbre érlelő ezredéves törzsfán, nevelője és ugyanakkor meghajtott fejjel neveltje ennek a tisztalelkű, bátor népnek.

Draveczky ámuldozva hallgatta a társaival együtt. Nem bírta, nem akarta elhinni, hogy igazat beszél. Jó darabig csak úgy félvállról, bolondozva cáfolgatta, de mikor egyre ugyanazt a választ kapta, haragos érvek özönével harsogta körül, akár a csaholó puli a reá nem hederítő, földbegyökerező lábú, méltóságos paripát.

Ezeregyszer hivatkozott a szent civilizációra, amely nagy kötelességeket ró a Kazay-féle, sokra hivatott emberekre, fantasztának bélyegezte, aki éppúgy megcsömörlik majd ettől a primitív lélettől, akár csak a hortobágyi csikósok társaságától, utóvégre a kirgiz pusztá sem más, mint egy nagyobbacska Hortobágy, Debrecen nélkül. Mikor már minden érvből kifogyott, vigyorogva vágta ki:

— Áá... tudom már... ismerlek én Ubul!... ez a jóképű fekete menyecske ragaszt itt! Dehát ez csak nem komoly ok, engedj meg! Felülteted a kasfarba, hazaviszed, meglesz az álomzugi majorodban a helyre kis cigányfattyával együtt, nem az első és nem is...

Kazay Ubulnak komor felhő tolt a homlokára, a szeme fenyegetően cikázott egyet és ökölboszoruló keze veszedelmesen reszketett meg, mikor feldőrent a hangja:

— Vigyázz a nyelvedre! Az édes egy fiamról... a feleségemről beszélsz! Ha nem a sátram vendége lennél... semmi, na, dancs, napnyugati módra jár a lelked... nincs semmi baj, kis kosta!

Lehiggadva, elnézően, magasról mosolygott a kis tanárra.

Draveczy megkushadt. Csak most gondolt rá komolyabban, hátha erre a bolondságra is képes ez a bizarr, kikutathatatlan bensejű ember.

A nekikényszeredett csöndet az őrnagy törte meg.

— Egy szavam nekem is lenne hozzád, Ubul. Te császári és királyi tiszt vagy ma is. Pont! Neked kötelességed hazaigyekezni, amint csak teheted. Először igazolnod kell velem együtt a fogságba kerülésedet s azután tovább szolgálni. Pont! Ez a reglama. Schluss!

Kazay Ubul kiegyenesedve állott a fia bölcsőjénél és nem felelt semmit.

Reáhajolt a komoly, csillogószemű gyermekekre, megcirógatta, azután friss kimisszel kínálta a vendégeit.

— Ezzel az itallal jó üzleteket lehetne csinálni odahaza, — ízlelgette Holzwarth és arról kezdett beszélni, milyen szédületes tere nyílik majd a tőzsdéken a valutaspekulációknak és milyen nagy nehézségekbe fog ütközni a gazdasági kapcsolatok felvétele. Viszont új, érdekes lehetőségek, perspektívák is nyílnak majd.

Az őrnagy újra és újra fölemlegette, hogy az otthoni nagy fölfordulásba alighanem belereked a már útban volt magas rendjele, amiért ugyancsak megszenvedett pedig.

Draveczy messze elkerülgette az előbbi témát és azon lelkendezett, mi-csoda pompás könyvet fog írni a nagy háború okairól, következményeiről.

— Lesz vagy harminc év! Ezzel okvetlen megszerzem a magántanárságot s ha minden jól megy, mégis csak kibőjtölöm a katedrát . . . Ubul, de igazán fel ne fortyanj megint! — micsoda remek könyvet hozhatnál össze te is ezekről az izé . . . ezokról a rokonaidról!

Kazay Ubul szóttalanul mosolyodott el. De azután egyre komorabb és komorabb lett az arca, ahogy elhallgatta a fecsegésüket, amellyel kis életük kis szálcakáit már innen ide-oda próbálgatták kötözgetni, hogy hogy lehetne majd legjobban érvényesülni, pénzt, pozíciót szerezni . . . ha legalább azzal csalogtatták volna hazafelé, hogy bicskával, foggal, körömmel, ököllel együtt menjenek neki a vicsorgó, alattomos ellenséggyűrűnek, hiszen ő kész lenne akár föl is négyeltetni magát! de így? . . . ezekkel . . . ezért? Visszamenjen az alkonyi lelkék közé? Nem, most még nem, majd egykor, ha ő nem is, hát majd a fiai, az unokái sokad, sokadmagukkal, mint a viharfelleg, sebesen, váratlanul, hogy újjáseperjék a szürkületbe senyvedt, beteg világot . . . Óskelet egyesülő ősnépe nagy, száguldó útjában a maga nyergébe emeli majd a pislákoló mécs mellett virrasztva váró, ezer seb közt is megélő kis rokont és beleragadja ismét az erőt adó napsugárba . . .

Mint valami részegítő italt, úgy szívta magába ezt a messzi, izzó álmot, fény, bizakodás pezsgett minden porcikájában, a jelen eltörpült, semmivé veszett előtte, odaült a fia bölcsőjéhez, nem hallott semmit, csak az ő halk pihegését, nem látott mást, csak az ő arcoskáját s addig nézte babonás erővel, míg csak föl nem ébresztette a tekintetével. És Timur-Kücsüm, a vasék fiú nagy komolyan, sokáig bámult az apja égő, kérdő tekintetébe.

Kazay Ubul a Csapar tágasabb sátrához kísérte a vendégeit a világos, csillagos, tavaszi éjtszakában. A kis Tailak éppen akkor vette kötőfékre a rúd mellé szokatott izmos herélteket.

— Ezekkel akár a Dunáig elmehettek, kis kosta!

— Még mindig *mehtettek*? Nem *mehtünk*, Ubulkám?

— Amit mondtam: megmondtam. Én itthon maradok. De ha már csakugyan elindultok még a sötét hajnalon, egy darabig ellovagolok veletek. Igyekezniem kell vissza, mi is nagy út előtt állunk. Holnap reggel a törzs aprajagyja, lova, minden lábas jószága vígan kiterül a pusztákra.

Jóthé Péter szégyenkezve sompolygott elő a kis cókmojkjával.

— Főhadnagy uram . . . szómmal ne vitések, én a magam ríszirül . . . tetszik tudni, a kis fődem, házam . . . meg az a lyány is . . .

Kazay megveregette a vállát.

— Jól van Peti fiam . . . neked ott a helyed.

— Igenis — mondta a kún legény és nem tudta, szóljon-e még, vagy hallgasson.

Ahogy körülnézett a csillagfényben fürdő szabad világon, ahogy elhallgatta a nekiterülést valahogy előre megsejtő csikóménes türelmetlen dobaját, nehéz érzés szakadt a szívére és nagyot sóhajtott.

— Ubulkám, nekem ugyan azt súgja valami, hogy meggondolod magad, az éjszaka jó tanácsadó, de ha csakugyan maradnál . . . lehetetlen! lehetetlen! istenugyse, nem tudom elhinni! . . . ha bolond fővel itt maradnál, az ég tudja ugyan, mikor adhatnál innen hírt magadról, de akár üzensz, akár írsz, reám mindig számíthatsz, akár a vagyonodról akarsz rendelkezni, akármit . . . én . . . tudod . . .

— Tudom, hogy jó fiú vagy és szeretsz, kis kosta! Majd írok a magántanárság érdekében . . . nem árt ám egy kis turáni protekció!

Az őrnagy és Holzwarth hangosan nevettek.

— Ugyan kérlek, ahelyett, hogy komolyan . . . Ubulkám, nagyon kérlek, ne temesd el itt magadat! Örültség lenne!

Kazay Ubul a csillagfényes, kékes éjszakába révedt. Az öreg Monguldur odáig ellátszó hatalmas sírdombján büszkén meredt a hosszú kopja az ég felé. A hold vértelen korongja átdöfött tar fej módjára ült meg rajta.

Szótlatlanul megindultak a a kívül szunyókáló Csapar, betessékelte a három vendég férfit a maga sátorába.

Egy darabig még eltűnődtek elalvás előtt s Draveczy újra és újra azt jósol-gatta:

— Ubul bolond volt egész életében, de ezt mégsem fogja tenni! Ugrat bennünket! Esküdni mernék rá mindennek dacára, hogy holnap velünk tart . . . legfeljebb felpakolja azt a nomád némbert a porontyával együtt, az nagyon is kitelik tőle, de hogy ő itt maradna? . . . örökre? olyan nincs a sifonérban!

A többiek már ásítottak, hamarosan hortyogni kezdtek valamennyien.

A titokzatos keleti éjszaka esőndjét csak a nyughatatlankodó csikók dobogása bizsergette meg olykor-olykor.

Kelet felől mintha csak a kisarjadzó, zamatos fű frissen érlelő párái szívdótk volna föl a sötét horizontvonal fölé, zsenge, zöldesfehér sáv remegett rá az égálgára.

Egy csikó zengedezve nyerített a pirkadat próbálkozása elé.

Innen is, onnan is fiatal legénykék ugrottak talpra.

Kazay Ubul kilépett a sátrából és egyetlen nyujtózással messze kergette magából az álmot, az éjszakát.

Fickó szökdelve rontott oda hozzá és hízelegve hemperedett a sárga csez-méje elé.

A sátrak mögül vígan kelepelt elő a három herélttel a rozoga tatár telyéga.

A csikók ágaskodni kezdtek, sehogyse lelték helyüket és vad izgalmuk alig bírták belezsúfolni a valamennyiükből egyszerre kiharsanó nyerítésbe.

Csapar mosolyogva intett a sógora felé, hogy az utasok még alusznak, és besietett, hogy fölverje őket.

Jóthé Péter elemózsiát rakosgatott a kasfarba és nehéz szívvel pislogott hol Kazay, hol meg a ménés felé.

Fickó értetlenül, kíváncsiskodva rázta el a szeméről a gubancos téli szőrt és szerette volna kitudni, mi lesz itt, ki hova készül, de a nyugtalankodó, kapáló heréltekből nem vehetett ki semmit sem.

A keleti ég közeledő világos sávja egyre melegedett, mintha sárga virágok szirma ígéretgőzött volna bele az almazöld párolgásba.

Kazay megfordult.

Nyugat szemhatára még most is ravatalos sötétben nyújtózkodott. Pár lomha fekete madár suhant arrafelé és hamarosan beleveszett a ködös fellegzésbe.

A három útrakész ember sápadtan bukkant ki a sátor függőnye alól.

Kazay odasietett hozzájuk.

Draveczkynek az volt az első szava:

— Jössz, ugye Ubulkám?

— Hogyne, jó egypár futamodásnyit . . .

Az őrnagy arcát harag melengette, de mikor a heréltekre esett a pillantása, lenyelte amit mondani akart s rekedten csak annyit dörmögött vezénylő eréllyel:

— Indulás! Schluss!

A kis Tailak elővezette a szikrázó szőrű Arslánt, Kazay a hátán termett, az utasok felcihelődtek a kordéra, Jóthé az első ülésre erőltette a bégető báránynadra pislogó Fickót s a tatár megeresztette a gyeplőt.

A kordéban ülő emberek nyomott lélekkel, száz gonddal vesződvé borzongtak meg a rájuk özönlő hajnali szélben.

A sátrakból kacagva, viháncolva ugrált elő a leány- és asszonysereg amerre csak szétekintettek. Pántlika repdesett a hajukból, színes fátylaik lobogtak, a szemük csillogott, akár az elszéledésre, nekiszabadulásra váró csikóké. A tomboló ménés felől hirtelen nagy riadalommal rontottak elő a csikóslegénykék, bolondoskodva hajlongtak, integettek a fehérnép felé és széles lakodalmas kedvükben incselkedve gyujtottak rá a leánykérők ajkára cifrázott tojbasztarra:

*Esz-szelam alejkum, dsenge keldük
Jakhsiga dsilgan köb szelam berdük!*

Az asszonynép csiklandósan kacarászott, visszafeleselt, mintha a levegő ezeregy ezüst csengővel csendült volna meg.

— A tavasz, a végtelen pusztai tavasz muzsikál a szívükből — nevetett rájuk vissza a nyeregből Kazay, alig bírva lefogni a ménés felé bolonduló hatalmas sárga mént.

— Tulajdonképpen . . . nem is lehet olyan rossz élete ezeknek a pirospozsgás kőbóri fickóknak — mélézött el Draveczky. — De azt mégsem értem, hogy egy civilizált ember, mint Ubul . . .

Gyerekes báméskodással, fejét rázogatva kísérte szemével a barátját, amint hajnalos kedvre pezsdülve, elébük száguldott a puhán dobbanó, zöld bársonyba takarozó réten.

A kordé nyikorogva, panaszosan sírdogált, a kerekek messze fröccsentették a kátyúból a sarat, a tatár lépésre fogta a herélteket.

Előttük még mindig vastag, szürke fellegek keretezték gyászba a szemhatárt.

Hátuk mögül tisztán a fülükig ért még egyszer a ropogós dallam:

Esz-szelam alejkum, dsenge keldük...

Fickó nyöszörögve, nyugtalankodva figyelgette a visszafelé vágató Arszlánt.

Jakhsiga dsilgan köb szelam berdük!...

A lógós rúgni, vágni kezdett, a lába utóljára is beleakadt a kiséfába, a tatár nagynehezen lefogta s Jóthé leugrott, hogy kiszabadítsa a rácsavarodó istrángból

Kazay odaügetett a kordé mellé.

Fickó nagyhirtelen lent termett a földön és az Arszlán hátamögött várokozóan lekuporodott.

— Ubulkám... utóljára kérek... még nem késő! Gyere velünk... gyere velünk! Abszurdum lenne, *abszurdum!*

A messzi, zengő dalnak egy tépett foszlánya sólyomként suhant át a tájon s akárcsak fényvé vált volna, úgy oszlott el az égre özönlő hajnali sugárzásban.

Kazay Kelet felé nézett s valamennyien önkéntelenül arra fordították a fejüket.

Mintha valami varázsoló vesszeje csalogatta volna elő, egymásután lángsárga virágok nőttek föl láthatólag a dombhajlás párologva izzó peremére.

A dús szirmok egyre királyibbra bomlottak, terjedtek, csillantak, s a dáriusi kertté kiszípkázó fényözönből még csak akkor emelte bele a tavaszi tájba vakító, kháni aranypalástos vállát maga a Nap. A nagy, ünnepi csöndbe erőteljesen csendült bele a Kazay hangja.

Engem ott várnak... Vissza kell már mennem! Szerencsés utat!

Egymásután megszorította a három némán feléje nyújtott kezét. Dravecky még egy kísérletet akart tenni, de ahogy a hajnali fényt visszaverő boldog szempárba tekintett, a tétova szó visszاسompolygott az árnyékba rezzenő, kétkezésbe vesző lelkébe.

Kazay meglóbálta a süvegét, föl vágta a fejét és Kelet felé ugratta Arszlánt. Fickó nagyot, vidámat csahintott és a lovas után vetette magát.

— Fickó! Fickó! Fickókám! — rikkantott Jóthé.

— Hajts! Schluss! — ordított dühösen az örnagy.

Jóthé lekushadva törődött bele a veszteségbe s a kordé újra nekilódult.

Hirtelen csak utánuk csendült az elszáguldó lovas hangja:

— Fiúk! Fogódzatok meg a gödör szélén! És Kelet felé nézzetek! Mindig

Kelet felé!

Harsány kiáltására még egyszer valamennyien utánafordultak.

Az ágaskodó mén hátán gögös-délcegen fölegyenesedve, karját búcsúzkodóan magasra emelve, áldozó táltosként, vakító aranyözönbe veszve omlott szemük elől a dombtetőről a nagy égi Khan kitárt kebelére.*

Mariay Ödön.

* Ezt az írásmat e tárgyú regényem vázlatánál tollrajznak tekintem. A kirtizek szokásaira nézve Vámbéry „A török faj” című művét használtam forrásmunkául. Szerző.

ENEK EGY ZÖLD HARKÁLYRÓL,
EGY ERDÉLYI VILLA TORNYPAN.

H. I.-ének.

Kis zöld harkály, parányi toronyőr,
A villa tornyát őrzöd még vajjon?
Kis Quasimodo, Notre Dame-i őr,
Körötted zúg az emberősvadon.
Kik halkán jártak és halkán beszéltek,
Elmentek azok innen,
Lásd, idegenek keze tapogat
A kertajtó-kilincsen.
Kis Quasimodo, kicsi toronyőr,
Mire vársz még, szegény?
Nemsokára már társad sem marad,
Csak a varjú a száraz jegenyén!

Kis zöld harkály, parányi toronyőr,
Vagy te vagy tán a Lélek,
A száműzöttek hazagondolása,
Ki nem hagyod a jussod, örökséged,
Kis zöld harkály, kis toronyőr — kis Lélek?!
Toronyban várod ki a nagy telet,
Amelynek végén majd a föld alatt
S a csillagok felett
Isten, vagy ördög új dobot veret
S új harsonák hirdetnek új világot?

Kis zöld harkály, te kivárod, kivárod??!

1922. szeptember 3.

Végyári.

REGI GÖRÖG VIRAGÉNEK.

Ajtaja szárnya fölé,
Koszorúm, ide tűztelek, itt függj.
Es a lekulástól
Övd üde szirmaidat.

Könnyeim áztattak,
— Szeretőik szeme sokszor esőzik!
Nedvesen úgy less rá:
Nyílik-e ajtaja már?

Akkor az én essöm,
Nosza, rólad rája peregjen:
Szívja be szőke haja,
Szívja be könnyeimet!

Az Anthológiából fordította:
Mészöly Gedeon.

VALLATOM A SZÉKELYT

Falusival nem jó szóba elegyedni, az embernek mindig eszébe jut az irodalom s az a rettenet, hogy ennek a magyarnak még az unokája se fogja olvasni azt a sok betűt, amit belőlünk ez az emberöltő kisajtol. Az ember szégyenkezik, skrupulusos: hátha bennem van a hiba, mert ime, Gyurka Dénes bá', — aki még csak nem is keleti székely, hanem sóváradi fuvaros, kisbíróviselt falubölese, — inkább úrvoltomtól, mint írószágomtól illetődik meg. Az értelmiekben eleitől fogva fölnyit mutat. Ahogy hallgatom, mind kevesebbet értek elmélkedésből. Elnézem bikafejét, kemény testét, ugyancsak hegyezem a fülem szapora beszédjére s lassanként meggyőződöm: ez a bácsi alítja, mit akarok, nem túri, hogy tanulmány tárgyává tegyék, óvatosan nyeli a sligovicát, hogy megeredt nyelvéből minél kevesebb hasznot húzzak. Egy-egy kérdésemre lehunyja szemét, mikor is ez a mondat ül ki az arcára: már belőlem csúfot nem csinálsz, ebadta városija!

Aztán szelíden igazítja helyre a szemét, mintha sejtene, hogy az se áll jól. Szava nem túlhangos, mint a szabadba szokott alföldi gazdáé, inkább szerény, az ígét se igen nyeli el székelyül, célerányosan mindig a tárgyhoz szól s én, — óh ég, — figyelmem lankad, alig érek észjárása nyomába. De azért követnem kell, járszalagján vagyok, nem értem, de hipnotizál sajátos előadásmódjával, ellopja kérdésem érdekes élet, választában káprázó történetkéjével téveszt meg, útvesztőbe csal, vallatóból hallgató leszek, netántán vallatott, mesetársolyából akartam csenni, de, mint Babszem Jankót, a tarsolyába csúsztat. Homlokomon ül ki a verejtek: ha hátszó a pegazus, azon ő ülhet, én pedig csak kengyelfutója lehetek.

Fölvonul előttem élete, modern bukolika-filmje, viszontagságai a falusi szövetkezet körül. Miként hathatóskodtak a csendőrök, hogy kiki hordja le a méterfát a Bekecsről még a marhától se járható úton. Nem egyességes emberek azok! — panaszolja s közben így finomkodik: „Vettem egy borjút, ámbár kettőt“...

Kétségbeejtő, hogy miért „ámbár“? Feleségem az öreg arcát rútító hegedések után érdeklődik. Mackó körme, kés pengéje, vagy fejszezapás, aminek köszönhetők. Így gondoltuk a felelete előtt, mert azután már semmit sem gondoltunk; letettünk róla, hogy ezzel tisztába jöhessünk valaha. S éppen a „hívókról“ kezdett Dénes bá' rejtélyeskedni, mikor kiscselédem a konyhába hívta ebédelni. Ümmögve leplezte bosszúságát az öreg. Szerette volna a pálinkázást az ebéddel kombinálni s akadékoskodott:

— Esszemotyókáltatok már valamit? Mer' nem szívesen járok a konyhára katipillának . . .

Feleségem észrevette ijedt tekintetemet s ahogy Gyurka Dénes kifordult az ajtón, megnyugtatót:

— Katipilla nem azonos etimologice a világháború caterpillarjével. Konyhában kotnyeleskedő férfit jelent. Éppen olyat, amilyen te vagy az irodalom konyhájában. Fiam, ne légy magyar író! Nehéz megtanulni azt az ezernyi furcsát, ami ezeknél a székelyeknél megterem. Vagy eriggy ízibe Gyurka Déneshez magyar szóra, hogy népies irányba fejlődj!

Búcsúzáskor megkérdem a vénembert:

— Dénes bá', vigasztalan vagyok. Mind rovom itt a betűt az erdélyi urak örömére, de mi túrés-tagadás, én nem értettem a kelmed beszédjét. Mitévő legyek? Mérhetlen rosszalás nehezedett a szavából:

— Az Úrnak azt a gyöngéjét beszélük a falumban, hogy minden, székely szájából ejtett bolondságot tollhegyre veszen. Azér' nem mer az Úrral má' senki egy értelmes szót váltani, harag ne essék, szólván.

Ajkamba haraptam és szégyenszemre fordultam vissza a népies irányból.
(Marosvásárhely.)

Molter Károly.

A VINNAVÁRI LAKOMA.*

Voltatok-é, voltatok-é a vinnavári lakomán?

Megkondult szívem, mint harang s indultam a harang nyomán;
Tavas volt, ütközött a fű, Szentgyörggyvirág nyílt és kőkény,
És megvillant a csipkevár szédítő sziklafok szögén.

A vár alatt egy gyöngye lány harmattal rózsát öntözött.

Megszólítám és ő felelt s a szava gyöngyként gyöngyözött:

Hangjától muzsikált az ég, mint megpendült kristálybura,

És szólt: „az ottan Vinnavár, és vár rád Vinnavár ura.“

Alig kongattam a kaput, már szárnyat nyitattalanba tárt,

És fürge szolgálattelvők hozták az enyhítő pohárt;

Alomzenével üdvözölt a táruzó márványterem,

Arany volt ott minden kehely, és minden öltözék selyem.

Szóló szőlő könnyével forrt a rózsaszín kristálypalack,

Mosolygó alma kacagott, csengetett a csengő barack.

És körbe röpké ifjú raj zsongott, mint méz körül a méh,

Orcáikon szebb mámor ült, mint szent malaszt ha hintené.

... S fején tiarás glória, testén lobogó lángruha,

Szemében örök hatalom, ott dőzsölt Vinnavár ura.

Szemében egyetlen sugár, minek is több avagy tovább?

Felé röpült a balga szív, elébe tört a gyenge láb ...

Rebegttem: „Üdvözöllek én, mint az örökkön egy királyt!“

S ő felölelt, ölére vett, aranykelyhéből megkínált.

Ittam mohón, ettem mohón, és elhittem az éneket:

„Örök vasárnap a világ, itt sohse érünk pénteket!“

Erembe tűz, agyamba tűz s két karba újult két karom,

Jaj, megfogott, mint rabbilincs, a vinnavári hatalom ...

— — — És mindig új tál, új pohár, és mindig új étel, ital,

Új dal és új vendégsereg, és mindje első-fiatal,

És mindig új tánc, új zene, és mindig forróbb ölelés,

És mindig új éh-szomjúság, és minden újult csók kevés —

Gyöngyös kacajban jár körül közöttünk Vinnavár ura,

Körötte száz apródfű, mosollyuk oly aranyfura,

És mindje vékákat cipel, a véka színig színarany,

Fől kacag Vinnavár ura: „Ide boldog, boldogtalan!

Töltsétek színig zsákokot, kötényt, zsebet és zsebruhát,

Sírig megemlegessetek, az örök Vinnavár urát!

Kakas kiált, az ég fakul, csillag vakul, siessetek!

Az éj lejárt, de itt a kincs, örökkön emlegessetek!“

* Vinnaváráról tartja az ungmegyei nép, hogy annak ördögös ura vendégeit pompás lakomával, ajándékokkal halmozta el. De a várat elhagyva, a vendégek szörnyű éhséget éreztek és kincseik hamura váltak, mert minden, amit kaptak és élveztek, szemfényvesztő csalás volt, ördögi praktika.

És térdre hullt a balga nép, és balgán térdre hulltam én.
 És minden ajkon hála kelt és könnycsepp mindünk két szemén.
 „Szegényen s éhesen jövénk, lakottan s rakottan megyünk,
 Hozsánna, Vinnavár ura! Urunk, királyunk, istenünk!”
 Kacagott Vinnavár ura, kacajja csengett, mint a kés:
 „Másé az új nap, új öröm, s ujjent a vendégeskedés.”
 De míg a kapu ránk szakadt, ajkunkról hála gyöngyözött,
 Lent egy szipirtyó vihogott és vérrel tüskét öntözött.
 Hihi... hogy szolgált Vinnavár? Fogatlan innyel vigyorog.
 Hangjára felnyög fent az ég, mint messzi mennydörgés morog,
 Megyünk, de tagunk mint ólom, bár mintha könnyebb vón batyunk,
 A szívünkön nagy szívfogás, de hallgatunk, még hallgatunk...
 ... Együnk sóhajt most s lopva néz, a másik félénken kitör:
 „Annyi aranykehely után, s oly égedelmes szomj gyötör...”
 A harmadik: „Ha két napon nem ettem vón, úgy éhezem...”
 S a negyedik: „Lábbam nehéz, mindjárt letör a két kezem...”
 És görcsbe rándul minden ajk és minden orca torzra ráng,
 Falat kenyérért, korty vizért esd száraz nyünk, szomjú szánk.
 S kibontva könnyülő batyunk, ó szemfényvesztés, iszonyú,
 Minden arany kopott kavics, és minden drágakő hamu...
 Gyomrunk üres, batyunk üres, s üres szívünk majd meghasad,
 És fenntől Vinnavár ura tombolva, őrzöngön kacag,
 S kiált: „Bohók, bohók, bohók, bénulva kong a szívetek,
 Kiloptom onnan egy rúgót, amíg ölemben ültetek...”
 S nyittatja újra a kaput, toborzza az új híveket,
 S mi hasztalan lelkendezünk: szemük vakult, fülük siket.
 Mert írva van: Mindenkinek terítnek egyszer Vinnavárt,
 Megnyitják érte a kaput, megtöltik érte a pohárt,
 Fölbúg szívében a harang s tapossa a harang nyomát,
 Hogy végiglakja és lakolja a vinnavári lakomát.

Berde Mária.

MADÁCH IMRE

Születésének százéves évfordulójára.

A művész alkotásokkal fejezi ki élményeit. Alkotni annyit tesz, mint objektíválni valamely lelki tartalmat: megrögzíteni a tárgyias világban azt, ami eddig csak az alkotó lelkében élt. Ez objektivitásra a művészt az a törekvés bírja, hogy a valóságban élesebben fejeződjék ki a dolgok jellegzetes vonása, benső örök formája. A képzőművészet a physikai megjelenéssel bíró tárgyakra nézve törekszik erre; a szimbolizáló művészetek közül a zene és a lírai költészet az emberi lélek jellegzetes, ősi, közvetlen sajátos megnyilvánulásait fejezik ki. Ugyanezt teszi az eposz és a dráma is, csak hogy e megnyilvánulások hatásait is elénk tárják, midőn az azok nyomán fakadó cselekvést is ábrázolják s annak eredményeit is felölelik.

A tragédia Aristoteles mély tanítása szerint a jóra való hatalmas törekvés ábrázolása, mely épp szokatlan ereje és nagysága következtében végzetszerűen összeütközik a való viszonyokkal s ennek nyomán mély szenvedések forrásává válik. Tragédiát csak az írhat, aki meglátja a jónak, a nemesnek elkerülhetetlen pusztulását a való életben. Madách Imre a maga és nemzete kálváriáján keresztül pillantotta meg az emberi életnek tragikus voltát: meglátta az emberiség életében is az Ember Tragédiáját.

Hatalmas drámai költeménye az emberi csalódások sorát állítja elénk, amint azt a história elénk tárja. Az eszmények szolgálatából való mindteljesebb kiábrándulás folyamata ez: Ádám mindinkább felismeri, hogy ez ideálok nem valósíthatók meg, mert az ember gyarló és gyöngé ahhoz, hogy nekik megfelelő életet huzamosabb időn keresztül folytathasson. Nem maguknak az eszményeknek értéktelenségét ismeri fel mindjobban a küzdő és a gondolkodó ember, hanem azoknak a földi élettel való összeférhetetlenségét tapasztalja fájdalmasan. Történetünk az, hogy *csalódunk*, de *nem ábrándulunk ki* a legnemesebb eszményekből: ezért a lesújtó valóság nem ronthatja le ama mélységes meggyőződésünket, hogy az ideál értéke akkor is megmarad, ha annak megvalósulása a földi élet keretében nem is lehetséges. Azért rendületlenül hisszük, hogy az igazi élet az, mely ez eszményeknek megfelel s hogy arra törekedni erkölcsi kötelességünk.

Csalódásaink annál kevésbé ölhetik ki e hitünket, mert ez teszi magát az életet is lehetővé. Madách tisztán látja, hogy hit nélkül nincs élet, mert az élet küzdelem, a küzdelem pedig abból a hitből táplálkozik, hogy majdan elérhetjük azt, amiért harcolunk. Ennyiben a földi életet is az eszményekbe vetett hit tartja fenn: az ideálok világa éltet bennünket akkor is, midőn azt véljük, hogy mérhetetlen messzeségben vagyunk tőle.

Az emberiség története ily módon két tényező harcából áll elő: a pozitív törekvésből, melyet végül mindig az eszménybe vetett hit táplál, és az ideálok megvalósulásának ellene dolgozó hatalmakból. Az előbbi forrása Isten, mint az örök jóság principiuma: az ő harcossai vagyunk, midőn az eszményekért küzdünk. Az utóbbi a tagadás szellemének műve, mely hit helyett kétséget támaszt s az értelem hideg fényénél az eszmény megvalósításának lehetetlenségét mutatva be, meg akarja ölni a hitet, a küzdelmet, vagyis magát az életet. Isten nevében harcolva az örök életért küzdünk, az ördöggel cimborálva a halál mélységeibe süllyedünk.

A földi életben azonban Lucifer győz: a jó és a nemes nem valósulhat meg. De nem azért, mintha az eszménynek nem volna örök értéke s az embernek beléje vetett hite kiapadna: de mert végül a földi élet physikai körülményei válnak olyanokká, hogy minden további küzdelem lehetetlenné válik. A Nap kihül, a Föld növény- és állatvilága elsatnyul s az emberi géniusz nyomorult eszkimóvá

aljasul, mert az ember összes energiáit immár a létért való keserves küzdelem emészti fel. Ha az élet értékét a *siker* határozná meg, küzdelmeink valóban hiábavalók volnának s Lucifer tanácsát kellene követnünk, hogy hagyjunk abba minden harcot, vagyis vessünk véget magának az életnek. Ádám már-már erre az útra tér, midőn Éva vallomása visszarántja az örvény széléről. „Uram, legyőztél“ — kiált fel térdre rogyva Isten nagysága előtt, kit csak most ismert fel egész végtelenségében és jóságában. Legyőzöttnek érzi magát, mert a hit, az örök jóságban való bizalom diadalmaskodott az emberi gyöngeség s az abból fakadó kétségbeesés felett: az élet legyőzte a halált. A hit: az erő, az élet; — a kétség: a gyöngeség, a pusztulás. Az igazi hit túléli a legnagyobb csalódást is, mert míg a sekélyes gondolkodás az emberi életet csak a földi lét kereteiben látja, a hit által felvilágosult szellem felismeri, hogy annak súlypontja a síron túl van. Valamint Pláton óta minden nagy és mély szellem, Madách is azt vallja, hogy az ember élete nem egyéb, mint fájdalmas sóvárgás az örök tökéletesség után s csak ebből érthető meg földi keretei között is. Eddig nem eléggé méltatták, hogy Lucifer épúgy, mint Mephistopheles *lebeszéli* az embert a tudományról és a böleselkedésről, jól tudván, hogy annak mélyülése arra a belátásra vezet, hogy az érzékfölötti világ realitása nélkül a tapasztalati valóság sem érthető meg.

A nagy szellemi alkotások nem ama tartalmakkal hatnak elsősorban, mely bennük philologiaiilag kimutatható, hanem amit belőlük késő nemzedékek is kiolvashatnak. És bármily különbözőek is az így megszülető magyarázatok, valamennyinek igaza van: a géniusz kimeríthetetlen gazdagsága ép abban áll, hogy termékeny gondolatok kiapadhatatlan forrása lehet időtlen-időkéig. Hegel szerint „jedes Kuntswerk ist ein Zwiegespräch mit Jedem, welcher davorsteht“ Az Ember Tragédiájával a messze jövő nemzedékei is fognak tudni társalogni s abból majd mind újabb és újabb gondolatot és ihletet merítenek. Elsősorban mi magyarok, kiknek története minden más népénél tragikusabb s azért valamennyinél jobban meg tudjuk érteni és szeretni az Ember tragédiáját.

Pauler Ákos.

REGI GÖRÖG VIRÁGENEK.

*Tölts és mondd a nevét,
Mindég mondd „Héliodóra“-t:
Folyjon ez édes név
Tiszta boromba, ne víz!*

*S add ide azt a füzért,
A kenőccsel harmatozottat;
Tegnapról maradott
S róla beszél nekem az.*

*Mintha a könnyei
Csillannának e rózsavirágnak:
Sír, mivel ő nincs itt,
Látja, ma nincs ölemen.*

*Az Anthológiából fordította:
Mészöly Gedeon.*

ÚJ KÖZIZLÉS FELÉ.

Mult és jelen irodalmából az ízlésbeli hatások egész szövevénye fonja, járja át az olvasók tömegét. A sokszerű, egyéni ízlés-változatok surlódása végre is kiegyenlítődik valamely átlagban: közös forma-érzék, rokon hajlamokat fejleszt; bizonyos kollektív lelki formát: irodalmi közízlést csiszol ki végső eredményül, mely néha több nemzedéken át fennmarad s mult és jelen irodalmából csak a neki megfelelő műirányt és stílust fogadja szívesen. A közízlésnek ily nyugalmi korszakait, történelmi, nagy megállapodásait hosszas surlódás, küzdelem előzi meg s ismét bomlás, szakadás, sőt meghasonlás követi, míg csak a változás tényezői egy újabb közízlésben ismét ki nem egyenlítődnek.

Ízlésünk ma a bomlás állapotában van.

*

Irodalmunkban — hogy csak sebtében pillantsunk át a multon — Balassa és Gyöngyösi körül s jórészt hatásukra jött létre és állapotott meg százados érvénnyel egy magyar irodalmi közízlés első ízben. Két történelmi tényezőnek: az akkori (deák) európai műveltségnek s a magyar műösztönnék összeegyeztetéséből született meg ez első, régi magyar ízlési forma.

Társadalmi műveltségünk azonban modernebb — francia és német — elemeket szív magába a XVIII. század folyamán; irodalmunk is hovatovább nyugati nemzeti irodalmak hatása alá kerül s megindul benne egy ezeket is követni képes új magyar irodalmi nyelv erős szakos kiképzése s idegen műformák (főképp versalakok) megho-

nosítása. A régi magyar irodalmi ízlés — Gyöngyösi népszerűségének végső nagy fellobogása után — mindinkább elavul, alsóbbrendűnek, műveletlennek bélyegeztetik s leszáll oda, hol a „népies“ ízlés otthonos, hogy helyt adjon a műveltebb rétegekben egy idegenszerű ízlési formának, melyet közelebből most szintén nem jellemezvén, csak főképviselője nevével jelzek Kazinczyasnak. Az ízlési formák első nagy csatája volt ez, de mit eredményezett? vajjon végleges megsemmisítését a réginek, végleges megkoronáztatását az újnak? Egy pillanatra talán úgy tetszhetett. Pedig csak szakadás állt be, megoszlás, rétegeződés a magyar közönség ízlésében. Alsóbb osztályokban megbújt a népiessel azonosodott régi magyar ízlés, érzéketlenül minden új iránt; a felsőbbekben, a tanultakban viszont egy idegenszerű, „művelt“ vagy „fentebb“ ízlés rétegeződött ki, megvetve s nem ismerve eléggé ama régit és népiest, mely mélyen alatta lappangott.

Azonban halad az idő s kerekerei török az ellentéteket. Csakhamar nemzeti értelmét, magyar műformát, életszerűbb irodalmi nyelvet áhít s kezd létrehozni az irodalom. A „népiességbe“ aláhanyatlott régi magyar ízlés emelkedőben, az elidegenedett „művelt“ ízlés a hazai talaj és eleven élet felé alászállóban van. Megindul a kettő keveredése: a Kazinczyas újnak beleoltása a már korhadtnak vélt, de a népi ízlésben elevenül megőrzött, hagyományos, régi magyarba. S ezzel a Vörösmarty-ízlés rövid, ragyogó, átmeneti korába jutottunk, hogy a meg-

indult folyamat kitisztultával egyszerre elénk forduljon Petőfi—Arany—Gyulai klasszikus magyar korszaka, mely az ízlésben a XVIII. század végével beállott meghasonlást végképp elsimította s ismét az egész magyarságot felölelő, egységes, tehát *nemzeti* ízlést valósított meg. Másodszori nagy kiegyenlítése lett ez a főtebb említett történelmi tényezőknek: az ezúttal már modern (nem deákos) európainak és magyarnak; s benne époly nagyarányú, korszakos megnyugvásra jutott el a fejlődés, mint hajdan a Gyöngyösi-ízlésben, melyet egyébként, mint minden történeti értéket, ez újabb megállapodás szintén felszívott magába.

*

Imhol ebből egy-két tanulság. Az irodalmi fejlődés korszakos haladással termeli ki egyik ízlési formát a másik után s egész nemzedékeket közös lelki idomba nevel vagy kényszerít. De mikor az újat kiképezi, nem veti el ócska ruhaként az azelőttit. A történelem nem oly könnyelmű fecsérlő. Amit egyszer létrehozott, azt nem felváltja, hanem továbbidomítja. Az újat nem a levegőben függve érleli meg, hanem a régi törzsekbe oltja bele s azzal tápláltatja.

Az újítás, mi rendszerint geniális egyéni kezdemény, nagy ellenkezésre talál s az ízlés nyugalmi korszakai után szakadást, meghasonlást idéz elő. Ilyenkor látunk aztán egymással farkasszemet néző s egymást megtagadó „konzervatív“ és „modern“ csoportokat, melyek ellenkezése annál élesebb, mert az ízlés változatai sohasem szigetelhetők teljesen el társadalmi, erkölcsi, vagy politikai áraplattoktól, sőt többnyire ilyeneknek kísérői, ha nem előhírnökei. A régi, deákos magyar-ízlés a rendi Magyarország tartozéka volt s mikor Bessenyeieék, az anyanyelv bajnokai, hadat izentek a latinak, ezzel a rendi alkotmány évszázados szimbólumára is fegyvert emeltek.

Érthető tehát az ellenkezés, mely az újat fogadni szokta. A kollektivitás lassabban mozdul, mint az egyén s

nem is megy soha olyan messzire, legalább is nem állapodik meg soha az egyéni túlságok végletén. Viszont mozdulatlan sem marad; csak nehéz megfigyelni, mint változik, mint nő, mint nevel törzsökén újabb évgyűrűket. Nehéz megfigyelni: taszítva, tiltva, mint fogad el mégis hol itt, hol amott egy-egy szemernyit az újból, mint járhatja át legott saját keringő életnedvével s idomítja hozzá tulajdon lényéhez. Az ablakon kinézve, nehéz eligazodni a hópelyhek kavargó játékán; olykor mintha mind csak el- és fölfelé libegne; mintha elfújná magától őket az anyaföld; s mégis künn az őszi vetéseken egyre vastagodik a fehér takaró.

Megszokás teszi-e, vagy hogy az öszszesség is megkezdí végre azon benső átalakulást, mely a kezdeményező egyénekbén az új ízlés alapfeltétele volt: a beállott szakadás fokozatosan enged merevségéből; az ízlésbeli újdonság kezd elválni, külön elemződni attól, ami benne eredetileg politikum (s talán morál, vagy társadalmi formák) kérdése volt s akkor kiderül, hogy az immár pusztán ízlésformaként felfogott új jelenség összebékíthető s össze is békül a hagyományos, régibb ízléssel. A kettő kiegyenlítődik — s Petőfiben és Aranyban újság és hagyomány szélsőségei: nyelvújítás és népi ősiség, egy új nemzeti ízlés átlagegységébe forranak össze. S ezzel megtörtént a közízlés egyetemes továbbmozdulása. De idő kellett hozzá: vagy három emberöltő!

*

Ízlésünk ma a bomlás, a meghasonlottság állapotában van. A magyarság egy jelentékeny része ma is korszerűnek tudja s önmaga teljes kifejezésének érzi az Arany-korszak ízés-hagyatékát; a másik rész ellenben csak hagyatéknek, történeti értéknek tekintí, de önmagát nem érzi benne teljesen kifejezettnek s aktuálisabb önkifejezést keres. Viszont ez utóbbi kezdemény korántsem jutott el általános elfogadottságra s bár korszerűségi igényekkel lépett fel, a kor, a mai ma-

gyarság, éppen nem ért egyet elismerésben.

Van egy nagy hagyatékunk, támadt vele szemben egy immár két évtizedes újító kezdemény: de korszerű közízlésünk, melyben valamennyien egybetalálkoznánk: már nincs s még nincs.

Lesz-e?

Nagyon is tudjuk, hogy a közízlés megbomlása ma sem pusztá izlésbeli jelenség; tények vallják, hogy társadalmi, politikai és erkölcsi megrázkódásoknak volt előkészítője, vagy legalább is nyugtalan előhírnöke. Innen a hagyomány híveinek élesebb s máig sem enyhült idegenkedése az új iránnyal szemben.

Vajjon hogyan fog alakulni később e kép? Megismétlődik-e a múlt? Minden ellenkezése mellett is enged-e apránként valamit a hagyományos ízlés? Hajlandó lesz-e az újat hovatovább esuán izlésbeli jelenségként felfogni s politikai és erkölcsi uszályától elválasztva magábaforrasztani? Mintha némely jelek arra vallanának. A jövőendő közízlése vajjon ismét úgy fog-e kialakulni, mint a múlté: örökség és újság összeegyeztetéséből? Valószínű. De melyik lesz ez újság? Csak az-é, amelyet húsz év óta annak tudunk, vagy talán még több más, mit a jövőendő rejteget?

Nem tudjuk. Egy lebontott s kontárral áthevenyészett világban élünk; érezzük ingatagságát, látjuk falai ferdeségét. Ily körülmények közt jósolni, a holnapot előre tudni nem lehet. De óhajtani, akarni, cselekedni: igenis lehet és kell.

Mert ha nem bizonyosak még a kialakulandó közízlés új elemei, bizonyos, hogy új közízlésre: *egységre* szükség van, mert addig megnyugvás nem állhat be. S bizonyos, hogy az alap nem lehet más, mint a legutóbbi nagy összefoglalás: a Petőfi—Aranykorszaké; az új pedig, bárminő legyen, kollektív tulajdonná csak az esetben válhat, ha e széles alapra hulladoz alá s ha — előbbi hasonlatomhoz visszatérve — a földre hullott hóként felolvad, a hűmuszba szivárog s ősi gyö-

kereket és teelő magvakat ottan tavaszodni segít.

E folyóirat szívvel-lélekkel óhajtja s akarja egy új magyar közízlés kizsendítését; a történelmi folytonosság elvét sérthetetlennek proklamálja; s bármit hozzon a jövő, irodalmi ízlésben s annak minden feltételében magyar gyökerűség s magyar közösség elvét hirdeti. Nem politizál; de tudva az irodalmi ízlés mély összefüggéseit, az ízlés dolgaiban sem hallgattatja el a lelkiismeret szavát.

*

Az alap, amelyet kijelöltünk, egyedüli lehetséges alap. De csak akkor, ha van közönség, mely azt tudatos lelki valóságként képviseli. Ilyen-e a mi közönségünk? Ízlése megvan, de öntudatlanul, úgy amint az irodalmi életben való részvétele folytán benne is szükségkép kifejlett, vagy amint köztulajdonként a multból reá is átöröklődött. Fölvette, de nem tartja számon örökségét: nem eléggé tudatos közönsége az irodalomnak. Pedig azzá kell válnia. Oly nagy történelmi örökség, minő az irodalmi ízlés, gyarló kezerekre van bízva, ha csak passzív vonzalom köt hozzá. Több kell ahhoz, származás szerinti, genetikus önismeretre kell szert tennie ízlésünknek, hogy magyar irodalmi műveltségnek mondhasa magát. Tudnunk kell, miben áll magyarsága, miből s hogyan jött létre. Ismernünk kell megörökítőit, a magyar klasszikusokat s ismernünk történelmi alapjait, azon elemeket, melyekből idők folyamán összetevődött: a főntebb futólag jelzett „régimagyar“ ízlést s a „megújított magyart“. Nem zsúrcsevegések üres témája ez. Az ízlés, melynek tudatosításáról itt szó van, történelmi magyarságú lelki formát, magyar gyökerű műveltséget jelent. Öröklött hajlamaink származásrendjének, *lelki őseinknek* ismeretéről van itten szó.

Aki tudja, mily nagy történelmi szerzemény egy klasszikus nemzeti ízlés, az, amily tudatos élvezője, époló tudatos védelmezője lesz annak s egy-szersmind keze a nemzeti műveltség

egészséges folytonosságának. Nem esküszik vakon a multra, nem ijedezik az újtól; ami amabban lényeg, azt biztosítani, őrizni, ami ebben termékenyítő erő, azt beolvasztani tudja. A tudatosság teljes önállóságot biztosít a közönségnek s megóvjá attól a szegyénytől, hogy az irodalom körül zsbongó üzleti érdekeknek és burkolt célzatoknak pusztá játékszerévé alacsonyodjék. A történelmi ízlésre támaszkodó tudatos közönség bátran ítél, vagy kárhoztat s nem puhatolja ki előbb mások véleményét. Ítéletét maga a történelem irányítja, melyet ízlési tudat formájában lelki hajlammá edzett magába.

*

Elég. Az iránytű biztosan mutat. Legyen e folyóirat mintegy kijelölt irodalmi szerve egy újabb, egységes magyar közízlés létesülésének. Szívlelje meg Kemény Zsigmond intelmét, hogy „csak célszerűen újítva lehet a régít leghűbben védeni”: ápolja az öröklöttet, a történelmileg magyart s vele tápláltassa a beléje oltott, vagy oltandó újat.

Szervezzén közönséget, öntudatos tényezőjét az irodalmi életnek, mely ismeri ízlése történeti talapzatát s azon állva tiltja, fogadja el a korszerűt. Közönséget, melynek *vannak* ízlésbeli követelményei s mely irányítva kíván részt venni az irodalmi életben. Közönséget: nyílt szeműt, bátrát, megbízható: egyetlen lehetséges fenntartóját a magyar műveltség folytonosságának.

*

Egyebekben pedig:

Szabad tekintet, szabad szív, szabad Szó; kézbe kéz és szembe szem:

minálunk — Bánk bán szerint — „így szokta a szerelmes“. Szokta több is: a férfi szokta így. Így fogadja, így várja a bírálat is iérfias nyitúsággal a magyar író s vár különösen egyet, egy ma még ismeretlent, de mindnyájunk javára biztonnyal eljövendő, e megnyíló rovat küszöbén.

Horváth János.

NAGYSZALONTA NÉPDALKINCSE. Legközelebb két kiadvány kerül ki a sajtó alól, melyek Nagyszalonta népdalkincseről igyekeznek képet adni. A Kisfaludy-Társaság népköltési gyűjteményében közbeocsátja hű kiadásban Arany János hangjegyes kéziratát, melyet 1874-ben írt össze gyermekkori emlékeiből, Bartalus kérésére, aki ezt nagyrészt fel is dolgozta hétközetes gyűjteményében. Egy másik kötete a mai Szalonta népköltészetét mutatja be. Ennek szövegeit a Folklore-Fellows ottani gyűjtő-szövetsége, dallamait alulirott gyűjtötte össze.

Egyik gyűjtemény sem tarthat számot teljességre. 1830 táján is többet dalolhattak Szalontán az Arany összeírta 150 dallamnál. Ha pedig mindent fel akartunk és tudunk volna jegyezni, ami ott 1916 táján élt, 450 helyett ezerszám írhattuk volna össze, igaz, hogy nagyobrszert országszerte ismert dallamok változatait.

Mert ahhoz a daláradathoz fogható, amely a XIX. században Magyarországot elöntötte, csak a XV—XVI. század francia és német népies dalművésében találunk. A két korszak zeneélete sok hasonlóságot mutat. Uralkodó műfaj a szöveges dal. Dalok százai, ezrei kelnek szárnyra, mindenki ismeri, éneki őket. Velők az egyén nem úgy áll szemben, mint ma az irodalommal; magáénak tekinti, életébe olvasztja, a maga érzése kifejezésére használja naponta. Ezért a szerző személye senkit sem érdekel, nevét többnyire nem is tudják, ha tudták is, nem tartják számon, elfelejtik. A dal eleven éneken él; nem olvasással, hanem élőszóval terjed, szájról-szájra. Ugyan rengeteg a nyomtatott gyűjtemény a XVI. században és számtalan a nyomtatásban megjelent dal nálunk. Amazok akkori kiváló mesterek többszölamú művészi feldolgozásai, emezek ugyan kevésbbé művészi, de hangszerre való átírások: mind a kettő csak a zeneértőkre számíthatott, a nagy tömeg egyiket sem vásárolta. Nem volt rá szükség: minden épkézláb ember egy élő dalgyűjtemény. Aki nem bízik emlékezetében, leírja magának a szöveget. A dallamot úgyis tudja. Lám, Arany János, bár kótáiserő volt, tán sohasem írta volna le az emlékezetében amúgy is élő melódiákat, ha erre Bartalus meg nem kéri. Inkább a hangszerhez értők írogatnak le kótát. Vidéki zongoráinkon sok kézíratos régi kótáskönyv akad, többnyire nyomtatásban megjelent dalátíratok másolatai. A kóta drága volt, az idő olesó: könyebb volt a kölcsönkért kótát lemásolni, mint megvenni.

A szerzők minden törekvése — ha volt — hogy ők éljenek műveikben, hiábavalónak bizonyult. A dalok, elszakadva szerzőiktől, élték a maguk külön életét. (Jellemző következménye ennek a század vége felé egyre szaporodó sok nótaper.)

Arany kéziratában odajegyzi a szerzők nevét, ahol tudja. Egyik dallamnál nem említ szerzőt, pedig azt Simonffy éppen az ő versére szerezte.

Sok, a XIX. században keletkezett magyar

dalnak szerzőjét valószínűleg sohasem fogjuk ismerni. Még kevésbé remélhetjük ezt a szorosabb értelemben vett népdalokról, amelyek eredetét zenei sajátágaik tanúsága szerint sokkal régebbre kell tennünk. Dalkincsünknek ez az ősrétege a XIX. század nagy dalforgalmába csak kis részben került bele. Egnéhányat az első népszínművek vetettek felszínre. De csakhamar elnyomta őket a fellendült új termelés és a századközép sallangos ízlését nem elégitette ki ódon egyszerűségük. Így viszaszorultak oda, ahonnan kiemelni próbálták őket, s ahol szerencsére a század végéig, néhol máig, életben maradtak: a régiesebb civilizációtól kevésbé érintett falusi parasztság közé.

Ezt a legrégebbi dalréteget akár a tudós, akár a művész szemével tekintjük, sokkalta értéke-sebbnek kell tartanunk a XIX. századbeli, névszerint ismert, vagy nem ismert szerzők termelésénél. Tudós szempontból: mert bennök kell látnunk a régi magyarság dallamvilágát; egyes darabjai százados régiség jeleit viselik. A magyar lélek egy régebbi állapotába világítanak bele. Művész szempontból: mert ha nem oly tarkák és tagozottak is, mint az újabkori dalok, monumentálisabbak, stílusban tisztábbak és a nyugati zene hatásaitól érintetlenebbek. A maguk nemében abszolút tökéletesek, míg az újabbakban sok a dilettantizmus. Végül egészségesebb a lelki alapjuk is: egy régi, hatalmasabb, egységes magyar életet visszhangoznak. A XIX. századi nóták hangjai mellett nem egy darab ősi föld szaladt ki a daloló lába alól, s később mindinkább túlyomó bennük valami energiátlan bánatos szentimentalizmus, vagy a minden mindegy hangulata.

Arany kéziratában aligha lesz az 1850-es éveknél újabb keletű dal. De a régi rétegből is kevés van benne. Viszont az 1916 körüli gyűjtő munka alig talált életben egnéhány darabját Arany gyűjteményének.

Mi lehet ennek a magyarázata?

Egyik az, hogy az a 150 dal, amelyet Arany emlékezetében megőrzött, aligha mind szalontai. Sok lehet közte, amit nem otthon, hanem diákkorában vagy később hallott. Azonkívül nem mind magyar lejtésű. Ő maga is különválaszt „Társas dalok” címen 38, daltörténeti szempontból rendkívül érdekes darabot, abból a fajtából, melynek a „tamburás öregúr” szerint „szövege cikornyás, dallama német.” A 103 „népdal és rokon” közt van magyar ízü műdal elég, egyik másakra írt megjegyzéseit — „ez sem népies, hanem diákos”; „népdal mesterkelt szöveggel”; „színpadi töredék lehet” — még akárhánymáshoz is oda lehet tenni.

Másik az, hogy Arany nem folklorista szempontból szerkesztette gyűjteményét, hanem összeírta, amit ifjúkori környezetében hallott. Az a környezet pedig ízlésben, műveltségben már föltette állott annak a néprétegnek, mely a balladák és egyivású társaik őrzője és naiv élvezője.

Alig van finomabb fokmérője valaki, vagy egy közösség állásának a civilizáció létráján, mint a dalismerete. Arany kézírata, illetve a

balladák hiánya benne azt bizonyítja, hogy az ő gyermekkori környezete már nem találta kedvét a „Királyfi”, vagy a „Bátori Kalára” ősnáiv daltípusaiban, melyek az ottani egyszerű nép közt máig élnek. A „szalontai hajdu” nemesi öntudata nem találta utat az alsóbb népréteg elzárt szellemi életéhez. Nem lehetett sok érintkezése a pásztorok szinte kasztszerűen elkülönült osztályával sem; a ma is élő őseredeti pásztoradalokból alig találunk nála. A „Kádár István históriája” ott már 1830 körül koldusénekké degradálódott, míg Erdélyben öreg székely gazdák énekeltek még a század végén. A szalontai szegény nép közt ma is divatozó halottsiratás szokását Arany nem említi, bár dallama — csekély változással — ott van nála, Fazekas „Hortobágyi dal”-a felett.

Általában a kézirat a földművelő sorban élő köznemesség dalkészletének jellemző kivonata; mintegy középtűt áll az újabb műdaliradalom és a régi népköltészet közt. Öreg falusi nemesek már 1900 körül is, ha csak a „Sági bíróné”-t kérte tőlük az ember, azt felelték: „olyanon nem kaptunk”, — ha ismerték is. Ékeesebb nóta kellett nekik. De sokfelé tudták a Kölcsey „Szép Lenka”-ját $\frac{9}{10}$ -os német dallamra.

Az 1830 óta lefelvett két emberöltő nem múlt el nyomtalanul e dalkészlet fölött. Megbővült újabb népies műdalokkal, és kiesett belőle egy csoport régi dal „csuda hangmenettel”, melyet a gyermek Arany még hallhatott. Kiestek a Rákóczi dalok és a velök egy törzsből valók.

Az alsóbb, magára utalt népréteg dalkészlete lassabban változik, mint a civilizáltabb rétege. Amint anyagi szükségleteiben a legújabb időkhöz elvult a gyáripar nélkül úgy művészi igényei kielégítésére is tellett az ősi hagyományból. Alig vett át valamit felülről.

Igy érthetjük meg, miért oly kevés a találkozópont a két gyűjtemény között és hogy miért mutatkozik a szalontai dalkincs régiesebbnek az újabb — folklorista elvek szerint készült — gyűjteményből, mint az Arany-kéziratból.

Kodály Zoltán.

RIEDL FRIGYES HAGYATÉKABÓL. Mint végrendeletnek szavai úgy hatnak ránk ezek a töredékes lapok, amelyeket kegyeletes kezek Riedl hátrahagyott írásából kiadtak. Nincs itt megfogalmazásról szó, kidolgozásról szó, csak a vázlat vázlata fekszik előttünk s mégis ünneplésnek, bölcsnek és egésznek érezzük. Ünneplésnek, mert, aki bennük hozzánk szól, talán éppen e könyvben kifejezett tépelődések súlya alatt túlkorán eltávozott körünkbeli; bölcsnek, mert nemzedékünk legszeretettebb tanára s egyik legszelesebb látókörü írója hagyta ránk s egésznek, mert az egész ember elevenedik meg olvastukra előttünk, közvetlenebbül, mint megirt s egy témával foglalkozó műveiből. Ragyogó foszlány az egész emberből, aki elméje fényét, szíve hevét megfigyeléseiben, észrevételeiben bőkezű magvetőként szórta maga körül, hogy másokban, ki tudja hol, ki tudja mikor, ki-

teljesedjenek. Mikor lapozgatok a könyvben, látom görög bölcsere emlékeztető gyönyörű fejét, amint egy percre mellére fekteti, hogy aztán fölemelve, szemével és szavával fényt árásson. Ez a nagy gondolattermelő idegrendszer, amelynek szép feje volt a legkifejezőbb hangszere, mincig és mincennél ontotta a gondolatébresztő gondolatot. Megírt lapok, kinyomatott könyvek mily keveset őriztek meg ezekből! És hozzá tanári foglalkozása, kedvelt irodalmi és művészeti tanulmányai mennyire megakadályozták abban, hogy eszmeszerkezeteket teljesen kiépítsen s minden részletében kidolgozzon. Életének két főműve lett volna: egyik a művészi jellemzések átfogó fejlődését, a másik a magyar sors elemzését adta volna. E két művel a benne rejlő két legértékesebb ember: a műlélvőző s a bölcs megfigyelő épített volna halhatatlan hajlékot magának. Egyiket sem írta meg. Az elsőt legalább megélte. De a másodikat még megélni sem volt lelki ereje. Sorsa tragikusabb, mint legjobb barátjára, Péterfy Jenőre, aki csak önnönéletét temette el, míg neki sőtét kétség sugallta, vajjon önnönéletével együtt nem temeti-e hazája életét is?

A Hagyatékokban szárnyaszegetten, célhoz nem érten nyilatkozik meg Riedl bölcselő egyénisége s mégis teljes értéket is nyújt, de legfőképen emberi mivoltát mindennél jobban világítja meg. Mi benne a teljes érték? Egy-egy gondolatcsira, amely szállóigék tömörségével hat és ércszóval fogalmazza meg Magyarország újjáépülésének alapföltételeit. Idézzünk belőle? *Magyarország vagy művelt lesz, vagy nem lesz. — A magyar jövőt szellemi és erkölcsi átalakulásunkban látom. — A nemzeti energiát növelni, de nem a nemzeti retorikát. — Nevelni kell az egyéni felelősség elvállalására és elviselésére. — Gyűlöljük meg a gyűlöletet. — Minden ember ma a hírlapok papagálya.*

Mindezeket s az ezekhez hasonló mély meg-látásokat Riedl nem a közönség, hanem ön-maga számára írta le. Csak odavetett, emlékeztetőnek szánt szövegek, s mégis mindegyikben tanulmányok, könyvek anyaga van letéve. Miért kellett e tanulmányoknak, e nagy könyv-nek megíratlanul maradni? E kérdésnél lép előtérbe Riedl Frigyes emberi alakja. Olyan időben lépett az esztétikus pályára, amikor Európázerte fényűző gazdagsággal virágzott a tudomány. Jelentős és hatalmas művekkel gyarapodott minden tudományág, de különösen az irodalmi és történeti tanulmányok vettek nagy lendületet. A tudományokban éppúgy, mint a művészetekben, az egyes ágak korrespondenciáinak új eredményeket jelentő keverése vált divattá. Wagner zenét és irodalmat, Verlaine zenét és költészetet, a parnasszisták költészetét és festészetet olvasztottak össze; Taine természettudományt, történetet és esztétikát, Renan teológiát, történettudományt, nyelvészetet és bölcséletet, Gobineau ethnológiát, orientá-lizmust, szépirodalmat, történelmet és művé-szettörténetet kever. Különösen a franciáknál új tudomány fejlődik ki: a művészi tudomány, a sokat támadott renani dilettantizmus, amely

nemcsak új tudomány, hanem az új léleknek, a XIX. század-végi európai léleknek leghűbb kifejezője. Riedl Frigyes is ez az új európai lélek kísérti. A békés Európa megsokszorozza a tudományok anyagi és szellemi eszközeit, megkényíti a nemzetközi érintkezést s a tudósok elé nemcsak új, nagy feladatokat tűz, hanem azok megoldását lehetővé is teszi. Új tudós-típus alakul ki: a szaktudós felé emelkedő európai tudós. Mindegyikük nemcsak tudós, hanem bölcselő is; nemcsak tudományos, hanem művészi és emberi értékeket hoz. A műfajoknak ez a keveredése nem hogy dilettantizmust teremtett volna, hanem megélte azt s a színvonalat tudományban és művészetben egyaránt növelte. Flaubert történettudós lesz, hogy regényit írjon; Taine vetekedik szépirodánknak kompozíciójával és stílusával, amikor történetet ír. E szellem hatása alatt nálunk is egész tudós nemzedék keletkezik. A legkiválóbbak közöttük: Péterfy Jenő, Riedl Frigyes, Grünwald Béla és Pauler Gyula. Új nemzedék — a mi tanáraink. Talán az egy Grünwald Bélát kivéve, élete főművét egyikük sem írta meg. Pedig, ha agy-velejük súlyát grammkban lemérjük, ha tehetőségük szárnyának megszabjuk a teret, francia eszményképeiknek egyikük sem marad mögötte. Különösen nem Péterfy és Riedl. De sokáig késelekdedek önhibájukon kívül középiszolák katedráin; sokáig kellett várniok és sok méltatlan mellőzést megérniök, amíg végre olyan helyzetbe kerültek, hogy csupán tudományos és művészeti érdeklődésüknek élhettek volna. Szellemi életük fejlődésének természetes vonala a művészetek átélésén keresztül a bölcsészet magasabb régióiba vezetett. Péterfynek kifogyott a türelme erre az időre várakozni s mire Riedl ideért, leomlottak körülötte a keretek, a jól berendezett életet pusztító vihar dúlta fel s az egykori boldog Magyarországból az lett, ami Riedl készülő műveiből: csonka, töredékes Hagyaték . . .

A vészek után kis ideig közöttünk élt még társtalanul és tájékozatlanul. Az embereket mindig bizonyos szkepszissel nézte, de a nagy eseményektől kifordított szívek s falánkabbá vált érdekek ilyen fokú rútságáról neki sem lehetett fogalma. Hitét azért az egyéni hívás-gokon túli nagy egységben: a hazában, sohasem vesztede el. Erről tesz tanubizonyosságot Hagyatéka, amelyben gondolatait minden hangszerelesség nélkül nyersen s ösztönös kénszernek engedve, vetette papírra. Így is ércbe, márványba kívánkozó igék ezek: 'bár legalább szívükbe vésnék az emberek! Kuncz Aladár.

KOMÁROMI JÁNOS: *Esze Tamás a mezit-lábasok ezredese.* (Genius kiadás.) Ha valaki erről a könyvről rövid meghatározást kívánna tőlem, így jellemezném: eposz prózában. Az írónak mintha az lett volna a célja, hogy a hősköltemények mechanizmusába illesszen bele egy modern, naturalista szemmel tekintett történeti eseményt. A regény nem fejezetekre, hanem énekekre oszlik, alakjai állandó jelzők kíséretében lépnek fel, — főhősét, „a nagyerejű

és kegyetlen Esze Tamást" bizonyos magasztosító csodálattal nézi, eposzi módon nagyjátja, s bár középpontjába helyezi az eseményeknek, mintegy tiszteltből nem lépteti fel olyan sűrűn, mint epizódikus alakjait. Az is a hősi költészetre emlékeztető vonás, hogy csataleírásainak a „Hej! micsoda csata volt ez!” felkiáltás refrainszerű ismétlésével bizonyos ritmikusságot akar adni.

Ez az epikus nagyvonalúságra való törekvés ellentétben áll az írónak már említett naturalisztikus ábrázolásával, s a történeti eseményeknek aprólékos közelítésből való szemléletével. Így e kétféle költői modor valamely — alighanem szándékolt — stílusdiszsonanciát eredményez.

E szinte organikus alapsajátság azonban nem akadályozza egy csomó igazán művészi szépségre. Az 1897-iki parasztlázadásnak igen megragadó bemutatását kapjuk, s az író elbeszélő modorában van valami lázas lendület és valami szokatlanul líkített. Alakjainak rajza igaz! inkább csak körvonalazott, de e vonalak hívek és újszerű lelki mozgásokot mutatnak be. Így például a parasztokhoz pártolt fiatal úri, Thuróczy Miklós és az őt párthagyásra készítő menyasszonyának lelki háborgásaiban sok megrázóan emberi érzés csapódik felszínre. A tipizált magyarsággal együtt érző, de a parasztlázadásra fajult felkelés elől Bécsbe menekülő II. Rákóczi Ferencnek bemutatása is igen érdekes és újszerű. A karóba húzott kurucok kínlódásában van valami nyersen riktó, de annak bemutatása, hogy e látványok az átpártoló Thuróczyban minő visszhangot vernek, erővel teljes. Általában egyik fősajátsága e könyvnek, hogy távol áll minden köznapiságtól, s a történeti regények minden megszokott requizitumát kerüli.

A regény ifjúsági olvasmányának készült. Lelkes hangja és stílusa — bár itt-ott erőltetett — de legtöbbször igenis magyaros zengése révén annak is való, de egy két merészebben nyers kifejezésén a könyv értékének és jellemző erejének minden csökkenése nélkül éppen ifjú közönsége kedvéért nem ártott volna enyhíteni.

Galamb Sándor.

GONDOLATOK SZÁRNYÁN. Versek. Irta: *Madai Gyula.* Budapest, 1922. Dr. Madai és Lengyel kiadása. 72 lap. — Madai Gyula költészetében jól eső eredetiséggel hatnak. Hiányoznak belőlök a mai lírának modoros és elhasznált motívumai, érzelemanyaga: az emlékhangulat és az ihlet kiélésének bágyadt passzivitása. Madai lírai benyomásait a szemlélődés és eszmélkedés formáin át veszi fel, ami Tompa költői lélektanának emlékezete nála, de a kapott behatásokat erős férfiúi hév fegyelmzett érzékenységgel tudja fogadni. A lelki formálódás e nemű természete belső szükségkép hozza magával a mérsékletet, az egyensúlyt, amely, anélkül, hogy egyúttal középserűséget is jelentene, megnyugtató harmóniává csendül ki dalaiban. Néhol a gondolat nehezen kapja meg költői életét, csak retorikusan avagy magya-

rázóan tud átváltódni eszmélkedésből költészeté; hangjában vannak olyanok, amelyeket eltanult, nem a maga belső életéből dalolt ki; ezek nem az ő természetéhez illenek, stíluszavart okoznak, s olykor merő hang diszletté is válnak. Madai lírai tárgyköre nem gazdag, de mindig választékos és emelkedett. Itt-ott a bőbeszédűség s néhol egy kis prózaiságon kiárad és erejét veszti a szavaknak a tárgyak levegőjéből táplálkozó érzet-hangulata, úgy, hogy elillan a téma lírai zamata; de általában erős ritmus érzékkel, kitűnő magyarsággal tudja csattanós egységé kiformálni inlet perceinek tartalmát. Egyébként az életet nem szedi szét problémákká. Derűs, nyugodt világszemlélet békéjével és hitével hidalja át azokat a nehézségeket, amelyeket felvet akár a történelmi, akár az egyéni élet. S van még idealizmusa is ahhoz, hogy a maga világa hitének magasságában kívánja látni az egész földi létet. Ez az idealizmus, s ez az erkölcsi komolyság már maga is szintézis. Még pedig olyan, melyben az élet legszebb és legmélyebb költészete lüktet. Ebből való Madai Gyula lírájának is minden értéke.

Brisits Frigyes.

ARISTOTELES. Irta *Pauler Akos.* Korunk gondolkozása határozottan filozófiai jellegű: az egyén és a társadalom életének minden viszonylatában filozófiai, azaz egyetemes vonatkozású, a bölcelet végső alapjaival összefüggő kérdések foglalkoztatják az embereket. Az erkölcs, társadalom, művészet, tudomány: az emberi szellem megnyilvánulásának ezen négy világtája, forrongó problémákkal van tele, és a szintéren „világnézetek” mérkőznek. S ha figyelembe vesszük, hogy az összekötő szálak mindama négy irányból egy egyetemes jelentőségű központi terület, a *bölceleti gondolkodás rendszere* felé vezetnek, mely az emberről és a világról alkotott nézeteinket felsőbbrendű elvek egységébe foglalja: megértjük a filozófiai gondolkodás „világnézetet” teremtő erejét.

Aristoteles bölcelete éppen ebből a szempontból világraszóló jelentőségű: „az egységes, tudományos módszerességgel kidolgozott filozófiai rendszer első példája”. Nemcsak a gondolkodás: a fogalomalkotás, ítélet és a következtetés törvényeit kutatja (logika), s nemcsak a létezés végokait (metafizika), a világ mibenlétét (fizika) és a lélek működéseit (psychologia) vizsgálja, hanem az így nyert alapvető, elméleti rendszert a cselekvő élet megnyilvánulásaiiban: az erkölcsben, a társadalom- és államtudomány, a művészet és a szaktudomány terén is alkalmazza. Aristoteles rendszerének ezen szerves egysége azonban korántsem tűnik ki oly könnyen műveiből. Számos tudományos munkája maradt ránk, bölceleti rendszerének minden ágából; de ezen műveknek nagy részében legfeljebb a gondolati tartalom származik tőle, a kidolgozás és az előadás tanítványainak sokszor nagyon is feüleles munkája. Ez nehezíti meg sok tekintetben eredeti gondolatának kihámozását. S különben is, ő nem foglalta össze egész rendszerét egy világosan áttekinthető egy-

ségbe, úgyhogy ezt — akárcsak egy széttedeztetett antik szóbrászati alkotást — a többékevésbé világosan felismerhető részekből úgy kell újra összeraknunk. Ezt a rekonstrukciót végzi el Pauler Ákos szigorú történelmi hűségű s mégis intuitív erejű módszerességgel. Rövid, de megkapó életrajzi vázlat után magát a gondolkozási rendszert elemzi. Kitapintja az Aristotelesi bölcsélet élő organizmusának útőereit, a vezető gondolatokat, s íme, az olvasó fejzetéről fejezetre áhítatosabb megilletődéssel szemléli, miként táplálja a rendszer középpontjából kilüktető vér a legtávolabbi és a jelentéktelennek tetsző tagokat is. Megértjük, mit jelent egy mélységes gondolat termékenyítő ereje.

Pauler világos és biztos kritikai elemzése nyomán jutunk el Aristoteles legközpontibb, legmélyebben fekvő gondolatához: „*a végtelen regresszus lehetetlenségének*“ az elvéhez. Ez annyit jelent, hogy a gondolkozásban és a tudomány megismerésben, amely okokkal való igazolás, tehát okhoz okot, fűz, nem terieszkedhetünk vissza (*regresszus*) egész a végtelenségig, hanem egyszer egy oly okra találunk, melynek okát adni már nem tudjuk, amelvet tehát el kell fogadnunk úgy, ahogy van. Minden megismerés bizonyos egyetemes érvényű alaptételekre támaszkodik, melyeknek igazságát már elve fel kell tennünk, s melyeknek bizonyítására már nem vállalkozhatunk (ilyen pl. az ellenmondás elve, azaz: ha valami A, az nem lehet más valami, mint A). Sőt tudományos megismerés egváltalában csak akkor lehetséges, ha az okokkal való igazolás lehetőségének korlátozott voltát elismerem. De a világ tényeinek és folvamatainak magvarázatában is el kell érnünk azt a változatlan valóságot és lényegét, mely a világ sokféleségében és változásaiban a maradandó, az örökérvényű, a változatlan jellegét mutatja: az anyagon felül áll a „forma“, „az érzékfeletti, de állandó hatásaiban megnyilvánuló végső alany“, mely, mint az anvag változásainak végső célja, azoknak egyúttal határt is szab; valamennyi „formának“ ösmozgató elve, legvégső oka pedig az Isten, akinek lényegéből kiáradó szemlélődő szeretet segíti a „formát“ az anyaggal folytatott kibontakozási küzdelmében. Mert a világ változásai nem egvebek, mint a „formának“, azaz a változatlan lényeknek a tökéletes kifejlődésre való törekvései; a világ tehát az igazi lényeg, a javulás és a tökéletesedés felé halad. De ugyancsak az okokkal való végnélküli igazolás lehetőségének elve magvarazza azt az aristotelesi tételt is, hogy az ember, mint értelmes lény, természetéből kifolyólag egy *végső célra* törekszik, azaz, hogy törekvése és akarata nem irányulhat a végtelenbe, hanem kell egy végső célnak lenni, amely azoknak határt szab; minthogy pedig az ember sajátos lényének megfelelően arra irányul tevékenysége, hogy a maga lényegét és jellegét minél tisztábban és tökéletesebben kifejezze: ez a végcél nem lehet más, mint a *jó, a boldogság*. Ugyanez a végső cél lebeg az ember szeme előtt az erkölcsi világban, az állami

életben, a művészi alkotásokban és a tudományos búvárlatokban is.

Aristoteles a maga idealista-optimista világnézetével a materializmus merő ellentéte, és mélyen bölcséleti felfogásában gyökerező theológiájában az Isten-hitnek rendszeres és következetes kiépítője: ezek szellemének azon kisugárzásai, melyek bölcséletét évszázadokon át éltették, sőt azt a keresztény világfelfogás számára is mindig rokonnak éreztették. Pauler Ákos rámutat azon mélyen gyökerező összefüggésekre, melyek Aristoteles rendszere és a legújabb filozófiai irányok több jellemző gondolata közt fölismerhetők. Előadása nyomán, mely a legvilágosabb, a legegyszerűbb és a legszabatosabb nyelven szól az olvasóhoz, nemcsak elszigetelt különállóságában ismerjük meg Aristoteles tanítását, és pedig műveire való folytonos utalással, ami a bővebb tanulmányozásba a legkényelmesebben bevezet, hanem valósággal szemlélnünk lehet, miként ömlik el, évezredek múltán is, a világtörténelem ezen legegységesebb szelleme a modern műveltség minden területén.

Bizonyára ezen döntő jelentőségű tényt akarta Kornis Gyula kiemelni, midőn a szerkesztésében megjelenő „*Filozófiai Könyvtár*“ első kötetül Pauler Ákosnak Aristoteles-tanulmányát választotta ki. Pauler viszont azt tartja műve legfőbb céljának, hogy Aristoteles bölcséleti rendszerének synoptikus szemléltetésével *eszmétörténeli* értékét kimutassa, s megértesse a modern gondolkodás, de különösen a *történeli szellemű humanisztikus nevelés* szempontjából kimondhatatlanul fontos szerepét.

Szabó Miklós.

ANTHOLOGIA HUNGARICA. A lipcei Insel-Verlag „*Bibliotheca Mundi*“ c. sorozatának egyik köteteként jelent meg nemrég gyönyörű kiállításban ez a magyar versgyűjtemény. Gragger Róbert, berlini egyetemi tanár szerkesztette, kinek neve s magyar érdekű tevékenysége egyre ismertebbé s méltányoltabbá válik itthon és Németországban. Magyar Anthológiája nem sablonos szemelvény; bár ami legfeltűnőbb benne: a modernek aránytalan részesevése a szép könyv lapjaiból: — úgy tudjuk — nem a szerkesztő számlájára írandó, hanem a kiadó cég előzetes kikötése volt. De őt dicséri az egész műben a jellemzetest kiválogatni tudó ízlés, mely úde hatásokkal frissít fel a hagyományos szemelvény anyagot. Időrendben közli a szebbnél szebb költeményeket s egy népdalsokorral fejezi be a sorozatot. Az egész mű különben csak szövegkiadás; mellőz minden magvarázatot, jegyzetet.

M. N.

TÖRTÉNELMI TANULMÁNY A MAGYAR BORTERMELŐRŐL. Az Eggenberger-féle könyvkereskedés bizományaként, a Minerva-Társaság kiadásában jelent meg Szekfü Gyulának egy kisebb terjedelmű tanulmánya *A magyar bortermelő lelki alkata* címen. Sokakat meglepett a cím, mert — sajnos — szinte szokatlanná vált már nálunk lelki tényezők ke-

resése a gazdasági élet anyagi jelenségei alatt. Szekfű főcélja pedig „bemutatni azon hatást, melyet lelki tényezők, faji, öröklött sajátások gyakorolnak a gazdasági életre“. Ehhez szolgál neki mintegy példának a magyar bortermelés XVIII—XIX. századi története. Mind maga a tétel elméleti fejtegetése, mind az azt illusztráló igen érdekes gazdaságtörténeti anyag méltó a legszélesebb körök figyelmére. Vajha megszívlelnék tanulságait a gazdasági élet gyakorlati férfiai is és segítene a kis könyv oszlatni azt az elavult materialista felfogást, melyet történelmileg iskolázatlan, egyoldalú teoretikusok oly fölöltébb könnyűszerrel gyökereztettek meg nálunk a laikus közönségben. A szép tanulmány Tagányi Károlynak, a hazai gazdaságtörténet kiváló mesterének van ajánlva.

Sz—t.

AZ EMBER TRAGÉDIAJA ÚJ KIADÁSBAN. Szép, nagy nyolcadrét formában, fementes antique papíron adatta ki a Rózsa-völgyi és Társa cég Madách remekét, a költő születésének századik évfordulójára, mely ma-holnap ránkivirrad. A szöveget Mészöly Gedeon gondozta, az 1863-iki kiadását véve alapul, vagis azt, melyet maga a költő végsőül állapított meg. E részben époly kegyeletes gondjal járt el, mint tavalyi nagybecsű *Bánk bán*-kiadásában, melynek egyébként lendületes, tömör előszava is emlékezetünkben van még. Mostani előszavában is hű marad akkori elveihez; iskolás, tanító modort mellőzve, némi lírai magabizáltsággal forgatja meg gondolatában a nagy mű problémáit, óva minden elfogultságtól és eltanult, a priori magyarázattól. Pillanatra megmutatja magát a remekmű közvetlen hatása alatt s aztán sietve kezünkbe adja a költeményt, e kivételes nagy díszét irodalmunknak. Olvassuk! Azzal ünnepeljük!

M. N.

BARTÓKY JÓZSEF. Éltesebb korban, érdemes közpálya után, csak nemrég lépett ki az irodalmi nyilvánosság elé egy fabula-kötettel s a tizenkilenc elbeszélést tartalmazó *Őszi esték*-kel. Irte-e s mit azelött? — nem tudjuk. Egy azonban bizonyos. Elbeszélései oly kész végzettséget mutatnak, milyenre művészi gyakorlás nem, csak az ember megérése, egyénisége javának tömör lehiggadása képesít.

Néhány elbeszélése a magyar régmúltból emel ki egy-egy csattanóan jellemzett faji vonást. De igazi területe nem a múlt, mely feltámasztó tanulmányt és képeletet kíván, hanem a jelen magyar világ, mely anyagi jelentkezésével együtt tapasztalása körébe esik s lélekre figyelő tekintetében is önkénytelen látóhatósággal érvényesül. Az a világ, amelyet ő mint ember ismert meg, figyelt, szeretett és szűrt le gondolattá, nem pedig az, melyet csak fiktiiv köntösül vont rá kész megfigyelésekre és gondolataira.

A háború alatti és utáni itthoni magyar élet az ő igazi bányája. Modelljei megtévedt, vagy súlyosan megpróbált egyszerű lelkek. A lelkek; mert a burok, a testiség, a színtér, a körül-

mények: mindaz, mi egy elbeszélésben érzékelti lehet, megvan ugyan az övéiben is, megvan éppen elegendő szemléletességgel és precízióval, de nem a művészkedés toladó tárgyaként, nem öncélul, hanem ami átátszik rajta: a lélekért. Viszont nem is második szét erőtlenség, mint némi kísértetes álomlátásban. Lélekszemlélet ez s nem szellemidézés. És hogy mégis némi „misztikus lélekzés árad soraiból felénk“ (mint előszavában Rákosi Jenő megjegyzi), az onnan van, hogy a titkolódzó, rejtett aggodalmakat, kételyeket, néma vívódásokat lappangató emberi lelkekhez szeret és tud különösen hozzáférközni, nem egyszer oly időpontban lépven meg őket, mikor izgalmak áttörnek a józan-ság ellenőrzését s látomásokká, sőt érzékletekké valósodnak. Szinte tárgyi valóságokká, miket az író valóban olyanokul ad is elő. Így aztán sok elbeszélése a szimbolizmus rokonságába kerül, de sohasem metszi el a valósághoz tapadó gyökereit. Elbeszéléseiben is van valami a fabula költőből, ki jelentésök, értelmük kedvéért költi történeteit.

Nem egyszer csodás dolgok történnek elbeszéléseiben, s mégis élethűség a legfőbb benyomásunk. Egy özvegyasszonynak, amint a kastélyból zsákmányolt holmikak (mert az ő falujokban is kiűtött a szabadság) hajnalban az állomáshoz viszi, hogy Pestre hozza eladni, megjelenik — fiával és a kastélybeli úrfival együtt, kik mindketten a harctéren estek el — Jézus, és szomorúan inti: „miért hagyatok el engemet!“ A többi (szintén Pestre igyekvő) batusok eszméletlenül találják az asszonyt, ki magához térvén, elmondja nekik látomását. A batyuk, lopott holmik közül aztán egy sem kerül Pestre; még azon éjjel „visszalopják“ valamennyit a kastélyba. Az elbeszélés csodás eleme ezúttal a rossz lelkiismeret teremtménye, mit a sötétben imitt-amott feltűnedező mécskek, lámpák fényessége is segít létrejönni.

Máskor a némaságra kárhözottatott bosszú-érzés tövéből hajt ki a csoda, mint mikor az az öreg magyar, kit erdőről hazaballagtában egy „elenséges katona“ (Bartóky csak így szokta mondani) agyabafőbe vert, megjárja a mennyországot, s onnét Szent Pétertől visszabocsátatik a földre, hogy — azt mondja — aztán András fiam csak jól eligazítsátok azt a bizonyos dolgot! E kedves, megható humorú elbeszélés is lélektani valóságot: a sértett önértetnek Istenhez forduló bizalmát, segélyt kérő mennyország-járását vetíti ki szemléletté, tárgyi csodává; nemzeti nagy megaláztatásunk egy alkalmi részletét formálva így ki tisztá, naiv költészetté, diszkrétül, fölösleges inektívák nélkül, melegen átsugárzó lírai részvétellel s mesteri szerkezetben. Ily misztikumokhoz nem kell magyarázat; sem lélektani igazolásuk, sem értelmezésük végett. A megjelenítő erővel előadott tények magukért beszélnek.

A misztikum, mi e művek fölött lebeg, a lelkeség realitása. S e belső érdeklődés, e mélyre irányított tekintet ad oly sejtelmek, nemes igézetet a szerelem érzésének is, ha nagy ritkán (s nem egyetlen és örökös témaként, mint a

szépirodalom régóta) azt teszi tárgyává. A szerelem önkénytelen kisarjadását, édent kereső eszményiségét magasrendű, bibliai átlekésültséggel, lelket értelmező archaikus képzelettel érezteti meg a kötet utolsó darabja, a nyelvben is régies „Lámekh fiai.“ Jól esik egy elbeszélő költőre találnunk, ki szerelmen kívül egyebet is lát az életben, s ha aztán a szerelmet is megnézi a többi között, új frissességben, új felmagasztaltságban látja.

Főérdeklődése az elszakított magyarság lélektana felé vonzza. Költői ihlettel jár ő e kényes területen, melyre sokakat csak az olcsó népszerűség kilátása csábít. Sokan tanulmányának tőle, kik ma nemzeti célzattal űzik a költészetet. Ő meg tudja ezt tenni anélkül, hogy csak egy tapodtnyra is kilépne a költészet saját területéről, sőt tudja úgy, hogy célzatát *csak* művészi benyomás és költői hatás gyanánt égeti át lelkünkbe. Olvasni kell a *Magyar gyerekek* című elbeszélést, hogy az író nemes, férfias egyéniségét, mely magyarságát, de egyúttal diszkrét ízlését kellően méltányolhassuk. A Kassa-környéki gyermekek érlelődő, a felnőttek itt-ott elejtett célzásait nai-

vul felfogó, s titkolt nagy céllá melengető kis magyar lelke sir, él, biztat e megható szépségű műben. Előadásában, tompított mérsékletében van valami igézetszerű; mintha az elbeszélő a lírai főcél varázslatában volna elfogódva s ahhoz csak a legszükségesebb konkrétumokat fogná fel. Önkénytelen idomulása ez a modornak a tárgyhoz, s szubjektív nyom — de csak lehelleteszerű — a műalkotáson. Írónk nem is ad jelt más módon magáról. S mégis, nem tehetünk róla: modorban, szerkezetben, időmítésben, líraiságban és nyelvben — ott érezzük folyvást az előadót is, amint higgadtan, sokat tapasztalt bölcs szemmel s a lélek mélyére hűződött nemes részvétellel figyeli a lelkivé disztillált emberi életet. Egy megérett magyar ember higgadt, bölcs életszemlélete, diszkrét, de meleg líraisága s józan eszményisége vezet s kísér olvasás közben; valami bölcs mérséklet energiája vonz, mely jól lát, de nem hivalkodik vele, — szűk szóval kellőt és eleget mond, — semmit sem túloz s mindent a maga helyére tesz, — tervez, de fogásoktól idegenkedik, mert nem részletet fitogtat, hanem összhatást ad át.

Horváth János.

S Z E M L E

GARDONYI GÉZA. A világtól elvonult életű Gárdonyi Géza csak látszólag volt remete: valójában alig kapcsolódott valaki jobban irodalmi életünk szakadatlanúságába mint ő. A maga elszigeteltségében is ezer szállal fűződött a magyar elbeszélő próza multjához, s belőle is nem egy sarkaló hatás fog tovább öröklődni későbbi íróinkra.

Mult századvegi elbeszélő irodalmunknak ahhoz az ágához tartozott, amely egy bizonyos vonásában Jókai hagyományait sodorta tovább. Nem arra a bizonyos magyaros levegőre célozok itten, amely ezt a csoportot olyan élesen elválasztja a nyugati irányokhoz szorosabban kapcsolódó íróinktól. Elsősorban stílusukban fűződnek Jókaihoz, aki mondatainak megszerkesztésében, felépítésében és egymás mellé helyezésében az előző ritmusát, a hallgatóságnak beszélő magyar ember modorát akarja kifejezni. Ez az elbeszélői mód Jókaitól indul ki, de ami a mesternél még csak kezdet, az követőinek gyakorlatában egyre nagyobb jelentőségűvé válik. Már Mikszáth jelszóvá fogalmazza, és egyik főcéljának vallja, hogy mondatain keresztülültekessen a magyar embernek még a „lélekzetvétele“ is. Ez a törekvés Gárdonyiban éri el tetőpontját. Rövid mondatai, meresznek látszó szórendi elhelyezései, elbeszélő modorának a kezdésben bizonyos tempós szélessége, majd rohanóbb drámaisága — mind vidéki öreg urainknak, vagy a kukoricafosztás közben mesélgető parasztjainknak ösztönszerűen művészi mesemondásából fejlődtek

tudatosan artisztikussá. Ha Mikszáthnak stílusában ott lehel még a lélekzetvétele is, Gárdonyiéban még a pipapöfentés szünetjei is kihalatszanak. Nehéz volna írót elképzelni, akinek modora távolabb álljon a papirosízű stílustól, mint az övé.

Éppen az élőbeszédből való stílus-kiindulása teszi annyira tökéletessé a novellában. A novella eredeténél fogva nem *olvasó* közönség számára készült műfaj volt, hanem egy kisebb, egy bizalmasabb kör számára előszóval elmondott elbeszélés. Az olaszok, az európai irodalom első jeles novellistái, a társaságokban is nagyon szerették a *ben parlatét*, elbeszéléseikben is ezeket utánozták, s amikor novelláikat ciklusba foglalták és hallgatóközönségből fontak hozzájuk keretet (teszem Boccacio), voltaképpen az élőbeszéd fikcióját akarták kelteni. Gárdonyit éppen az a törekvése teszi olyan eleven hatású novellistává, hogy a magyar vidéki társadalomnak még ma sem kiveszőfélben lévő *ben parlatéit* állítja maga elé mintaképpül.

De ha így stílusában Jókaira mutat is vissza, felfogásban, tartalomban és szerkesztő módban a nagy mesemondótól merőben idegen. Jókai fantasztikumával szemben erősen realista szemű, világnézete és emberábrázolása is nagyobb mélységekig bátorkodik, komponálási módjában pedig a magyar elbeszélésnek Jókai után fejlődött újabb formáihoz csatlakozik.

Ez az újítás egy rövid meghatározással kifejezve: a régies novellának *rajfzá* való szűkülése. A kiegyezés előtti novella a maga főkép-

viselőiben, Jókaiában és Gyulaiban az elmondásra szánt történetet epizódoktól mentesen ugyan, de lehetőleg teljes kidolgozásban mutatta be. Az új novella hézagossabb, vázlatosabb, néha befejezetlenebb, néha meg egy hosszabb történetnek csak végső kifejlését vetíti elénk. Gyakran nem a mese kedvéért készül, pusztán egy emberi jellem vagy érdekes milió bemutatása céljából. Néha egész ábrázolása nem egyéb, mint egy életvitoknak kipattanása. Máskor meg egy megrendítő történetnek csak egyetlen egy kikapott jelenetét mutatja be, de úgy, hogy abban az egy sorsfordulatban egy egész emberi vezet szövényes káziái szokasok-
 kennek egy-két jellemzőbb vonala.

Ez a vázlatosság, majdnem azt mondanám: balladaivá hézagosodott forma, a külföldi irodalmakban Washington Irvingen, Turgyev-ven és Bret Harte-on át rejlődött művészivé, nálunk meg Balázs Sándorral, Beöthy Zsolttal és Tolnai Lajossal kezdődik. Folytatja Mikszáth és markoróóo hatással Petefei István. Az utának fellépők kezében a rajz vázlatossága még öszszébb szűkül, és szinte azt látszik ambicionálni, hogy az elbeszélés beleférjen egyetlen hírlapi tárcza keretébe. Ennk a tárcává szorított rajznak modern irodalmunkban Herczeg Ferenc mellett legnagyobb mestere Gárdonyi Géza. (*Az én jutalom, Két katicabogár, Messze van odáig c. gyűjteményei.*) Az ő kisebb elbeszélései néha valóságos remekei az új elbeszélő modornak, és a maguk terjedelmi kicsiségében is gyakran nyitnak kilátást végtelen lelki perspektívák felé, mint ahogy a vízseppben is a mérhetetlen ég tükröződik. Gárdonyinak némely rajza szerkezeti tekintetben keveset enged Maupassant és Csehov legjobbjait, kis novelláinak.

Többször megesis azonban, hogy Gárdonyi mondanivalója nem fér el ilyen szoros korlátok között, és szüksége van rá, hogy egész elbeszélői kényelmét és szélességét élénk terítse. S ha most már e felmerülő művészi szükséghez hozzátéknjük az élőszó visszhangoztatására való törekvését, csak természetesen tarthatjuk, hogy éppen neki el kellett jutnia az ősi novellaformához, a keretes elbeszéléshez. (*Hoszszúhajú veszedelem.*)

De nemcsak a novellán s a tárcarajzon hagyta rajta művészi keznyomat, — állandó értékeket köszön neki a magyar regény is. Különös érdeme, hogy a már kihalófélben lévő történeti regénynek ad új életet. (*Egri csillagok, A láthatatlan ember, Isten rabjai.*) Kitűnően érti, hogy hogyan kell az elmúlt korok eseményeit eleven elképzeléssel, s adatismeretét minden fitogtató nagyképűség nélkül közölni a modern olvasóval.

Modern tárgyú regényei sok bájos és megkapó részletük mellett is kevésbé zavartalan benyomást tesznek. Néha érdektelenül alantjárók, néha meg bizonyos zavaros filozofálással terheltek. Gárdonyi írásainak elmékedő részletein többször feszélyezően érzik valami autoidaktaság, s megrázó élményein kívül talán ez is egyik oka volt annak, hogy világelfogá-

sába bizonyos spiritisztikus és lélekvándorlási elemek is szövődhettek.

Gárdonyinak a magyar színpad is sokat köszön. Pedig ami a drámai összerobbantást, a jelenetek kihégyezését és a színpad virtuóz ismeretét illeti, nem volt elsőrangú színműfői tehetség. De hangjának frissősége, alakjainak életből metszése, dialógusának üdesége és humorának napugara méltán tették népszerűvé egy-két színpadi munkáját. *A bor* határkö lesz népies drámáink történetében. Népszínműveink jól megfésült parasztjai itt vetkőznek ríktó vasárnapiasságukból a hétköznap embereivé; sujtásos beszéd helyett nála a falusi nyelv egyszerű ritmusa lejt s a kényszeredetten érdekhajhászó és valószínűtlen mese helyébe a maga idilli voltában is jellemző, igaz és egyszerű történet lép. Fantasztikus játéka, *A karácsonyi álom*, látványosságtól zsúfolt gépezetével és inkább epikus jellemével is *Csongor és Tünde* mellett legbájosabb mesejátékunk, s főtlelének eredetiségével, verseinek csengő muzsikájával és a benne lüktető szívvel a Nemzeti Színház új színrehozatalában is bizonyosan meg fogja kapni közönségünket.

Igen, a benne lüktető szívvel! Különösen ezzel. Hideg, olykor cinikus, az élethajszába vagy a kízó töprengésekbe fáradt íróink és költőink köréből a magyar közönség bizonyosan sokszor fog még menekülni Gárdonyi szívéhez, mely a kis emberek sorsával, s az élet igájába alázatosan görnyedő lelkekkel mindenkor együtt dobbant. Nem kínos analízist, nem lázongó dörömbölést, nem keserű lemondást vagy hervadt fanyalgást fog itt találni, hanem megnyugvást, fölemelő biztatást, a humornak olvasztó derűjét és igaz magyarságot, édes honit. Mint amikor a nagyvárosi életből fáradtan vidékre menekülünk valamelyik nagynénénk muskátlis ablakaihoz és ódon bútorai, befőttes üvegjei és pipázó férjeura mellé. Igaz, nem a régi magyar kúriák gondatlan levegője már ez sem, az új viharok itt is megtáncoltatták már a régi port, a mai lélek sóhajai szakadnak fel már itt is, de valahogyan azért mégis — ott-hon vagyunk.

... Gárdonyi Géza egyik novellája kezdetén ártatlan gúnyal emlegeti azokat a régisablonú novellákat, melyek valami fantasztikus történetet ezzel végeznek: Akkor aztán föl-ébredtem! S neki is, ugyane novellája (*Álom és ébredés*) felébredéssel végződik, de mi más ért ő ébredésen, mint előzői! Az ő hőse abból az álomból serken fel, amit élethez neveznek, és arra a reggelre virrad, amit a közönséges halandó halálnak hisz. Most amikor ő maga is életből halálra ébredt, s meglátta azt a tartományt, amelyből nem tér meg utazó, s amelynek titkait olyan sóvár kíváncsisággal firkészte, — talán jó okkal érzi jobb valóra ébredtnek magát, de a magyar műveltség, a magyar irodalom, a magyar közönség még jó ideig fog korai koporsójának üregébe egy fájdalommal felszakadó *miért*-tel meredni.

Galamb Sándor.

ERDÉLYI IRODALOM. Tisztán irodalmi szempontból erdélyi irodalomról nem beszélhetünk. A magyar egységes irodalmi öntudat már réges régen magába szívta azokat a külső és belső sajátosságokat, amelyek Heltai Gáspárnál, Apor Péternél, Kemény Jánosnál és Bethlen Miklósánál föltűnően megvannak, viszont Jósikánál és Kemény Zsigmondnál már alig érezhetők. Az erdélyi különleges néplelek megnyilatkozásai irodalmunk fejlődésébe sok új árnyalatot, sok színgazdagságot hoztak, de sem mint tárgy, sem mint műforma vagy nyelvezet, többé magyar írók erdélyivé nem különítenek el. Ki mondaná például Ady Endrét erdélyi költőnek, noha erdélyi származású s költészetén épűgy, mint lírai egységén, nyilvánvalóan él a Szilárdtság lehellete? Ezzel szemben, nehezen tudnék erdélyibbet — természetesen a művészet tárgyilagossá tisztult fokán — elképzelni, mint Babitsnak Fogarason írt kötetét, a Herceg, hátha megjön a tél is-t, vagy mint Bartók pompás kis zenei képét: Est a székeleyknél, holott Babits és Bartók erdélyieknek semmiképen sem mondhatók. Az egységessé fejlődött irodalmunkból a vidékieséget végleg kiküszöbölte s ha írónk, művészeink élnek is vele, most már csupán művészi, légkörérzékítő eszköznek tekintik.

És mégis kell erdélyi irodalomról beszélnünk. Erdély ma nemcsak a magyar államéleti, hanem a szellemi és irodalmi egységből is elszakítva, rövid idő alatt saját műveltségnek alapjait volt kénytelen lerakni. Ebben segítségére voltak multjának hagyományai is. Legtöbb iskolája s nem egy Unió előtti műveltség-intézménye, amely a háború előtt a központosított szellemi áramlatok idejében jelentőségét vagy létjogosultságát elveszítette, a mai nehézhöz megpróbáltatások között ismét megébredni kezd s a multból megőrzött kereteket élőleben tartalommal tölti ki. Az irodalmi társaságok megkezdik működésüket; az Erdélyi Múzeum, mielőtt önrendelési jogát visszanyerheti, bizonyára elsőrendű tényezője lesz az erdélyi műveltségnek; mellette új életre kelt a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum s teljesen új átszervezéssel munkához láttak a kolozsvári Erdélyi Irodalmi Társaság, az aradi Kölcsey- és a marosvásárhelyi Kemény Zsigmond-egyesület. Az irodalmi élet élénkségét mutatják a folyóiratok is, amelyek közül azonban nem egy, sajnos, hamar megszűnt. A rövidéletű Zord Idő, Napkelet, Tavasz és Magyar Szó után magasabb irodalmi célokért küzdő folyóirat csupán egy maradt: a Reményik Sándor és Walter Gyula szerkesztésében megjelenő kolozsvári Pásztorfüz.

Ezeknek a kulturszerveknek eredményes működéséhez azonban az adott viszonyok közt egyelőre vérmes reményeket alig fűzhetünk. Ha e viszonyok nem javulnak, hovatovább azzal kell számolnunk, hogy az új magyar nemzedékeket magukba fogadó felekezeti iskolák bezárják kapukat. Szerencsés tünetnek kell tartanunk, hogy az eddig világnézetileg kettéválasztott erdélyi magyarság most közös

élet-programban összeolvadt. A helyzet javítását célzó küzdelemnek magából Erdélyből kell kiindulnia, minthogy e téren a szükségleteket s azok határait mégis csak maga az erdélyi magyarság ismeri legjobban. Ennek a mozgalomnak, ha célhoz ér, elsősorban Erdély műveltségére s irodalmi életére lesz igen nagy hatása.

Az elszakadásnak azonban nemcsak az erdélyi műveltség külső kereteire van hatása, hanem természetesen magára az irodalmi életet teremtő erdélyi lélekre is. Az előbb azt mondtuk, hogy formai szempontból nincs és nem is lesz erdélyi irodalom, mert a magyar irodalmi egységet többé semmiféle viszontagság szét nem darabolhatja. Belső, lélektani szempontból azonban azt látniuk, hogy nem is egy, hanem két erdélyi irodalom van kialakulóban. Két erdélyi irodalom van épűgy, mint két Erdély: az egyik az önnön testrészétől elszakított anyaország Erdélye, a fájó emlékekből fölépített Álomország, amelyet a ránkszakadt barbár nemzetközi állapotok oly messzire toltak fölünk, hogy képzeletünk szárnyain is alig érhetjük el: a másik a sorsukat vállaló magyar testvéreink tragikus Erdélye, olvan valóság, amely számukra mindennapi. képzeletükbe és lelki életükbe ezer gyökérrel belefogódzó élmenév. Az eevik irodalomnak legfőbb határozó jegye az emlék, a válsóság s a vágvakozás szivárvánvútiája — egvetlen híd a két világ között, amelyre a képzelet szívessen lép. Erdély létkérdése ebben az irodalomban is fölmerül, de csak úgy, mint kedves halottainké, akiknek egvénségét, jelentőségét, igazi szénségeit valótlában csak elvesztésük után értékeljük. Tudjuk, hogy ennek a halottnak lesz föltámadása, de az időpontot a mai változó időknek minden más kornál sűrűbb fátyola eltakarja előlünk. Ezért van az, hogy ez az irodalom — mint Móricz Zsigmond Tündérvértje is mutatja — inkább Erdély multjával foglalkozik.

A másik irodalomnak, az erdélyiek irodalmának anyaga ilven szivárvánvos ábrándkép nem lehet. Itt sülvos földrétegek alá rejtett geizirként kell az irodalmi megnyilvánulásoknak előtörniök olvan taláiból, amelyet vak ösztönök és kérelhetetlen életerők szövedéke alkot. Nekünk Erdély a messzeség távlatán fölűtűnő kép, amelyet az emlékezés könnyen összhangba rendez. nekik kialakulásra váró élet-sors, egvéni életüknek történeti hivatással való kiszélesedése, amely felett még mindig éberben virrasztanak a vérengző Európától föltámasztott rómlátomások: a világháború, a rabszolga-béke, a szétzúzott emberiség-eszmény sötét foszlányai. E csodálatos szépségű országész körül, amely világnézeti, vallásfelekezeti és nemzetiségű kérdéseknak mindenkor bölcs egyensúlyozója volt, most magasra nőttek a bércék. A társtalanná vált, magára hagyott erdélyi lélek mélységes katlanból szól hozzánk. Nem lehet csodálkozniuk, hogy hangján zord végtetszerűség remeg át. Az egész erdélyi irodalomnak ez egyik legjellemzőbb tulajdonsága. A sörskérdés annyira beleömlik a néplelek

legrejtettebb redőibe is, hogy úgyszólván nincs irodalmi megnyilvánulás, amely súlyos gondok nehezednek ne hordaná magával. Ez a légkör legkedvezőbb a költészetre s különösen a költészetnek a végzet-kérdésekkel összefüggő ágára: a tragédiára. E nagy műfaj közeledését egyelőre nem érdektelen kísérletek jelzik (Kaczér Illés, Bárd Oszkár, P. Jánossy Béla és Kádár Imre), de árnyékát nem is a drámái, hanem inkább a lírai műfajokban veti előre. A líra a legkéznel-fekvőbb hangszer, amely mindentéle lelekállapot megszólaltatására egykepen alkalmas. Az erdélyi „dalok“ úgy hatnak, mint a kialakulófélben lévő nagy tragédia egy-egy versszakai. Tragikus jellegük nem is önmagukban, hanem a mozgójuk feszülő sötét hátterében van. Minden jelentessé válik ebben a viagoan: egy erdőn keresztülmenő lovas-favágó alakja; látogatás egy falusi temetőben; találkozás egy vándorral, aki kifelé megy. A Végzet kajánul les erre a világra, mint sziklát tartó óriás, amely írgykedve nezi a gyanútlan szerelmeseket s az éhes csókra vár, hogy a sziklát közéjük vágja. Minden szó, minden tett, a szemnek legkisebb rebbenés fölszakíthatja a benegegni nem tudó sebet s fölveti az örökké settenkedő nagy kérdést: mi lesz velünk? Olyan ez a költészet, mint halottas haz, amelyben mindennek, még egy lélig telt pohár víznek megpillantása is könnyet fakaszthat, mert a nagy halottra emlékeztet. Ennek az elfojtott, bujdoskoló siratásnak s a sűrű fájdalomfúlgóan egyszerű majd áttörő napfény várásának legmelegebb hangú megszólaltatója a lírában Keményik Sándor. Lehet, hogy vannak Erdélyben áldottabb tehetségű költők, de egy sincs, aki nála mélyebben és átfogóbban kifejezné korának lelkét. Nemcsak irodalmi, hanem közéleti jelenség is. De hangsúlyoznunk kell, hogy mind a két megnyilatkozásában eredeti, nemes és őszinte. Nem politikát űz és nem népszerűséget keres. Erdély neki is, mint mind egyik költőtársának, önönölete benső kérdése. Nem tud más világot tükrözni, mint csak azt, amely körülötte van: vadvizek zúgását, egymásba ölelköző bércek vonalát, a gyönyörű kristályárost, Kolozsvárt, ahol nevelkedett s a szomorú erdélyi sorsot, amelynek megélésétől, sajnos, annyian futva menekülnek. Ezt a sorsot éli, mint ember és zengi, mint költő. Élete nem szívódik föl teljesen a költői formába, de viszont költészete sem válik soha pusztán közéleti megnyilatkozásává.

Elvontabb nála s inkább tisztá költői ré-elégia c. verseskötete az utóbbi évek magyar elégia c. verseskötet az utóbbi évek magyar lírájában a legszámottevőbbek közé tartozik. Ennek a fiatal nagyenyedi tanárnak, akit különben Jékely Lajosnak hívnak, lírikus tehetsége abból a fajtából való, amely nagy gondal inkább lelke magános palotáját építi s az életet csak a csúcsíves ablakok színes üvegin átszűrve bocsátja magába. Kész a formában és a technikában s ha tanulmányok, kedvező élet-körülmények segítik, bizonyára kibontja még

költészetének egész bennerejlő gazdagságát. Áprily Babitsra emlékezett anélkül, hogy közvetlen hatásról beszélhetnénk nála. Viszont Tompa László Erdély hegyei közt c. kötetében Vajda János zord költészetének ígézete él. Itt sincs átvételről szó, csupán a költői hangszer rokonvonásairól. Áprilyben kialakult már az alkotó összhangja, amelyre a fájdalom csak könnyű árnyékot vet, mint a szempilla a ragyogó asszonyi szemre. Tompánál ez a fájdalom előttünk vonaglik. Egypár megkapó veresében ugyan látszólag megtalálja már a szirtfokot, amelyről nézve az érzések töle idegen, művészi hullámverések csupán, de lírájának, amely ihletet csak a fájdalomtól nyer, nincs természetében a bölcsészetté való elvonatkozás adományá. A melábanak szelidebb hangjait szólaltatja meg egy másik nagyon tehetséges erdélyi lírikus: Ligeti Ernő. Költészetét azonban csak a háború előttről ismerjük. Ujában inkább újságírással foglalkozik s művészeti törekvéseinek a szépprózában keres teret.

Nehéz lenne e kis cikk keretében arról a határozottan gazdag költői természetéről csak halvány képet is adni, amely a meginduló erdélyi irodalomnak kétségtelenül legfigyelemreméltóbb ágát alkotja. E folyóirat alkalmat nyújt majd arra, hogy behatódó méltatások révén a magyarországi olvasóközönség az erdélyi líra minden jelentékenyebb képviselőjével megismerkedjék. Ezek közé kell számítnunk azokat is, akiket most csak névleg soroltunk föl: a kissé egyenetlen, de néha magas szárnyalású Berde Máriát, Bárd Oszkárt, Walter Gyulát, a Pásztortűz szerkesztőjét, Szombati Szabó Istvánt, Nagy Emmát, Finta Zoltánt, Finta Gerőt, Gyarmati Ferencet, Elekes Györgyöt, Serestély Biát, Halmágyi Samut, Maksay Albertet, Kovács Lászlót, Olosz Lajost stb.

De nemcsak erdélyi költőkről beszélhetünk, hanem erdélyi prózaírókról is. Itt ez az elnevezés inkább kritikai értékelés akar lenni s annyit jelent, hogy vannak kitűnő magyar íróink, akiket csak azért nem ismerünk, mert — erdélyi írók. Ezek közé tartoznak: Gyalai Domokos, az *Ósi rögök* c. elbeszélőkötet szerzője, a Nagyváradon élő Tabéry Géza, Molter Károly, a *Hajótöröttek* szerzője: Balogh Endre, s a legújában föltűnő Nyiri József. Az ő kezükben épűgy, mint a költőkében az erdélyi dal, kialakult már az erdélyi novella. Az erdélyi regény még készűl: az életben s az írók lelkében egyaránt fonódik hímes szöveteje.

A prózai műfajokon leginkább éreztetik hatásukat azok az áldatlan műveltségi viszonyok, amelyek ma egész Európában megvannak, de sehol sem oly nagy mértékben, mint Erdélyben, ahol a műveltség folytonosságához szükséges áldásos légkör oly igen hiányzik. Az újságírás még tudja foglalkoztatni a publicisztikát és kritikát; az előbbiben Paál Árpád, Dózsa Endre, Indig Ottó és Szentimrei Jenő tűnnek ki, az utóbbiban: Csergyó Tamás, Kristóf György, Seprődi János, Kiss Ernő; de nem nyújthat teret a tudományok bensőséges művelésére. Hová tűnt az a békebeli álom, amelyet

Kolozsvárról, mint a magyar Heidelbergről szötteünk? Mivé lett Apáthy nagyszerű tudományos intézete, mívé lettek a kolozsvári klinikák? Előlről kell kezdeni mindent. Reméljük, az erdélyi románság is rá fog egyszer arra jönni, hogy volt valaha egy mindenek fölött álló erkölcsi eszmény: az erdélyiség, az erdélyi öntudat, amelynek legerősebb támasza éppen a nemzetiségek szabadsága és a tudományos műveltség voltak. Ez a belátás, ha egyszer elkövetkezik, akkor semmi sem állja útját annak, hogy a mesterségesen szétdarabolt magyar szellemi élet újra eggyé forrjon. Addig az erdélyi írók szava olyan, mint végvárak őreie, amelyet a szél szeszélye csak foszlányokban hoz el hozzánk.

Kuncz Aladár.

A LEGÜJABB NÉMET LÍRÁRÓL. A modern német líra egy beteg, szenvedő, küzködő kornak a tükre. A világot meghódító, a világon uralkodó nagyság álma összetört, mint egy fényesre mázolt üres cserép, a háború ezer gyötrelme megdöntötte a hitet az emberi fejlődésben, az emberi civilizációban, felforgatta a társadalmi rendet és mindennaposá tette a nyomort. Kétségbeesés és khaosz lett úrrá a lelkeken, melyből elemi erővel tör ki a kiáltás új életrendért, új hitért és megváltásért. A költő többé nem a szépet formába öntő művész, mert a szépség csak nyugodt, illethet órák áldozatos gyönyörűsége, hanem társadalmi rendet ostromló forradalmár, világnézeteket átforgató bölcselő, új, megváltó vallást hirdető próféta, mert a kor ez után szomjúhozik.

Minden változóban és forrongásban van és az új irányok és emberek tömegében a marandót, a valódi értéket megrögzíteni vajmi nehéz. A realizmus, mely az epigonok lanyha, színtelen költészetének visszahatásaképen vult be a mult század kilencvenes éveiben francia és orosz mintára a német irodalomba, nem felelt meg a német lélek irreális, metafizikai erősténének, de a tárgy újszerű volta, a nyelv erőteljesége, a formák frissége határozott fejlődést jelentett. A tragikus véget ért Georg Heym *Die Morgue* című költemnye ennek az iránynak legjellemzőbb (a *Les Fleurs du Mal*-ra emlékeztető) alkotása — a nehézeve-gőjű, sivár halottaskamra a magas kőpadokon fekvő, meztelen halottakkal, — bár a német költő még ezt a visszataszító tárgyat is bölcselkedésre aknázza ki. — A reális költők meg-látási formája az impresszionizmus, mely a külvilág pillanatnyi benyomásait egyéni színben adja vissza. Áttörik az eddig megszokott for-mákat, új ritmust teremtenek meg. Nyelvük mozaikszerű. Mint a mozgófénykép egyes mozzanatokot rögzít meg, melyek gyors egymásutániságban folytatódólag mozgással olvad-nak össze, úgy az impresszionista költő nyelvtanilag hiányos vagy egymagában érthetetlen mondatrövidékeket állít egymás mellé, melyek együttesen a megkívánt benyomást vannak hivatva kiváltani. Gyakran szimbolikussá vál-nak, mert az értelem nem fontos, hanem csak a hangulat. Legfőbb tárgyak az én problémái, belső lelki vívódások, lelki élmények, tudat-

alatti érzések érzékeltetése. Erős művészi tehet-ségek vannak köztük, mint Richard *Dehmel*, Maria *Rilke*, akik nagy hatással vannak a né-met prózai nyelv megújódására is.

Az impresszionizmust csakhamar felváltja a német lírában az expresszionizmus, melynek központi élménye a világháború, és amely az előbbinek bölcselkedő jellegével szemben forradalmi. Szintén csak egy korszak kifejezője és éppen azért nem marandó. Maga Kurt Pinthus, aki *Menschheitsdämmerung* címen kiadta az expresszionista költők legértékesebb verseit, azt írja róluk: „e generáció sok sok költemé-nyéből majdnem mind nyomtalanul el fog tűnni koruk lecsillapodó viharjaival.“ Költé-zetük egy új Sturm und Drang ot jelent, had-izenetet a fennálló formáknak, lázadást a há-ború iszonyata ellen. A nagy gyilkolás köze-pett az emberiség testvérisülését hirdetik, lán-coctól való felszabadítást, új korszak hajnal-hasadását. Egyesek, mint Carl Otten, egyene-sen az orosz kommunizmus híveinek vallják ma-gukat. Egyéni életsorsuk is sokban hasonlít a Sturm und Drang-beli költőkéhez: egy az örül-tek házában halt meg, mások elzüllöttek. Egy-ideig rendkívül népszerűek, a tehetségeket, mint Franz Werfel, Albert Ehrenstein, Theodor Daubert, Jakob van Hoddest, az utánzóik egész serege követi. Az élet valósága számukra nem mértékadó. A külvilágot, mint énük kivételével fogják fel és úgy is ábrázolják. Verseiket vajmi nehéz a prózától megkülön-böztetni, nyelvükben egyszerűsége töreksze-nek, de az egyszerűségét főleg a primitív-ségben látják. Csak kivételesen sikerül valóban költőit alkotniuk, ha forradalmi tendenciáikat háttérbe szorítják. Ma már a huszonhárom költő közül, akiket Pinthus anthológiájában megszolgált, heten a háborús és forradalmi években fiatalon meghaltak, a többiek pedig vagy elhallgattak, vagy régi élményeiket idézik fel újra meg újra.

Mindezen irányokkal tudatos ellentétben lé-pett fel Stefan *George*, a korszaknak kétség-telenül legjelentékenyebb költője. Költészete — melyet a megnemertők többszörösen mint úgy formalizmust bélyegeztek meg — csak kevesek számára hozzáférhető. Szűk iskola keletkezett körülötte, mely prófétájának, egy új vallás hir-detőjének tartja. Esztétikai elveiket a „Blätter für die Kunst“-ban fejtik ki, esztétikusuk Gundolf, aki Goethéről, Geórgéről írott híres műveivel az esztétikának új irányt mutatott. George költészetében a Nietzsche-i bölcséletet fejleszti tovább, ideálja a harmonikus ember, melyet elsősorban saját életében valósít meg. Teljesen távol áll a napi problémáktól, főle-be emelkedik küzködő korának, melyben minden khaotikusan forrong. Akárcsak Keyserling, az általa alapított „Bölcsesség iskolájában“, George is az ember elvesztett egységét akarja visszaszerezni és hiszi, hogy ez csak Nietzsche-i Übermensch eken át lehetséges, akik lassankint magukhoz formálják a tömeget, melyre külön-ben szuverén megvetéssel tekint. Költeményei-nek külső formáival is éreztetni kívánja egye-

dülkállóságát; új írásmódot (kis betűk a mondat elején is), új interpunkciót (vesszők stb. elhagyása) valószínű meg. A költői formáknak hívatott művésze, és ez Dante, Shakespeare és Baudelaire-fordításában is kifejezésre jut. Szereti a régi versformákat, különösen a szonettet. Nyelvét látnoki magasztosság jellemzi, sok szimbolizmus, erős miszticizmus. Gundolf szerint Dante, Shakespeare és Goethe után George a világirodalom legnagyobb költője.

A legújabb költői generáció George nyomán indul. Kezd kiemelkedni az expresszionizmus kaoszából és szépség után szomjúhozik. Vágyakozó Istenkeresés jellemzi. Újra népszerűekké válnak a romantikus költők s különösen Hölderlin,

akihez Georgét is erős lelki rokonság köti.

Különös, hogy az emberi problémák mellett a hazafias líra alig jut szóhoz. Csak a birodalomtól elszakított területeken nyer hangot a nemzeti fájdalom, mint a Szudetákban és a Rajna vidékén, de nagyobbára kezdetleges formákban, az alkalmi líra minden gyöngéjével. Szinte úgy látszik, mintha a német nép elvesztette volna nemzeti öntudatát a külső megaláztatások és belső harcok súlya alatt. De ez csak látszat, mert az emberi egység és harmónia költői is népkért énekek és a nemzeti megújodást készítik elő.

(Berlin).

Farkas Gyula.

A P R Ó C I K K E K

ARANY ÉS A SZELLEMLIDÉZÉS. Arany, kit általában a józanság példájának szoktak idézni, nagyon vonzódott a titokzatosság, a külső- és belső világ rejtelméhez. Az álomnak mind saját életében, mind költészetében igen fontos szerepe van; a látomások, az egyensúlyát veszített léleknek jelenségei művésziileg mélyen érdeklik s műveiben ki is aknázza őket. Nem esdálható, hogy az 1853-ban Amerikából Európába származott asztaltáncoltatás (table moving, kopogó szellemek, knocking ghosts) minden divatos hóbortossága ellenére is az ő figyelmét is felkeltette; maga is megpróbálkozott vele s nem csekély sikerrel. A kor hangulata is kedvező talaj volt az ilyes túlvilági mesterkedések felé való hajlandóságra. Ő maga csakhamar kijázanodott belőle s már 1861-ben, mikor a tultengő lírai áradat ellen tollat fog az „Írányok“-ban, így nyilatkozik róla: „besüppedt lábunk alatt a föld, s biztos írány helyett az asztaltánc szédelgéseiben kerestünk enyhületet.“ (Böven e kérdésről lásd Arany képmutatójáról írt tanulmányt, Irodalomtörténet, 1916, 171. l.). De az Aranya jellemző, hogy ami benne egyszer élménnyé, lelki tartalmának sajátjává lett, azt előbb vagy utóbb költőileg gyümölcsözteti, költőileg alakítja. Így keletkezett 1877-ben, az Őszi-kék virágzása idején, egyik leghatalmasabb balladája, a „Képmutató“, melynek egyik mozgató eleme az asztaltáncoltatás. Akkor, szinte negyedszázad után, az már csak költői indíték volt; de hogy ez lelke mélyét is megragadta egyszer, mutatja a szellemlidézés idejében, 1855-ben keletkezett verse, a Petőfi emlékének szentelt „Emlények“ (annyi mint: Nefejejtsek) harmadik darabja, mely magán viseli a lélekjárás, szellemjelenség minden ismertetőjelét. Akkor Arany még Nagykőrösön lakott s a meglehetősen terhes tanári teendők miatt csak az éj óráiban áldozhatott a költészetnek. Így merül fel előtte újra, meg újra, ismeretlen sírjában nyugvó barátja, Petőfi képe, ki költőileg is

ősztönző, sőt mélyebb művészi hatással is volt rá. De mintha szelleme személyében is körülengéné az elmerült költőt:

Gyakran, ha az őj behúnyta már szemét,
Gyakran érzem lobogni szellemét.
Meg-megsimitja forró homlokom.
Hallom suhogni könnyű lépteit
És önfelédre ajkam szól: te itt?...
S döbbenve ismerem fel rajzomon
Egy-egy vonást, mit szellemujja von.
„Övé! kiáltom, itt, ez itt övé:
A szín erős, nem illik együvé.“

Aki valamelyest jártas a szellemlidézés dolgaiban, a költemény e soraiban nemcsak költői képet, a hatás megszemélyesítését látja, hanem valóban a költő „réületében“ (a „trance“ régi magyar neve) megjelenő és cselekvő szellemét. Ha tudjuk, hogy a szellemlidézés az ötvenes évek derekán valóságos járvány volt, s ha ismerjük Arany hajlandóságát a titokzatosság iránt és jártasságát is az effélékben, akkor e költeményben nem művészi fogást, hanem valódi élményt kell látnunk, mely költői alakot öltött.

Tolnai Vilmos.

RÉGI MAGYAR NŐNEVEK. Kezdjük a vízőzönnél! Mert hát krónikásaink szerint már a vízőzön idejében is volt magyar asszony. Ők ugyanis a hún és magyar nép őseit: Hunort és Magyart Noé ivadékától: Nimródtól származtatják. Ez a Nimród pedig jeles vadász vala; annyira jeles vadász, hogy a nyulacsákák zöldkalapos rémeit manapság is nimródoknak hívjuk. S az ősi szarvasűző feleségének a mi jó naiv krónikásaink adhattak-e stilszerűbb nevét, mint Eneh vagy Ené, amely mostani unő szavunknak árpádkori formája?

A krónikában Emes Álmos vezér anyja, kinek a magyar nép szent madara, a turul, csudálatos álomban jósolja meg fia születését. Az Emes név pedig az „anya“ jelentésű régi

em szavunknak becézó formája; vagyis 'anyó, anyácska' az értelme és az emse szóban a mi időnkig fennmaradt.

Természetesen sem Eneh, sem Emes nem élő történeti személyek, hanem a krónikások teremtényei, kiknek a nevét úgy választották meg, hogy azzal a költött alaknak tulajdonított szerepet: egyiknek feleség-voltát, másiknak anyaságát jellemezzék. Történeti forrásaink, különösen középkori okleveleink azonban megörökítették olyan nőknek a nevét is, akik a középkori magyar férfi mellett valóban eleven sorsként járták az élet útját. Ezeknek a neve legtöbbször idegenből való keresztnév vagy ebből alkotott becézó. Szép számmal találunk mégis köztük eredeti magyar neveket, amelyek főképen azért érdekelhetnek bennünket, mert egyben-másban világot derítenek őseinknek a nőről való felfogására.

A modern embernél a személynévül használt szónak az értelme mítsem számít és a név jelentésének semmi köze sincsen viselője egyéni tulajdonságaihoz vagy személyes körülményeihez. Ezzel szemben a kezdetleges népeknél, aminő a magyarság zöme is volt a középkor századaiban, a név éppenséggel nem pusztá jel vagy egyszerűen csak a személyazonosság meghatározója, hanem a közszoói jelentésében foglalt vonások csakugyan ráillenek a megnevezetre, ha nem is egész életén át, legalább élete valamelyik szakaszában vagy mozzanatában. Így pl. azok a nők, akiket 1372-ben Csúnyának, 1171-ben Hitványdnak, 1150 táján Fintának vagyis elfintorodott képűnek neveztek, aligha nyertek szépségdíjat valamelyik leányvásáron. Ellenben a neve ma nem minden Margaréttá, azaz Gyöngyöt kötelez gyöngyszerű ragyogásra.

Vannak a régi magyar nőnevek között a nőiséget jelentő általános kifejezések: Asszonyka avagy Asszonycs; Leánycs (mai megfelelője volna: leányka). Egyike azoknak a fogalomköröknek, amelyek XI—XIII-ik századi nőneveink nagy részét szolgáltatták: az anyaság. Az Emesen kívül pl. ilyenek: Edlelmes, éppen

olyan képzés az ell ige régi edl formájából, mint szeret mellett szerelmes; Emelő (emlő) 'szoptató'; Mag, Magod (magocska), Magló, ebben az értelemben: termékeny.

Némelyik név viselőjének felöltő testi tulajdonságára vonatkozik: Gyenge; Fehéra (fehérke); Pirotha (piritó) 'piros' értelemben; Szemes és Szeme (szemecske), Sukete. — Sok nő lelki sajátságáról kapta a nevét. Ilyen jellemnevek: Szerető és Szerelmes; Csudáló; Játék; Örömes 'vidám'; Csala és Csalka (csalóka) 'hamis'; Jólány; Szentő (szentecske) 'szentes'; Pogány. Foglalkozása után nevezik el Vederejnek vagyis Vederkének a váradi egyház egyik mosónőjét.

Akadnak gúnynevek is. Pl. Cseperke szolgálon és a leányán: Gilvádón egy-egy gombafajtának a neve ragadt rajta. Az 1434 körül emlegetett Miklósasszony úrnő a neve után ítélve ugyancsak káros menyecske lehetett.

Azonban a nőnevekből tudjuk, hogy a középkor magyarja meglehetősen értett a széptevéshez is. Így nőneveink egyik jelentékeny csoportja a bóknevek. Bóknevéül szerepeltek ilyenféle jelzők: Szép és Szépa (szépecske); Gyönyörű; Drága (Gilvád leánya); Csuda. — A bóknevként idegenben is sűrűn alkalmazott virágjelképre példák: Virág és Virágos; Viola; Rózsa; Liliom. — Bóknevéül szolgáltak nálunk a kis prémes állatok nevei: Nyest vagy Nyeste és Nyuszt; ezek 1438 ban együtt tűnnek fel két leánytestvér neveiként egy olyan családban, melynek férfitagjai a Farkas és az ugyancsak 'farkas' értelmű Fene nevet viselik. Ilyen az eredetileg 'menyét, hermelin' jelentésű hölgy szó a XIV-ik századvégi Hölgyasszony nevében, kinek testvére Szépasszony. — Becses tárgyakkal jelképező nevek: Bíbor és Bibura (bíborka); Gyöngy; Tükör és Tikúra (tükörke); Balzsam; Aranka. — Az égitesteket szintén lehozták bóknevéül hölgyeiknek árpádkori gavallérjaik. Így még egy 1152-iki szolgánőnek is a Havadi vagyis holdacska névvel kedveskedtek. Társnőjének a neve pedig egy kihalt szavunk, amelynek most Csillagos felelne meg.

Pais Dezső.